

1898

ԹԻԻ Ա. ՅՈՒՆՈՒԱՐ

ԵՐԵՎԱՆԻ ՄԵԼԿԵՐԱՐԻ ՏԱՐԻ

ՄԱՐԿ

ՏՊԱՐԱՆ Մ. ԱԹՈՒՌՈՅ Ս. ԷԶՄԻԱԾՆԻ.

Բ Ո Վ Ա Ն Դ Ա Կ Ո Ւ Թ Ի Ի Ն

ԿՐՕՆԱԿԱՆ—ԲԱՐՈՅԱԿԱՆ.

1. Քրիստոսի ս. Յայտնութիւնը	3
2. Ս. Յովհաննէս Մկրտիչ Կ. Վ. .	4
3. Հերովդէս Մեծ	7
4. Գրախօսութիւններ Կ. Վ. .	11
5. ԵԿԵՂԵՑԱԿԱՆ ՔՐՈՆԻԿՈՆ	15

ԳՐԱԿԱՆԱԿԱՆ—ՊԸՏՄԱԿԱՆ.

6. Մկրտիչ Նաղաշ (Կը շարունակուի) Կ. Կ.	20
7. Հ. Գեղցեր. — Համառօտութիւն Բիւզանդական Ապսրների պատմութեան թարգմ. (Կը շարունակուի) . . . Մ. Վ. .	24

ՄԸՆԿԱՎԱՐԹԱԿԱՆ—ԲԱՆԱՍԻՐԱԿԱՆ.

8. Հաց և իշխանութիւն (փոխ.) Ս. Մ.	26
9. ԱՅԼ և ԱՅԼՔ	31

ԵԿԵՂԵՑԻ ՀԱՅԱՍՏԱՆԵԱՅՑ.

10. ՄԱՅՐ ԱԹՈՌ	34
ՌՈՒՍԷՀԱՅՔ	36
ՊԸՐՍԿԷՀԱՅՔ	
ՊԸՇՏՈՆԱԿԱՆՔ.	40
Յաւելուած.	44
Յայտարարութիւններ.	
Մատենախօսութիւն.	
Սուր մտքեր.	

Ա Ր Ա Ր Ա Տ

ՍՈՒՐԲ ԷԶՄԻԱԺՆԻ ՄԱՅՐ ԱԹՈՌԻ
ՊԱՇՏՈՆԱԿԱՆ — ԵԿԵՂԵՑԱԿԱՆ

Ա Մ Ս Ա Թ Ե Ր Թ

ՌՅԽԶ. ԼԱ. ՏԱՐԻ

ՀԱՄԱՐ ԱՌԱՋԻՆ

ՇՈՒՆՈՒՄ 1898 Թ.

ՀՐԱՄԱՆԱԲ

Տ. Տ. ՄԿՐՏԶԻ Ա.

ՎԵՀԱՓԱՌ ԵՒ ՍՐԲԱԶՆԱԳՈՅՆ ԿԱԹՈՒՂԻԿՈՍԻ

ԱՄԵՆԱՅՆ ՀԱՅՈՅ

ՎԱՂԱՐՇԱՊԱՏ

ՏՊԱՐԱՆ ՄԱՅՐ ԱԹՈՌՈՑ ՍՐԲՈՑ ԷԶՄԻԱԺՆԻ

1898

Дозволено цензурою 26 Января 1898 г. Тифлисъ

ՔՐԻՍՏՈՍԻ Ս. ՅԱՅՏՆՈՒԹԻՒՆԸ.

«Եւ յոյկեցե զառաքան յարմատնն Յեսակայ, եւ ելցե ծաղիկ յարմատնն անկի... Եւ եղիցի արդարորիւն ածեալ ընդ միջ խոյ, եւ ճշմարտութեամբ պատեալ զխոյս խոյ: Եւ ճարակեցե զայլ ընդ զսոխն, եւ ինձ առ զոր մակաղեցիս եւ որք եւ ցոյլ եւ ապիւծ ի միասին ճարակեցիս, եւ մանուկ մասալ ածցե զնոսա»:

Եսայի ԺԼ. 1, 5, 6:

Ով իւր կեանքում չի ունեցել յաճախ բողոքներ, երբ ճշմարտութեամբ անհրաժեշտ էր հոգսերի ներքոյ ձանձրացած յեղ-յեղուկ բողոքի խաղերից ու աշխարհում թա-գաւորող ստուծեան դէմ մաքառելուց, մի անպատում վիշտ, մի հեղձուկ թախիծ զգա-լով իւր սրտի խորքում եւ դուրսը իւր շրջա-պատի մէջ ոչինչ միւլթարութիւն չգտնելով՝ տենչանօք փափագում է թողնել՝ հեռանալ, մի այլ երջանիկ աշխարհ փոխադրուիլ, ուր անթառամ գարուն է, հոգսեր չկան, վերա-ցում է ամեն վիշտ ու նեղութիւն, մարդիկ իբրեւ անմեղ գառներ են ապրում՝ առանց նախանձի, առանց միմեանց զրկելու՝ սիրոյ, արդարութեան եւ ճշմարտութեան օրէնքներով: Բոլոր հին ազգերի մէջ կան զրոյցներ, որոնք այդպիսի մի գեղեցիկ աշխարհի մարդ-կութեան կեանքի մի այդպիսի բաղաւոր

գարեշրջանի պատմութիւնն են անում: Բայց այդ բոլոր պատմութիւնները երեւակայու-թեան ծնունդ են լինելով՝ երբեք չիրականացած եւ իսկապէս անիրագործելի ունայն ջանկու-թեանց արայայտութիւն: Ընդհանուր վերեւ յառաջ բերած սողերի մէջ մարդարէն կեն-դանի իրականութեան մասին է խօսում՝ մի հրաշալի իրականութեան, որի պատկերը դա-րեր առաջ տեսել էր նա իւր՝ աստուածային իմաստութեան ճառագայթներով լուսաւո-րում: Հոգու մէջ, եւ որ մեղ համար պատ-կեր է այլեւս՝ անհասանելի ապագայի ակնկա-լութիւն, այլ անցեալ պատմութեան մի պայծառ էջն է, որ շարունակում է կենդանի մնալ յաւիտենական ներկայում, որ կարող է ամեն բոլոր բանալ մեր առաջ իւր բերած երանութիւնները:

Յիրաւի, ճշմարիտ չէ՞ միթէ, որ քրիս-տոնեայն ունի կեանքի այնպիսի ժամեր, երբ նա մի երանական աշխարհի մէջ է ապրում: Եւ երկնային խաղաղութիւն եւ անբացատրելի հրճումնք կարող է տիրել նորա հոգուն նաեւ այնպիսի ժամանակ, երբ դուրսը ոչ գարուն է ծաղկում, ոչ թռչուններ են քաղցր երգում, ոչ ծաղիկներ անուշ բուրմունք արձակում: Այլ դաժան ձմեռն է գուցէ, մառախուղ եւ ցուրտ, կարիք եւ ազգաբազմութիւն:—Յիշենք այն ան-մուտց երեկոները, երբ մենք դեռ իբրեւ մա-տաղ մանուկներ նաեւակառեաց սեղանի առաջ երգում էինք եւ լսում ուրիշ մեղ նման մա-նուկների անմեղ երգը. «Սորհուրդ մե՛ծ եւ սքանչելի որ յայտն առաւ յայտնեցաւ» այն հրաշալի առաւ օտները, երբ մեզ զարթեցնում

էին սովորականից վաղ, շատ վաղ, ու ժամ էին տանում. դուրսը ցուրտն էր, մո՛լթ, բայց այնտեղ ժա՛նժամ հարիւրաւոր, հազարաւոր մոմեր էին վառուում խորհրդաւոր լոյս և ջերմութիւն սփռում... լոյս և ջերմութիւն մեր մանկական հոգւոյ մէջ, որ յաւիտեան անշիջանելի պէտք է մնայ եթէ դառնանք և լինինք կրկին իբրեւ անմեղ մանուկներ...

Որչափ աւելի գեղեցիկ էր և փառաւոր արդեօք այն երեկոն, երբ այս սքանչելի խորհուրդն առաջին անգամ յայտնուեցաւ աշխարհին. երբ աղքատ մոռւբի մէջ դրած էր այն հրաշալի Մանուկը, որ խաղաղութեան իշխան պէտք է լինէր՝ գայլը դառան հետ ճարակել տալով, առիւծը որթի հետ, հաշտ ու հնազանդ, միասեղ փարելով... իսկ հրեշտակները երգում էին վերելից, բացօթեայ հովիւները ձայնակցում ներքեից՝ «Փառք ի բարձունս Աստուծոյ, և յերկիր խաղաղութիւն, ի մարդիկ հաճութիւն...» Որչափ պայծառ էր և գեղեցիկ նաեւ այն առաւօտը, երբ աստուածային Մանուկը լցեալ արդէն հասակաւ և շնորհօք, բայց հեղ և խոնարհ միշտ իբրեւ անմեղ մանուկ, իբրեւ անարատ զառն Աստուծոյ՝ յայտնուեցաւ Յորդանանի խաղաղ ափերում, ապաշխարութեան մկրտութիւն ընդունելու Յովհաննէս Մկրտչից։

Զուր տեղը չէ, որ Հայաստանեայց ս. Եկեղեցին այդ երկու սրբազան յիշատակները միացնում է ի մի անբաժան տօն սուրբ Յայտնութեան. Բեթղեհէմի այրից սկսած մինչև Յորդանանի ափը մի լուսաւոր յայտնութեան անընդհատ շրջան է, որի վերայ երկնքից ծագած Արեգակը խաղաղութեան լոյս է սփռում և մարդոց ի հաճութիւն հրաւիրում՝ հրաւիրում դանել իրենց որոնած երջանկութիւնն այն երանաւետ աշխարհի մէջ, ուր թաղաւորում է արդարութեան և ճշմարտութեան ուսուցիչը՝ մանուկ Բրիստոս, աշխարհի մեղքը իւր վերայ վերցնող Աստուծոյ գաւառ Բրիստոս։

Ս. ՅՈՎՀԱՆՆԷՍ ՄԿՐՏԻՉ.*

«Այիգքն առեսարանի Յիսուսի Քրիստոսի Որդոյ Աստուծոյ՝ որպէս և գրեալ է ի մարգարես. Ահաւասիկ ևս առաջին գիրեշտակ իմ առաջի քոյ, որ հանդերձեցի զճանապարհս քո առաջի քոյ. Զայն քարտոռոյ յանապատի պատճառս արարեմ զճանապարհ Տեառն և ողիւղ արարեմ զշախոյս նորս: Եւ եղիւ՝ զի Յովհաննէս մկրտէր, ևս քոգէր մկրտութիւն ապաշխարութեան ի բողոքիւն մեղաց:»

Ժամանակակից քննադատների մեծագոյն մասը մեր կանոնական չորս աւետարանների մէջ ամենահինը համարում է Մարկոսի աւետարանը, և ահա այդ աւետարանի սկզբում կարդում ենք յառաջ բերած տողերը, որոնց ուղիղ իմաստը որոշելու համար դարերի ընթացքում հազարաւոր մեկնաբաններ գործ են դրել իրենց սրամտութիւնը, սակայն դեռ այժմ հաստատ կարելի չէ ասել, թէ նոցա տուած բաղմատեսակ բացատրութիւններից ո՞րն է ուղիղը: Առաջին դժուարութիւն պատճառող հանգամանքն այն է, որ թէ յունարէն բնագրի ամենահին ձեռագիրները և թէ թարգմանութիւնները մի քանի կարեւոր կէտերում տարբեր ընթերցուածներ են ներկայացնում: Այսպէս՝ փոխանակ «ի մարգարէս» գրեթէ բոլոր հին (ինչպէս նաեւ հայերէն մի քանի) ձեռագիրների մէջ կարդում ենք «յեսայի մարգարէ», «և» պակաս է մի քանի նշանաւոր ձեռագիրների մէջ «քարողէր» բառից առաջ, որով մեծ փոփոխութիւն կարող է յառաջ գալ բնագրի իմաստի մէջ. այլ և մի շարք ձեռագիրներում «Յիսուսի Բրիստոսի» խօսքերից յետոյ պակաս է «Որդւոյ Աստուծոյ». պակաս է բնագրի մէջ հայերէնի «և»-ը՝ «եղև զի Յովհաննէս» նախադասութեան սկզբում:**

Ընդհանուր առմամբ ներկայ հաստուածը երեք կերպ հասկանալ կարելի է: Նոր մեկնաբաններից շատերը վերջակէտ են դնում՝

* Մենք նպատակ ենք դնում ստանալ մի շարք յօդուածներ սխեմ, որոնք պէտք է ծառայեն առեսարանի դժուարութիւնների կամ քիւրիոսացութիւնների կերպիւց հաստատելու պարզաբանելու և նոցա կրօնական-քաղաքական բողոքականութիւնը խորհրդածալիւնների նկար պարզեցնելու:

** Տեւ. Զօհրապեան հրատ. Աստուածաշունչ. Ծան.

«Սկիզբն աւետարանի Յիսուսի Բրիստոսի (Որդւոյ Աստուծոյ)» խօսքերից յետոյ, ընդունելով այդ խօսքերն իրրե վերնագիր ամբողջ զրքի (ոմանք միայն առաջին պրակի) համար, որով ուրեմն Մարկոս կամեցել է ասել, թէ նա դիտաւորութիւն ունի իւր այս գրուածքի մէջ պատմելու Բրիստոսի աւետարանի սկիզբը կամ ինչպէս սկսուիլը (շարունակուիլն ու տարածուիլը ուրիշներին թողնելով): Հին մեկնաբաններն ընդհակառակն վերջակէտ գնում են «զշաւիղս նորա» խօսքերից յետոյ և թարգմանում են մօտաւորապէս այս իմաստով. «Յիսուս Բրիստոսի աւետարանի սկզբնաւորութիւնը եղաւ այնպէս, ինչպէս որ գրուած է մարգարէութեանց (կամ Եսայի մարգարէութեան) մէջ, թէ եւն»։ Երրորդ, ըստ մեզ բնագրի ոգուն աւելի համապատասխան՝ բացատրութիւնն է, ամբողջն իբրեւ մի պարբերութիւն ընդունելով՝ մարգարէական վկայութիւններն, իբրեւ միջանկեալ, փակագծի մէջ առնել և թարգմանել. «Յիսուսի Բրիստոսի աւետարանի սկիզբը (կամ սկիզբ դնողը) — ինչպէս որ գրած է մարգարէութեանց մէջ (կամ համաձայն մարգարէութեանց) — եղաւ Յովհաննէս եւն»։ Այս բացատրութիւնն աւելի հաւանական կը դառնայ մանաւանդ այն դէպքում, եթէ մի քանի նոր քննադատների հետ ընդունենք, որ Մարկոս (ինչպէս և միւս աւետարանիչները *) սկզբում գրած է եղել միայն. «Որպէս և զրեալ է Եսայի մարգարէ. Ձայն բարբառոյ յանապատի եւն»։ Իսկ յետոյ մի օտար ձեռք ուրիշ տեղից առնելով ** աւելացրել է. «Ահաւասիկ ես առաքեմ եւն»։ որով յառաջ է եկել այն, արդէն Գ. դարում քրիստոնէութեան ոխերիմ թշնամի Պորփիրոսի համար ծաղրի առարկայ դարձած՝ անյարմարութիւնը, որ Եսայի մարգարէի անուան ներքոյ կարդում ենք նախ մի վկայութիւն Մաղաքիա մարգարէից *** և ապա միայն բուն Եսայի մարգարէից առնուած վկայութիւնը 1. Անշուշտ այդ անյարմարութիւնը նկատելով է

նաեւ, որ շատ ձեռագիրների մէջ փոխանակ «Եսայի մարգարէ» դրել են «ի մարգարէս»։

Սակայն այսպիսով գեռ բոլոր դժուարութիւնները չեն վերջանում. պարզաբանութեան կարօտ է առանձնապէս, ինչպէս ակնարկեցինք, վերջին նախագասութիւնը: «Մկրտէր» և «քարոզէր» բայերը բնագրի մէջ արտայայտուած են ներկայ դերբայով, որ միջոց է տալիս առաջինն իբրեւ «Յովհաննէս» անուան մակդիր ընդունել և («քարոզէր» բայից առաջ «և»-ը վերցնելով) թարգմանել. «Յիսուս Բրիստոսի աւետարանի սկիզբը — եղաւ Յովհաննէս Մկրտիչ, որ անապատում քարոզում էր ապաշխարութեան մկրտութիւն՝ մեղաց թողութեան համար»։ մինչ հակառակ դէպքում թարգմանութիւնը կը լինէր. «— Յովհաննէս, որ մկրտում էր անապատում և քարոզում ապաշխարութեան մկրտութիւն»։ — Յամենայն դէպս աւետարանի մտքին հակառակ գնացած չենք լինի, եթէ նորա զրքի յառաջաբանին մօտաւորապէս այսպիսի մի իմաստ տանք. Յիսուս Բրիստոսի աւետարանի քարոզութիւնը * (որ իմ պատմութեան նիւթը պէտք է կազմէ) սկսուեցաւ, մարգարէների զուշուկութեան համաձայն, նորանով, որ Յովհաննէս յայտնուեցաւ անապատում և մկրտում էր ու ապաշխարութիւն քարոզում:

Առանց մեծ խորհրդի չէ, որ աւետարանի սկիզբը Յովհաննէս Մկրտիչ եղաւ, որ Հին և Նոր կապարանի մէջտեղ՝ Բրիստոսի փրկարար յայտնութեամբ մեր առաջ բացուած երանութեան դրախտի դրան, այդ ուղտի բրդէ զգեստ հագած և մաշկեղէն դօտի կապած՝ մարախով և վայրենի մեղրով կերակրուող խիստ մարդն է կանգնած: «Ո՞նչ տեսնելու համար անապատ դուրս եկաք» ** հարցնում է Փրկիչն այն ժողովրդին, որ ոգեւորուած վազել էր մի օր Յովհաննէսի ետեւից և ապա յուսախաբ ետ քաշուել. կարծում էիք թէ ձեր դատարկ քմահաճութիւն-

* Մատթ. Գ. 3. Լուկ. Գ. 4. ** Մատթ. ԺԱ. 10.

*** Մաղ. Գ. 1.

1 եւ. Խ. 3.

* Սովորաբար քարոզմանում են՝ այն աւետարանի, որի աւարկան է Յիսուս Բրիստոս, կամ որ խօսում է Յ. Ք. ի մասին: ** Լուկ. Է. 24.

ների համաձայն շարժող մէկին պիտի տեսնէք, որ ինչ կողմն ուղենաք այն կողմը թեքուի. կամ հարուստ իշխանութեան տէր մէկին, որ ձեր առաջ ևս հարստութեան ու իշխանութեան դուռ բանար, առանց աշխատութեան մտնելիք ու փափուկ կեանք վայելէիք. չարաչար սխալուում էիք, երբ այդ էիք փնտրում անապատի մէջ՝ այդպէս էիք հասկանում ձեր հայրերին եղած աւետեաց կատարումը: Մովսէս աստուածախօս մարգարէից, Ամենակալ Տիրոջ նախանձով վառուած Նզիրայից ի վեր բոլոր այն մարդիկ, որոնք Աստուծոյ խօսքի ճշմարիտ թարգմաններ, ապագայ փրկութեան աւետողներ են հանդիսացել՝ հակառակ են եղել միշտ ամբոխի հաճոյքին, անողոք թշնամի մեղիութեան և փափկութեան. և եթէ դուք մարգարէութեան այդ անսուտ ոգին փնտրէիք Յովհաննէսի մէջ, կը ճանաչէիք որ նա յիշատի մարգարէ է, և ամենամեծը մարգարէներից, որովհետեւ իւր քարոզութեան մէջ ամփոփում է այն ամէնը, ինչ որ միւս մարգարէները միատեղ ասել էին՝ որովհետեւ յայտնի կերպով մատնացոյց է անում այն փրկութիւնը, որ ուրիշների համար ստուերի մէջ թաղնուած մի ակնկալութիւն էր միայն:

Յովհաննէս Մկրտչի խօսքն ու զործը շատ ընդարձակ տեղ չեն բռնում՝ ամբողջը մի «ապաշխարեցէք» բառով արտայայտել կարելի է, բայց այդ բառը երկար դարերի պատմութիւն է պարունակում՝ այն ամենակարեւոր խրատը, որ մարդկային կեանքը Փրկչի յայտնութիւնից առաջ ընծայել կարող էր՝ Նորա յայտնութեան անհրաժեշտութիւնը ցոյց տալով: Նախ քան Աստուծոյ արքայութիւնը կամ յաւիտեական երանութիւնը, մատչելի կը լինէր մարդոց համար, նոքա պէտք է այն եղրակացութեան դոյլին, որ իրենք իրենց, այնպէս ինչպէս կան, ոչ մի բանի հասնել չեն կարող՝ չեն կարող իսկական և տեւական երջանկութեան հասնել, մինչև որ չթօթափեն վերայից և չմերժեն իրենց զգայական ցանկութիւնների պատրաստած կարծեցեալ երջանկութիւնը, չթօթափեն և չմերժեն այն մեղքը, որ բաժանում է իրենց ճշմարիտ երջանկութեան միակ աղբիւրից՝ Աստուծուց:

Ահա թէ ինչու Աստուծոյ արքայութեան կարագեալ ապաշխարութիւն քարոզող Յովհաննէսը պէտք է հանդիսանար. երկնային հարստեաց փեսայի քարեկամ՝ այդ չուտող և չխմող, աշխարհի բոլոր զուարճութիւններից խոյս տուող անապատի մարդը լինէր: Երկնային հարստեաց ուրախութեան նա ինքը մասնակից չէ, այլ դրսից միայն լսում է փեսայի ձայնը և հրճուում. մարգարէ էր նա միայն, տեսնում էր հոգևով զալիք փրկութիւնը, բայց այդ փրկութեան բոլոր խորհուրդներն մէջ թափանցել չէր կարող: Ուստի և երբ հանդէս է գալիս իսկական միջնորդ փրկութեան, և զործում է իշխանաբար՝ գործեր, որոնք տարբեր էին Յովհաննէսի և նորա նման երկիւղածների սպասածից, զծում է տիրաբար նոր շաւիղներ, որոնց վերայ հինն առանց այլևայլութեան, առանց վերանորոգման ոտք պիտի չգնէր՝ նա շուարում և տատանում է առ վայրկեան, հարցնում է ինքն իրեն և հարցնել է տալիս իւր աշակերտների միջոցաւ. «Դ՞ու ես որ գալոցն ես, եթէ այլում ակնկալցուք»: Հին ուխտի ներկայացուցիչ էր նա, և երկրի վերայ ունեցած նորա մեծ կոչումը թոյլ չէր տալիս այնու ամենայնիւ այդ ուխտի սահմաններից ելնելու և նորի մէջ թեւակոխելու. այդ նկատմամբ նոր ուխտի յետին ժառանգը, Աստուծոյ արքայութեան մէջ փոքրիկը մեծ է նորանից: Սակայն Տիրոջ կարագեալ իւր այդ տահմանափակութեամբ և փոքրութեամբ հանդերձ յանչափա պատկառելի է քրիստոնեայ մարդկութեան համար, և պէտք է մնայ. Տիրոջ այն հաւատարիմ սպասաւորներից է նա, որ իւր զործը վերջացնելուց յետոյ՝ «Ծառայք անպիտանք էաք, զոր ինչ պարան էաք առնել՝ արարաք» ասաց համեստութեամբ և հեռացաւ, բայց նորա անունը մնաց կենդանի իբրև ամենապատուական ծառայի անուն և նորա զործը անքակտելի կերպով կապուած պէտք է մնայ իւր Տիրոջ զործի հետ, փրկութեան աւետարանի առաջին էջը կազմէ:

Ապաշխարութեան մկրտութիւն էր քարոզում Յովհաննէս, իսկական մկրտութիւն՝ Հոգւոյ մկրտութիւն, որ մարդու մէջ բուն դրած մեղքը ջնջում և ընդունակ է դարձ-

նում մի նոր հոգեւոր կեանքի՝ նա տալ չէր կարող այլ ինքն իսկ կարօտ էր այդպիսի մըկըրտութեան: Բայց նորա ապաշխարութեան մկրտութիւնը կենդանի և շօշափելի օրինակով ցոյց էր տալիս, որ ակնկալեալ և իւր կարապետութեամբ սկսուող Աստուծոյ արքայութեան ուրախութիւններին մասնակից լինելու իրաւունք չէ ընծայում ոչ Աբրահամի զաւակ լինելը և ոչ ուրիշ որ և է արտաքին արտօնութիւն: այլ միայն մի լուրջ նախապատրաստութիւն՝ սրտագին ապաշխարութեամբ, հոգեւոր լուացմամբ, Ամենակալի առաջ մինչ ի գետին խոնարհելով, սեփական բոլոր ցանկութիւններն ու կրքերը թողնելով և Նորա սուրբ կամքին միայն հպատակելով:

Զուր տեղը չէ, որ առանձնապէս հայ ժողովուրդը մեծ սիրով կապուած է «եօթնանուն սուրբ Կարապետի» հետ և բազմաթիւ ղեղեցիկ, շատ անգամ ըստ երեւութին նորա պատմական կոչման անհամապատասխան, աւանդութիւններ ու երգեր է հիւսել նորա անուան շուրջ: չարաբարդ կեանքի դառն հարուածները սովորեցրել են՝ խոր ըմբռնելու յանձին Ս. Յովհաննէսի մարմնացած ապաշխարութեան և յօժար կամքով զրկանքներ կրելու անհրաժեշտ կարիքը ճշմարիտ քրիստոնէի համար: Ս. Կարապետից իւր սրտի մուրաւոր առնելու նպատակաւ եօթ տարի պաս պահող ուխտաւորը խորհրդաւոր կերպով ենթարկուում է քրիստոնէութեան այն ամենամեծ գաղափարին, թէ սրբութիւն և զգաստութիւն անհրաժեշտ պայմաններ են սրտի սուրբ իղձերին հասնելու համար: Թէ երանութեան դրախտի ճանապարհը նեղ է, փուշ ու տատասկով ծածկուած, և խստամբերութեամբ այդ փշերը կոխել, կրքերը սանձելով և ցանկութիւնները սահմանի մէջ դնելով այդ նեղ ճանապարհը բռնել պէտք է:

Այսպէս ահա ծիրով ճշնադրեաց կարարապետը առաջնորդում է իրեն հեռեդներին և իւր քարոզի համաձայն ապաշխարողներին գէպի Նրկնային դրախտը, գէպի Աստուծոյ արքայութիւն և ճշմարիտ անանց ուրախութիւն:

Կ. Վ.

ՀԵՐՈՎԴԵՍ ՍԵՄ.*

Այս անունը ծանօթ է ամբողջ քրիստոնեայ աշխարհին, իբրեւ ամենաղարհուրելի և ատելի բռնաւորի անուն՝ Բեթզեհէմի մանկանց կոտորածի պատմութիւնից, մասնաւորապէս մեր մէջ նա յայտնի է նաև այն յարարութիւնից, որ Խորենացու պատմելով եղել է Հերովդէսի և Աբգար թագաւորի մէջ: Սակայն թէ ինչ մարդ էր նա իսկապէս և ինչ դեր է կատարել պատմութեան մէջ՝ շատ քննարկ երեւի այդ մասին որոշ գաղափար ունին, և ուրեմն շատերի համար հետաքրքիր պէտք է լինի համառօտ կենսագրութիւնն այդ արիւնածարտ թագաւորի, որի անունը կապուած է խաղաղութեան և ճշմարտութեան թագաւոր՝ աշխարհի Փրկչի յայտնութեան հետ:

Հերովդէս հին ազնուական ցեղից չէր: Ինչպէս յայտնի է Փրկչական թուականից 168 տարի առաջ Մատթէ քահանան Անտիոքոս Դ. Նսիփանի հանած հալածանքի դէմ զլուխ բարձրացրեց և վրէժխնդիր հանդիսացաւ Խորայէլի Աստուծոյ սրբութիւններին հասցրած անարգանքի համար: նորա հերոս որդին՝ Յուդա Մակաբէ, հայրենի կրօնի նախանձախնդիր մի քաջարի խմբի զլուխ անցած, ոչ միայն Նրուսաղէմը մաքրեց այլազգիներից և ծիրով պաշտամունքը վերահաստատեց, այլ և սկիզբ դրաւ մի անկախ հրէական իշխանութեան, որ նորա եղբոր թոռ Յուդա Արիստորուղոսի օրով, 105 թ.-ին Ն. Բ., թագաւորութեան փոխուեցաւ: Մատթէի մի նախահօր անունով այս իշխանական տունը, որ շուտով քահանայապետութիւնն ևս սեփականեց, հասմունեան է կոչուում, կամ Յուդա Մակաբէի անունով Մակաբայցի: Այս տան վերջին շառաւիղն էր մեր պատմութեան մէջ ծանօթ Հիւրկանոս Բ. մեղի և անընդունակ քահանայապետը, որդին նշանաւոր Ալեքսանդրա թագուհու, որ մեծ ընծաներով ընդունել էր Հայոց Տիգրան Բ. թագաւորին, երբ նա ահագին զօրքով Պաղեստինի վերայ արշաւեց: Հիւրկանոսի ա-

* Christliche Welt 1897. № 48, 50 և 51. ապս փոխադրութիւն:

նուան ներքոյ իսկական իշխանութիւն վարողն էր Անտիպատրոս անուանով մէկը, որ եկել էր Հրէից ցեղակից և յիշեալ Արիստոբուզոսի օրով հրէական օրէնք ընդունած Նդոմայեցւոց երկրից. բայց որոշ յայտնի չէ, թէ արդեօք նա ինքն ևս բնիկ եդոմայեցի էր ազգաւ: Անտիպատրոս շուտով հասկացաւ, որ փոխանակ Հիւրկանոսի՝ աւելի ձեռնառու էր նորա վերայ գերիշխող հռովմայեցիներին ծառայել, և կարողացաւ այնպիսի ճարտարութեամբ ուղղել իւր դործերը, որ շուտով հրէաստանի դատաւոր (պրոկուրատոր) նշանակուեցաւ և համարձակութիւն ստացաւ նոյն իսկ՝ իւր երկու օրդիններէջ Փաղայէլին կառավարիչ նշանակել Նրուսաղէմում, իսկ Հերովդէսին Գալիլիայում: Այդպիսով պատմութեան ասպարէզ ելաւ 25 տարեկան հասակում մեղ ծանօթ Հերովդէսը:

Շատ չանցած առիթ ներկայացաւ նորան իւր ինչ եղածը ցոյց տալու:— Նրուսաղէմում Հիւրկանոսի նախադահութեամբ ծերակոյտն ատեն էր նստել (47 կամ 46 թ. ին ն. Ռ.) և դատի հրաւիրել Հերովդէսին հակառակ ծերակոյտի իրաւանց մահուան վրձիւ արձակած լինելուն համար: Հերովդէս ներկայացաւ, բայց ծիրանի հազած, պճնուած, սպառազէն թիկնապահներով շրջապատուած, այնպէս որ նորա անակնկալ տեսքը փակեց ծերակոյտի անդամների բերանը. ամենից աւելի երկիրդի մէջ էր ինքը Հիւրկանոս, մահաւանդ որ Ասորիքի հռովմայեցի կուսակալը պատուէր էր ուղարկել նորան լաւ վերաբերուել զէպի Հերովդէս: Սա, շփոթուած, նիստը վաղուան ձգեց, և այդ միջոց եղաւ Հերովդէսին զիշեր ժամանակ խոյս տալու և մի զօրեղ բանակով յայտնուելու Նրուսաղէմի պարիսպների առաջ, արդէն իբրեւ դատաւոր և վրէժխնդիր իրեն հասցրած անարգանքի համար: Թէև յարգելով հօր և եղբօր միջնորդութիւնը նա շուտով եւ քաջուեցաւ, բայց այդչափն էլ բաւական էր, որպէսզի հրէաներին իւր ոյժը ցոյց տար: Մի քանի տարի յետոյ երբ Անտիպատրոս մեռաւ, կարող էր ապահով լինել, որ իւր սկսածը շարունակելու համար արժանի ժառանգ է թողնում: Այդ միջոցին Հերովդէս արդէն Ասորիքում կուսակալ էր

նշանակուել և յաջողել էր այնպիսի ճարպիկ քաղաքականութիւն բանեցնել, որ Հռոմի արաքութեամբ միմեանց յաջորդող իշխանաւորները բոլորեքեան բարեհաճ էին զէպի նա, և թշնամի հրէաների բոլոր բողոքներն ու մեքենայութիւնները չկարողացան ձգել նորան. ընդհակառակն Անտոնիոս նորան և նորա եղբայր Փաղայէլին հրէաստանի չորրորդապետներ կարգեց:

Այդ ժամանակ նորա համար մի վճռական բռնի վրայ հասաւ: Հիւրկանոս Բ. ի Անտիգոնոս անուանով մի եղբօրորդին օգուտ քաղելով Պարթևների արշաւանքից և իւր կողմն ունենալով հրէայ ազնուականութիւնն ու ժողովրդի համակրութիւնը, իբրեւ հասմոնեան տան (թէպէտ անարժան) շառաւիղ, թագաւոր հրատարակեց իրեն, Հիւրկանոս և Փաղայէլ գերի էին ընկել Պարթևաց ձեռքը, Հերովդէս մօտիկ ոչ մի տեղից օգնութիւն սպասել չէր կարող. առանց երկար տատամսելու նա իւրայիններին պատասպարեց մի ամուր բերդի մէջ և ինքը շատ արգելքներ յաղթելով Հռոմ հասաւ: Այդտեղ նա իւր ճարպիկութեամբ և թանկագին ընծաներով այնպէս դաւեց իշխանապետ Անտոնիոսին, ապա և Ոկտաւիանոսին, որ Հռոմի ծերակոյտը եօթն օր չանցած, 40 թ. ին ն. Ռ., հանդիսաւոր կերպով նորան հրէաստանի թագաւոր հրատարակեց: Մեր Հերովդէսի համար ոչինչ չարժէր ի հօրկէ, որ նա՝ Հրէից Աստուծոյ երկրպագուն և օրինապահ հրէաների նոր թագաւորը, իւր երախտագիտութիւնն արտայայտեց Մապիտոլիոնում աստուածներին զոհեր մատուցանելով:

Սակայն նա դեռ անուանով միայն թագաւոր էր. պէտք էր նախ երկիրը նուաճել, որ և կարճ միջոցում զուլիս հասնեց ու պաշարեց Նրուսաղէմը: Բաղաքացիք առանձին պատճառ չունէին սիրով ընդունելու այս կէս-հրէայ թագաւորին, բայց ստիպուած էին ուժի առաջ տեղի տալ և դռները բանալ. հռովմայեցի զօրքը ներս խուժեց և անխնայ կողոպտեց ու կոտորեց ձեռքն ընկածը, մինչև որ Հերովդէս իրեն տէր զգաց քաղաքին և դադար առնելու հրաման տուաւ: Անխնայ վարուեցաւ նա մահաւանդ հակառակ կու-

սակցութեան, աղնուական դասի, ներկայացուցիչների հետ, որոնցից 40 հոգի զխառուեցան և նոցա հարստութիւնը գործ դրուեցաւ Անտոնիոսին ու նորա բարեկամներին երախտահատոյց լինելու:

Դորանով ամեն ինչ չվերջացաւ: Սա կնութեան էր առել Հիւրկանոս Բ.-ի թոռաննման զեղեցկուհի Մարիամնէին, որին անսանձ կերպով սիրում էր. իսկ Մարիամնէի մայր Աղեքսանդրան իւր իշխանասիրական ձգտումներով և ճարպիկութեամբ ամենևին յետ չէր մնայ նոյն իսկ Հերովդէսից: Սա ունէր 16 տարեկան Արիստոբուղոս անունով մի որդի, այնպիսի փայլուն զեղեցկութեան տէր, որ աննորներն ասում էին՝ նա չէ կարող հոգածնի զաւակ լինել: Բնականաբար Աղեքսանդրան աւելի իւր որդու փառքի համար էր մտածում քան փեսայի: Սա զիմեց Եգիպտոսի յայտնի Կղէոպատրա թագուհու միջնորդութեանը, որ Արիստոբուղոսին քահանայապետ կարգէն, և Կղէոպատրան, որ զուր աշխատել էր Հերովդէսին հռոմ ճանապարհորդելու ժամանակ իւր ցանցի մէջ ձգել, շտապեց հրաւիրել Անտոնիոսի ուշադրութիւնը զեղեցիկ իշխանապնի վերայ: Սակայն Հերովդէս խոհեմութիւն համարեց չարիքներից փոքրագոյնն ընտրել և ինքը քահանայապետութեան պատիւ շնորհեց Արիստոբուղոսին: Աղեքսանդրան զոհ էր ի հարկէ, բայց չբաւականացաւ դորանով: Հերովդէս նորան և որդուն բանտարկուածի պէս էր պահում, իսկ նորան ազատ չարժում էր հարկաւոր. մեծ զգուշութեամբ պատրաստուեցաւ նա փախուստ տալու որդու հետ Կղէոպատրայի մօտ, բայց Հերովդէս ժամանակին խնայաւ դաւադրութիւնն ու առաջն առաւ. թէև Կղէոպատրայի ահից չհամարձակուեցաւ նա դաւադիրներին պատժել, բայց մի յարմար առթի էր սպասում վտանգաւոր ակոյեանին մէջտեղից վերցնելու, և առիթը ներկայացաւ:

Արիստոբուղոս առաջին անգամ ծաղաւարահարաց տօն պէտք է կատարէր. քահանայապետական պերճ զգեստների մէջ աւելի ևս փայլող նորա զեղեցկութիւնը, նորա շնորհալի շարժումաձքը մեծ ոգևորութիւն յա-

ռաջ բերին ժողովրդի մէջ և վերակենդանացրին նորա նախնեաց պանծալի գործերի յիշատակը: Հանդիսից յետոյ թագաւորի մօտ շքեղ հացկերոյթ կար. Հերովդէս հրաւիրեց պատանի քահանայապետին ընկերանալ ուրիշ երիտասարդ հանդիսականների և զովանալ երեկոյեան հովին՝ պալատի աւազանների մէջ լողանալով. թագաւորի մարդիկ այնչափ պահեցին նորան ջրի տակ, որ զուրս բերին արդէն խեղդուած: Չնայելով որ Հերովդէս բարձրաձայն ողբերով իւր կսկիծն էր արտայայտում և հանգուցեալին մեծ շուքով թաղել տուաւ, բայց համոզել մանաւանդ Աղեքսանդրային, թէ ինքն անմեղ է՝ հարկաւ չէր կորու: Վերջինս ուղղեց իւր յուսահատ բողբոջ կրկին Կղէոպատրային, և Հերովդէս Անտոնիոսի առաջ դատի կանչուեցաւ. բայց նա վերադարձաւ, ի զարմանս ամենեցուն, արգարացած, և ահա սկսուեցան արիւնալի տեսարաններ սեփական ընտանիքի մէջ: Սորա հօրեղբայր և միանգամայն Սաղոմէ քրոջ ամուսին Յովսէփը, որին յանձնել էր իւր կին Մարիամնէին՝ պայման դնելով սպանել, երբ ինքը չվերադառնայ, որպէս զի Անտոնիոսի ձեռքը չընկնի՝ մահուան դատապարտուեցաւ Սաղոմէի ամբաստանութեամբ, իբր թէ մտերիմ յարաբերութեան մէջ էր եղել Մարիամնէի հետ: Աղեքսանդրան բանտարկուեցաւ, իսկ Մարիամնէն հազիւ խուսափեց այս անգամ դառն ճակատագրից:

Սակայն Կղէոպատրան չէր դադարում Հերովդէսի դէմ մեքենայութիւններ լարելուց: Սա եղաւ պատճառ, որ Հերովդէս փոխանակ իւր ժողոված զօրքով Անտոնիոսին օգնութեան գնալու, ստիպուած էր Արաբացոյց թագաւորի դէմ պատերազմ վարել. Կղէոպատրան կարծում էր, թէ նա կոր ի զըլուխ կը մնայ այստեղ, բայց նա յաղթութեամբ վերադարձաւ և այն օգուտն ունեցաւ, որ Ոկտաւիանոսի դէմ մղած պատերազմում չէր մասնակցել: Վերջինս թէև զիտէր նորա Անտոնիոսի բարեկամ լինելը, բայց հասկացաւ շուտով, որ ինքն ևս այդպիսի բարեկամութիւնից շատ օգուտ քաղել կարող է. ուստի երբ նա բերաւ թաղը իւր ոտքերի առաջ դրաւ՝ Ոկտաւիանոս Օգոստոս կրկին պը-

սակեց նորան, և իւր յաջորդ արշաւանքների միջոցին առիթ ունեցաւ մի քանի անգամ օգոստոսեւրու նորա ծառայութիւնից: Երբ Օգոստոս վերջնական յաղթութիւն տարաւ Անտոնիոսի դէմ, Հերովդէս նորա մօտ գնաց անձամբ շնորհաւորելու, ընդարձակեց իւր իշխանութեան սահմանները, շուքով ձանադարհ ձգեց նորան մինչև Անտիօք և ապա իւր յաջորդութիւններով յղփացած Երուսաղէմ՝ վերադարձաւ:

Այստեղ կրկնուեցան ընտանեկան սարսափները: Սալոմէն այս անգամ իւր ամբաստանութիւններն այնպէս յաջողութեամբ տարաւ, որ ոչ միայն Մարիամնէի երկրորդ խնամակալ Սոհեմը, նախկին կասկածների ներքոյ, մահուան դատապարտուեցաւ, այլ նոյն ինքն Մարիամնէն: Բայց սիրելի կնոջ մահը փոխանակ Հերովդէսի նախանձը յազդեցնելու, ցնցեց նորա ամբողջ էութիւնը, նա չէր կարող շատ անգամ հաւատալ, որ Մարիամնէն մեռած է, և անզուսպ կատաղութեամբ պահանջում էր ծառաներից, որ դանակ բերեն նորան: Այդ ժամանակ վարհուրելի ժանտախտ ևս յառաջ եկաւ Երուսաղէմում, որ իբրեւ աստուածային պատիժ պէտք է նկատուէր, և վերջապէս ինքը Հերովդէս հիւանդացաւ մի անբուժելի համարուող հիւանդութեամբ: Ազդասանդրան, որ իւր թշուառ կեանքն ազատելու համար, վատաբար դստեր սպանողի կողմն էր անցել, այժմ ուրախութեան յայտնի նշաններ էր ցոյց տալիս, բայց թագաւորն առողջացաւ, իմացաւ նորա այդ վարմունքը և, դեռ անկողնում, մահուան վճիռ տուաւ: Մի քանի այդպիսի վճիռներ ևս եղան մինչև նորա կատարեալ առողջանալը, երբ սկսուեցաւ նորա կեանքի մի նոր, փայլուն շրջան:

Տէրութեան ամեն կողմերում փառաւոր շէնքեր սկսան կառուցանել՝ առաւելապէս Օգոստոս կայսեր անուան նուիրած Կեսարիա քաղաքում և Սամարիայում, որ նոյնպէս ի պատիւ կայսեր Սերաստիա կոչումն ստացաւ: Առհասարակ Հերովդէս ոչ մի ջանք և ոչինչ ծախք չէր խնայում կայսեր բարեկամութեան արժանի լինելու, որ և վայելում էր կատարելապէս: Բայց այդ նպատակին

հասնելու համար նա պէտք է սուրբ երկրի և սուրբ քաղաքի մէջ մտցնէր բազմաթիւ հեթանոսական հաստատութիւններ և սովորութիւններ, որոնք յանչափս առելի կը դարձնէին նորան հրէայ ժողովրդի աչքում, եթէ նա այդ ժողովուրդի սիրտը զրաւելու միջոցներ ևս չգտնէր: Գլխաւորը դոցանից այն էր, որ նա հիմքից նոր կառուցանել տուաւ Երուսաղէմի տաճարը, բոլոր իւր շինութիւնների թագն ու պսակը, և այնպիսի մեծ արուեստով ու շքեղութեամբ զարդարեց այն, որ ժամանակակիցներն ասում էին՝ այդ տաճարը չտեսնողը ոչինչ գեղեցիկ բան չի տեսել: Հերովդէս ձգտում էր այսպէս հելլենական քաղաքակրթութիւնն ու հրէական ոգին միացնել՝ մի անհասանելի ձգտում, որ, միացած ընտանեկան զգալութիւնների հետ, նորա թագաւորութեան կործանման պատճառ պէտք է լինէր:

Մարիամնէի ամուսնութիւնից Հերովդէս ունէր երկու որդի՝ Աղեքսանդր և Արիստոբուլոս, որոնք կրթութիւն էին առել Հռոմում, Օգոստոսի մտերիմներից մէկի տանը, և վերադարձից յետոյ զրաւում էին շատերի ուշադրութիւնն իրենց գեղեցկութեամբ և բարեձեւութեամբ: Բայց նոցա մօր թշնամիները յաջողեցին շուտով նոցա դէմ ևս կասկած վարթեցնել Հերովդէսի սրտում, որ, նոցա հակառակ, պալատ բերել տուաւ մի ուրիշ կնոջից ունեցած անդրանիկ որդուն՝ Անտիպատրոսին, և այսպէս, խաղաղաւանանքներն այնչափ զօրացան թագաւորական ընտանիքի մէջ, որ Հերովդէս՝ իւր որդիների հետ մի քանի անգամ գծակցուց և հաշտուելուց յետոյ, վերջապէս մահուան վճիռ արձակեց նոցա դէմ, սպանել տուաւ նախ 300 հոգի այն անձերից, որոնք համարձակուել էին համակրութիւն ցոյց տալ նոցա, ապա խեղդել հրամայեց երկուսին մէկտեղ Սերաստիայում: Գահը մնում էր այդպիսով Անտիպատրոսին, որ տեսնելով թէ իւր արդէն 70 տարեկան ծերունի հայրը մտադրութիւն չունի հեշտութեամբ հրաժարուելու աշխարհից՝ փութացնել կամեցաւ նորա մահը, բայց բռնուեցաւ և բանտը զրուեցաւ:

Զոռամեալ թագաւորը զուր աշ-

խառնում էր իւր ճերմակ ալիքը թուխ դարձնել. մի զլուելի ական նորան արագ քայլերով դէպի գերեզման էր տանում և նորան տանջում էր մանաւանդ այն միտքը, թէ մահից յետոյ ոչ ոք չպէտք է յաւի նորա վերայ: Թէև անկողնի միջից նա կարողացաւ Նրուսաղէմում ծագած մի աղբստամբութիւն ճնշել և պարազլուխներին կենդանւոյն այրել տալ, բայց այդ նորան դոհացնել չէր կարող: Ըստ Յովսէպոսի, նա հըրամայել էր Նրուսաղէմի բոլոր պատուաւոր քաղաքացիներին մի տեղ ժողովել, որպէս զի իւր շունչը փչելուն պէս նոցա զնդակահար անեն և այդպէս իւր մահը առանց ողբերի չմնայ: Բայց վճռական րոպէն չէր մօտենում. նա դանակ առաւ մի անգամ խնձոր կ'ապելու և երբ կամենում էր նորանով վերջ գնել իւր դառն կեանքին, փեսան ճշարով վրայ ընկաւ և խեց. ճիշդ լսելի եղաւ պալատում և ամէնքը կարծեցին, թէ թագաւորը մեռել է. խմցաւ այդ նաև Անտիպատոս բանտում և ազատ շնչեց. իսկոյն նորա ուրախանալու լուրը Հերովդէսին հասցրին, որ մարդիկ ուղարկեց՝ նորան տեղն ու տեղը սպանելու և թաղելու: Ապա նա իւր թագաւորութիւնը բաժանեց երեք որդիների մէջ, որոնցից Արքեղայոս թագաւոր անունը պէտք է կրէր և մեռաւ հինգ օրից յետոյ: Որդիքը նորան շատ մեծ հանդիսով թաղեցին:—Պատմութիւնը նորան Մեծ անունը տուաւ, ասարբերելու համար իւր ջնջին որդի Հերովդէս Անտիպատոս չորրորդապետից. բայց այդ Մեծ Հերովդէսի անունը հազիւ թէ յիշողներ գտնուէին, եթէ նորա զարհուրելի գործերի յիշատակը չարձանագրէր ընդ միշտ իւր մէջ Բեթղէհէմի մանկանց կոտորածի պատմութիւնը, եթէ նոյն այն ժամանակ, երբ շքեղ պալատում տանջուում էր նա մահուան տաղնապով և կասկածներով, նորա տէրութեան մի խուլ անկիւնում մի նոր թագաւոր ծնուած չլինէր՝ Դարայէլի իսկական թագաւորը և կատարեալ հակառակն այդ ողորմելի բռնաւորի:

Հերովդէս մեռել է այժմեան քրիստոնէական թուականից 4 տարի առաջ, որից հետեւում է, թէ մեր ներկայ հաշիւը սխալ է. Բրիտոս ևս 4 տարի աւելի առաջ պէտք է ծնուած լինի, քան մենք հաշուում ենք:

ԳՐԱԽՈՍՈՒԹԻՒՆ.

Քննական կրօնագիտութիւն, հանդերձ ապացուցութեամբ կրօնից. — Տէր Սահակ քահանայի Տէր Սարգսեան: Բ. տպ. Կ. Պոլիս. 1897: — Այս գրքի առաջին տպագրութիւնը լոյս է տեսել 1874 թ.-ին և այդ օրունանից ի վեր առանձնապատուկ աչքի ընկնող տեղ է բռնում մեր եկեղեցական դրականութեան մէջ: 23 երկար տարիների ընթացքում նա ուղեցոյց է եղել բազմաթիւ կրօնաւոյցների այն նաև կրօնի դասադրքերի գրողների համար, բայց լոյս չէ տեսել ոչ մի «կրօնագիտութիւն», որ իւր ճոխութեամբ և ինքնուրոյնութեամբ գոնէ ի մօտոյ հաւասարուէր նորան, այնպէս որ նա այժմ ևս առաջինն է իւր տեսակի մէջ, ուրեմն և նորա Բ. տպագրութեամբ լոյս տեսնելն առանձին ուշադրութեան արժանի մի երևոյթ: Գրքի արժանայարգ հեղինակը ապրում է դեռ «բարեոք ծերութեամբ» և, ինչպէս երեւում է, մինչև վերջն անընդհատ աշխատել է իւր գրուածքի վերայ, սրբագրութիւններ ու յաւելուածներ անելով, և ահա յառաջ է եկել 1038 էջ ունեցող մի խոշոր գիրք, մինչ Ա. տպ.-ը միայն 23 + 579 էջ ունէր: Այս փոփոխութիւնը չի վերաբերում գրուածքի ընդհանուր ուղղութեանն ու նիւթի դասաւորութեանը, գլուխների բաժանումը նոյնն է մնացել, միայն ներածութեան մի մասը աւելի ընդարձակ ձևով փոխադրած է «Բ. գրքի» մէջ և կազմում է այստեղ «Ա. մասի» 2. և 3. յօդուածները, իսկ Բ. մասի Ա. գլխի Բ. յօդուածի վերջը աւելացրած է մի Դ. հատուած՝ «Նպատակք և արդիւնք անօրինութեանց Փրկչին», որ բռնում է 365—386 էջ:

Քանի որ խօսքը նիւթի դասաւորութեան մասին է՝ նկատենք, որ այս կէտը գրուածքի ամենաթոյլ կողմերից մէկն է: Թէ ի՞նչ սկզբունքի ներքոյ կրօնի ամբողջ առարկան չորս գրքերի է բաժանած. — Ա. Աստուծոյ էութիւնը և անոր գործոց վերաբերեալ վարդապետութիւնները. Բ. Աստուծոյ առ մարդ Յայանութիւնը. Դ. Եկեղեցին և անոր խորհուրդները և Դ. Յաւիտենական կենաց վարդապետութիւնը. ինչպէս և կարելի դառ-

նում օր. այսպիսի ստորաբաժանումներ. «Հա-
տուած Բ. Մարգեղութիւն Աստուածոր-
դւոյն. — Պրակ Ա. Խորհուրդ մարգեղութեան.
Պրակ Բ. Պաշտօն Որդւոյն Աստուծոյ. Պրակ
Գ. Որդւոյ Աստուծոյ Բրիստոս անուանիլը.
— Բաժանում Ա. Բրիստոս մարգարէ. Բա-
ժանում Բ. Բրիստոս քահանայ. Բաժանում
Գ. Բրիստոս թագաւոր. — Հատուած Գ. Տնօ-
րինութիւնք Յիսուսի Բրիստոսի. — Պրակ Ա.
Ակնկալութիւնք գալստեան Մեսիային. Պրակ
Բ. Ժնունդ Նորա և կեանք երկրաւոր. Պր-
ակ Գ. Հաւատիք հրաշից Յիսուսի Բրիս-
տոսի և Աւետարանապատում սքանչելեաց.
Պրակ Գ. Մոլորութիւնք ընդդէմ Մարգե-
ղութեան Որդւոյ Աստուծոյ և ին»՝ հասկա-
նալի չէ մեզ: Եթէ «կրօնագիտութիւնը դործ-
նական գիտութիւն մ'է՝ որ կուսուցանէ Աս-
տուածապաշտութիւն. այսինքն է՝ Հաւատալ
Աստուծոյ, յուսալ ի Նա, և սիրել՝ պաշտել
զԱյն» ինչպէս հեղինակն ասում է իւր գրքի
սկզբում*, պէտք է զբաղուի ուրեմն այն-
պիսի խնդիրներով, որոնք կամ հաւատոյ
կամ յուսոյ և կամ սիրոյ առարկայ են, և
կարող է ըստ այդմ երեք մասերի բաժանուել,
ինչպէս և սովորաբար բաժանում են. թէպէտ
չկայ այնպիսի յուսոյ առարկայ, որ հաւատոյ ա-
ռարկայ չլինի, ուստի և իրօք կրօնագիտութիւ-
նը երկու գլխաւոր մաս ունի միայն՝ մին հաւա-
տով ընդունած դաւանական ճշմարտութիւննե-
րին և միւսը սիրոյ պահանջած բարոյական սկզբ-
բունքներին վերաբերել: Այդ սահմաններից
դուրս շատ կարեւոր գիտելիքներ կան, որոնք
կրօնի դաստառութեան նիւթ պէտք է կազմեն,
բայց «հաւատալ, յուսալ և սիրել» սովորեցնող
կրօնագիտութեան մէջ չեն մտնում. գոնէ
առ առաւելն՝ կարեւոր դէպքերում կարող են
ծանօթութեան մէջ միայն յառաջ բերուիլ
և ոչ գրուածքի ամբողջ մի մասը կազմել,
ինչպէս օր. այստեղ «Յայտնութեան» գիրքը,
որ բովանդակում է հեղինակի երկար ու բա-

րակ, խիստ անյաջող տեսութիւնները սուրբ
Դրքի արժանեաց ու կազմութեան, և Աւան-
դութեան մասին: — Դսկ թէ ինչո՞ւ Ակնկալու-
թիւնք գալստեան Մեսիային՝ կամ «Մոլո-
րութիւնք ընդդէմ Մարգեղութեան» Բրիս-
տոսի տնօրէնութիւնների հաշուում են, կամ
ինչո՞ւ պակաս սերտ կապ ունին «Մարգե-
ղութեան» հետ, քան Որդւոյն Աստուծոյ
պաշտօնը, Բրիստոս անուանիլը, Մարգա-
րէութիւնը, քահանայութիւնը և ին»՝ աւե-
լի դժուար է մեզ որոշել:

Առհասարակ պէտք է ասած, որ Հայր
Տէր Սարգսեան խիստ ընդարձակ և բազմա-
կողմանի հմտութիւն է ցոյց տալիս իւր շօ-
շափած խնդիրների նկատմամբ. նա ոչ միայն
ազատ կերպով և ամենայն առատութեամբ
գործ է դնում ս. Դիրքը, ոչ միայն նախնի
հայրերից բազմաթիւ վկայութիւններ է բե-
րում, այլ և օգտուում է եւրոպական զա-
նազան ազգերի պատկանող (հարկաւ աւելի
հրապարակի վերայ յայտնի, քան բուն աս-
տուածաբանական գիտութեան ներկայացու-
ցիչ) հեղինակներից, և այս հմտութիւնը
այսչափ կարգացած լինելը, մեր կեանքի պայ-
մաններում, շատ զարմանալի պէտք է երևայ,
եթէ յիշուի բոլոր նիւթը նա ինքն է ժո-
ղովի և ոչ մատչելի ժողովածուներից առել,
որոնց մասին չէ յիշում: Յամենայն դէպս իւր
ընդարձակ հմտութիւնը և իւր ժողոված աւե-
ղեկութիւնները մի որոշ սկզբունքի կամ մի
որոշ սիրտումի չենթարկելով, նա ըստ մեծի
մասին նպատակի յարմար գործ չէ դնում:
Կամ գուցէ աւելի ուղիղ էր ասել՝ նա ա-
ռաջնորդուում է մի սկզբունքով, բայց այդ
սկզբունքը սխալ է, և դորանից յառաջ է
գալիս նորա գործի երկրորդ ամենախոշոր
թերութիւնը: Նա ապացուցանել է կամե-
նում ապացուցանել ամեն ինչ՝ նաև այնպիսի
բաներ, որոնք լոկ հաւատոյ խնդիր են և
պէտք է լինին. ապացուցանել տրամաբանա-
կան և բնագիտական օրէնքներով, արդի գի-
տութեան ընծայած փաստերով, և այսպէս
յաճախ մի խախտում հիման վերայ անմեղ
ողեորութեամբ ահազին շէնքեր է կառու-
ցանում, առանց կասկածելու, որ ճշգրիտ
գիտութեան մի շունչը բաւական է նոցա

* Այսպիսի որոշումն ի հարկէ: Կրօնագիտութիւնը
գործնական զիտութիւն չէ, այլ տեսական, որ ոչ
րե հաւատալ, յուսալ և սիրել և սովորեցնում (զիտու-
րիւնն այդ անել չէ կարող), այլ սովորեցնում է թէ ինչն
է մեր հաւատոյ, յուսոյ և սիրոյ առարկան:

փլցնելու համար Թողնենք Աստուծոյ դո-
յութեան համար բերած ապացոյցները,
որոնք շատ անգամ քննութեան առնուած
են և որոնց անհիմն ու անտեղի լինելը մի
անգամ ընդ միշտ ցոյց են տուել Նանտ և իւր
հետեւողները,* բաւական է միայն այն օրի-
նակներէից մէկը յիշել, որով նա ապացուցա-
նում է, թէ մարդու մէջ մարմնից զատ, նորա-
նից անկախ և անմահ հոգի կայ. «Եթէ նիւթն
ըլլար ի մարդն խորհող՝ դատողը, որչափ հըս-
կայական մեծութիւն ունենար ոք հասակաւ,
կամ գէր ըլլար մարմնով, այնքան շատ և
քաջ պիտի խորհէր ու դատէր... այլ մար-
դիկ ալ շատ երջանիկ պիտի համարէին զան-
ձինս, ստեպ տեսնելով որ իրենց կանայք
զարմանալի կերպով խելք կը ճարտարեն, երբ
յոյութեան վիճակը կը մտնեն»։ Այսպիսի ան-
ճշտակ սրամտութիւններ ոչ մի գիտնականի
կամ անաստուածի չեն զարմացնի ի հարկէ**,
այլ կը նպաստեն միայն քրիստոնէական կրօնի
անհրաժեշտ և սրբազան ճշմարտութիւնները
կասկածելի և ծաղրելի կացուցանելու։

Մենք կարող էինք ուրիշ շատ այսպիսի
օրինակներ բերել, որոնք արդիւնք են ան-
պտուղ եռանդի, ոչ հաւատացողի համար
օգուտ ունեն և ոչ անհաւատի այլ միայն
քրիստոնէութեան հիմնական ճշմարտութիւն-
ները՝ իսկական լոյսը թողած, վազել են ապիս
չըջմովի ճրագների ետեւից, որով շատ ան-
գամ հեղինակի ուղիղ և օգտակար դատողու-
թիւնների արժէքն ևս կորչում է։ Աւելորդ
և փաստակար եռանդ է օրինակ աշխատել ցոյց
տալ, որ Նոր Կտակարանի տուած զաղափա-
րը ս. Ներսիսիութեան և այլ նման աստուա-
ծային խորհուրդների մասին նոր չէ իսկա-

պէս, այլ իւր ապացոյցներն ու նմանութիւն-
ներն ունի ոչ միայն Հին Կտակարանի, այլ
և հեթանոսական կրօնների մէջ. իբրեւ թէ
«Զանդիկ աղանդոյն Զրուան Ախարանն (յոր-
մէ) Արամազդն (Որմիզդն) և Պարամանն
(Արհմն)» (չար Աստուած) կամ «Հայոց
Արամազդը, Անահիտն (կին Աստուած)
ու Վահագնը» շատ նման լինէին քրիստոնէի
ճանաչած Ներսիսիութեան, կամ քրիստոնէի
պարծառն այն չլինէր իսկ, որ նորան եղած
յայտնութիւնը նոր ինչ է, ի սկզբանէ աշ-
խարհի ծածուկ մնացած, և նոյն իսկ այժմ
ըմբռնելի չէ սովորական ի հոգւոյ չճանաչած,
մարդուն։ Այս սխալ եռանդի արդիւնքն է
նաեւ, որ մինչդեռ երկրորդական, շատ ան-
գամ հաւատի հետ կապ չունեցող խնդիր-
ների երկար բացատրութիւններ են նուի-
րուած՝ մի քանի խօսք բաւական է համա-
րուում օր. քրիստոնէական կրօնի կամ առա-
քելական քարոզութեան մէջ այնպիսի կեդ-
րոնական տեղ բռնող մի զաղափար բացատրե-
լու համար, որպիսին արապայտում է Աս-
տուծոյ Հայր անունը. այն ևս բոլորովին ան-
բաւարար և թիւր բացատրութիւն՝ իբր այդ
անունն զիստ որ նշանակութիւնն այն է մեզ
համար, որ Նա «մեր Հայրն է արար-
չութեամբ և ինչ»։ Այսպէս և, փոխանակ Բը-
րիստոսի մարդեղութեան կամ խաչի մահ-
ուան նշանակութիւնը մեր փրկութեան հա-
մար ինչպէս հարկն է բացատրելու, զուր աշ-
խատանք է դործ դրած, որչափ կարելի է շատ
օրինակներով, մեսիական բոլոր անօրէնու-
թիւններն իբրեւ Հին Կտակարանի մէջ նախադր-
ժուած ցոյց տալ։ Նոր Կտակարանում յի-
շուող մարդարէութիւնների հետ բերուած են
այստեղ բազմաթիւ պատահական խօսքեր Հին
Կտակարանից և ցոյց տրուած իբրեւ Բրիս-
տոսի վերայ կատարուող դուշալութիւններ։

Սակայն այս բոլոր մանրամասնութեանց
վերայ կանգ առնելը մեզ շատ հեռու կը տա-
նէր. կասենք միայն, որ այսպիսի վկայու-
թիւններ և ապացոյցներ, եթէ բոլորեքեան
հիմնաւոր և ուղիղ իսկ լինէին՝ նոցա կու-
տակու մը յամենայն դէպս աւելորդ է և միջ-
նադարեան անտեղութիւն. ինչ որ ճշմար-
տութիւն է, մի քանի ականբեր և ստոյգ փաս-

* Հայր Տէր Սարգսեան տմեկացն րշուրեամբ աշ-
խատում է ի միջի այլոց ցոյց տալ, որ Ասքընու հաւա-
սալ պիտի էր որովհետեւ շահաւոր էր երկ ուղիղ լեղաւ՝
հաւատացողը ոչ ինչ ի կարգնում, միւլիդն տմեկաւոր շա-
րան է կարգնում, երկ ուղիղ լինի։

** Նոքա հոգեկան գործողութիւններ կապում են
բնդունում ուղիղի կամ եւտրդային համակարգութեան
հետ, որի զարգացում կամ անզարգացում յիմեր ոչ ոք չի
մտածել մարմնի մեծութիւնից կախում համարել։ Մեր հե-
ղինակն աղարկու ուղիղն ևս յիշում էր բայց կրկնելով
կոյն անգոր առարկութիւններ։

տերով աւելի դիւրաւ կը պարզուի) քան բազմաթիւ մութ և երկդիմի փաստաբանութիւններով:

Դժբաղդաբար մեր հեղինակի ոչ միայն ապացուցութեան եղանակն ու հանած եզրակացութիւններն են շատ անգամ սխալ, այլ և զանազան տեղերից ժողոված տեղեկութիւնները: այդպիսի սխալ տեղեկութիւններ և անհիմն եզրակացութիւններ շատ են մանաւանդ վերև յիշած «Յայտնութիւն» վերնագիրը կրող մասի մէջ, որ ամբողջապէս կարող էր պահասել առանց զրուածքի լրութեանը փնտսելու, և որի մէջ մօտ 100 էջ դործ է դրած ապացուցանելու համար, թէ ս. Դրբի բոլոր հնախօսական, պատմական, բնագիտական տեղեկութիւնները ճշմարիտ են, թէ նորա մէջ ոչ մի սխալ տող չկայ: մինչդեռ այդպիսի ձեռնարկութեան անխորհուրդ լինելը տեսնելու համար բաւական է հարցնել միայն՝ ո՞րն է այդ ս. Դրբը: հայերէն, յունարէն, լատիններէն թարգմանութիւնը, թէ եբրայեցերէն բնագիրը, չէ՞ որ սոցանից իւրաքանչիւրը միւսներէից աչքի ընկնող տարբերութիւններ է ներկայացնում: Յայտնի իրողութիւնների առաջ աչք փակելը կամ տառը պաշտպանելու համար հոգւոյ հեղինակութիւնը ձգելն ի՞նչ օգուտ կը բերէ քրիստոնէութեան. ս. Դրբը ճշմարիտ յայտնութեան յիշատակարան է և ո՛չ հնախօսական կամ բնագիտական տեղեկութիւնների ժողովածու: ուստի և նորա կրօնական արժէքն ու նշանակութիւնը ամենեւին չեն ընկնի, եթէ այս կամ այն կրօնի հետ կապ չունեցող տեղեկութեան սխալ կամ թերի լինելն երևայ. ս. հոգին այս աստուածաշունչ մատենների հեղինակներին հոգի է ներշնչել, և ոչ բառեր կամ բնական զիտելիքների որոնք ժամանակի և պարագաների ազդեցութեան են ենթարկուում և ըստ այդմ փոփոխուել և եղծանիլ կարող են, մինչդեռ անփոփոխելի և անեղծանելի է հոգին միայն:

Սակայն այս բոլորի հետ մի կերպ հաշտուել կարելի է. մեզ մնում է յիշել մի կէտ, որի հետ ոչ մի կերպ հաշտուել չենք կարող և ստիպուած ենք կրկին ու կրկին անգամ հարցնել. մի՞նչև երբ պէտք է տեսնուի այս

ամօթալի թիւրիմացութիւնը, մի՞նչև երբ մեր ոչ միայն ազէա կրօնաւորացիները, այլ նաև ըստ ամենայնի Հայոց Առաքելական եկեղեցւոյ ուղղափառ դաւանութեան համաձայն՝ կրօնագիտութիւնը դրողները պէտք է պնդեն, թէ մենք չի մի և նոյն անձին Բրիստոսի երկու բնութիւնը, երկու կամք կը խոստովանեմք: հաւատացնելով մի և նոյն ժամանակ, որ մեր հայրերն էլ՝ տասնեակ դարեր իրենց դաւանութիւնը պաշտպանելու համար կռիւ վարելիս, նոյն կերպ են խոստովանել և չեն իմացել, որ իրենց ու հարկան եկեղեցիների դաւանութեան մէջ եղած խտրութիւնը սխալ հասկացուած բառերի խտրութիւն է միայն: Հայր Տէր Սարգսեան այս գէպքում ևս ուր խօսքը իւր եկեղեցւոյ հակառակ մի վարդապետութիւն պաշտպանելու մասին է, զարմանալի եռանդ է ցոյց տալիս և բերում է փաստեր, որոնք իւր կարծածից բոլորովին տարբեր բան են ապացուցանում: Մենք այս խնդրի վերայ ուրիշ առթիւ երկարօրէն գրած լինելով՝ բաւական ենք համարում այստեղ միայն վըստահացնել կրկին, որ քրիստոնեայ եկեղեցւոյ գրեթէ մեծագոյն մասը երկար ժամանակ մեր հայրերի հետ մէկտեղ մի բնութիւն՝ ուրեմն և մի կամք, է դաւանել, առանց Եւտալքական կամ ուրիշ որ և է մոլորութեան մէջ ընկնելու, առանց հետեցնելու, թէ ուրեմն Բրիստոս մարդկային քնական հոգի չունէր, այլ հետեւող ճանաչելով իրեն միայն Յիսուսի Դ. Տիեզ. Ժողովի սահմանած և այդ ժողովի պարագլուխ ս. Նիւրիդ Աղեքսանդրացու քարոզած ուղիղ վարդապետութեան:

Չմոռանանք սակայն նաև այն գովելի կողմը յիշել, որ Հայր Տէր Սարգսեան օտար դաւանութեանց մասին խօսելիս խիստ պատշաճ լեզու է դործածում և շատ ուղիղ խորհրդածութիւններ է անում օր. Հռովմէական եկեղեցւոյ օտնձգութեանց մասին: Առհասարակ նորա զրբից, չնայած բոլոր թերութիւններին, շատ բան կարելի է սովորել:

Կ. Վ.

Die Entstehungsgeschichte des Monotheismus, nach ihren quellen geprüft und dargestellt.—G. Owsephian. Leipzig, 1897 (Միակամութեան ծագման պատմութիւնը, իւր աղբիւրներով քննած և ներկայացրած. Գ. սարկ. Յովսէփեան. Լայպցիգ, 1897):

Մայր Աթոռոյս միաբան Շնորհ. Գարեգին սարկաւազի (այժմ արեղայ) այս շարադրութիւնը, որով նա փիլիսոփայութեան դոկտորի աստիճան է ձեռք բերել, լոյս է տեսել արդէն ամիսներ առաջ. բայց ուշ չենք համարում մի քանի խօսքով ծանօթութիւն տալ նորա մասին, մանաւանդ որ խօսքն այնպիսի մի հազուագիւտ երևոյթի մասին է, որ պիտի է հայ մարդու, այն ևս հայ հոգեւորականի ուս. Լքմիածնի միաբանի աշխատութիւնը Ներուպական զրականութեան մէջ: Բարեշնորհ հեղինակը իւր աշխատութիւնը բաժանել է Գ. հատուածներ, որոնցից Ա-ի վերնագիրն է՝ «Քաղաքական-Նկիզեցական հանգամանքները Բիւզանդական կայսերութեան մէջ մինչև Միակամութեան շարժումը», և տալիս է ըստ այսմ համառօտ նկարագիրն այն վիճակի, որի մէջ գտնուում էր Բիւզանդիան Ա. դարի վերջում և Ն-ի սկիզբները՝ Հերակլ կայսեր նախորդների և նորա օրով. որով բացատրուում են միակամայից շարժման պատճառները, — Միակամութիւն ասուում է Ա. դարի վերջերը յառաջ եկած այն վարդապետութիւնը, որ ընդունելով Քրիստոսի մէջ երկու բնութիւն, բայց մի կամք՝ պէտք է Հերակլ կայսեր և նորա կողմնակիցների համար իբրև հիմք ծառայէր, միութիւն հաստատելու արևելքի մի բնութիւն և արևմուտքի երկու բնութիւն քարոզող եկեղեցիների մէջ: — Բ. և Գ. հատուածներով Հայր Գարեգինը քննադատում է այն յունական աղբիւրները, որոնցից տեղեկութիւն ենք ստանում այս շարժման սկզբնաւորութեան մասին, բաժանում է նոցա երեք զխաւոր տեսակի, ցոյց է տալիս նոցա փոխադարձ յարաբերութիւնը, և թէ պատմական տեսակէտով որը որից նախապատիւ պէտք է համարել: Պատմագէտի համար այս մասն ի հարկ է ամենից կարևորն է, որ սխալն ու ուղիղը, զխաւորն ու երկրորդականը որոշելով՝ միջոց է տալիս նորան նոր լոյս սփռելու պատմութեան մի մութ մնացած էջի վերայ. բայց հասարակ ընթերցողի համար ամենից հետաքրքիրն է Գ. հատուածը, ուր հեղինակը իւր հետազոտութիւններից եզրակացութիւն է հանում և տալիս է մի «Պատմական նկարագիր Միակամութեան մինչև Կարնոյ ժողովը (633)», Այս հետազոտութիւններն ու նոյնից հանած եզրակացութիւնը առանձին նշանակութիւն ունին մեր եկեղեցւոյ պատմութեան համար, որովհետև գալիս յանգում են այնպիսի մի նշանաւոր խնդրի,

որպիսին է Եզր կաթողիկոսի Հերակլ կայսեր հետ հաստատած միութիւնը Կարնոյ ժողովում: Իւր ուսումնասիրութեան միջոցին Հայր Գարեգինը աչքի տակ է ունեցել հարկաւ նաև հայկական աղբիւրներն և օգտուել նոցա տուած տեղեկութիւններից. բայց քանի որ նա այստեղ միայն մինչև Կարնոյ ժողովը տեղի ունեցած հանգամանքներն է պարզաբանում, չէր կարող առատ նիւթ վերցնել մեր գրականութիւնից, այլ պէտք է թողնէր այդ մի ուրիշ անդամի երբ նորան կ'աջողուի ամբողջ շարժման պատմութիւնը՝ մասնաւորապէս հայկական հողի վերայ խաղացած դերը, ներկայացնել, Ինչպէս մեզ յայտնի է, նորա ներկայ աշխատութիւնն այդ ընդարձակ ծրագրի իրագործման յառաջաքանն է միայն. իսկ ամբողջի համար պէտք է յուսալ, որ կրկին ձեռք կ'առնէ և յաջողութեամբ գլուխ կ'հանէ, երբ «առաջին տարուայ ուսուցչի» պարտականութիւններից փոքր ինչ թեթեւացած կլինի և աւելի միջոց կ'ունենայ ազատ աշխատութեան: Ներկայ գրուածքը բոլորովին զերծ չէ հարկաւ այն թեթեւութիւններից, որոնք յատուկ են իւրաքանչիւր նոր սկսողի՝ ոճի անմատչութիւն, մտքերի հետեւականութեան մէջ անհաստատութիւն, աւելորդ կրկնութիւններ և ըն. բայց պատմագրութեան համար լաւ ապագայ խոստացող և աւելի կարևոր արժանիք են՝ ուղիղ կշռադատութիւն պատմական եղելութիւնների և փութաջան ճշդութիւն նոցա ժողովելու և դասաւորելու գործի մէջ, և այդ արժանիքն այստեղ չեն պակասում: Ինչ վերաբերում է հանած եզրակացութիւններին, նոցա իւր հաւանութիւնն է տուել գոնէ, մասնաւոր նամակով, այնպիսի մի հեղինակաւոր անձն, որպիսին է ուսուցչապետ Լօօֆսը: Ներուպական մամուլի մէջ յայտնուած կարծիքներ դեռ մեզ չեն հասել:

Կ. Վ.

ԵԿԵՂԵՅԱԿԱՆ ՔՐՈՆԻԿՈՆ.

ՌՈՒՍՍՅ ԵԿԵՂԵՅԻ.

Ներկայ ուսումնական տարուայ սկզբից Կիւլի համալսարանում աստուածաբանութեան ուսուցչապետ կարգուած Սվէտլով քահանայ, որ ներկայումս ուսուցչական հոգեւորականութեան ամենանահաւակրելի ներկայացուցիչներից մէկն է, * այն եռանդուն երիտասարդ գործիչներից մէկը, որոնք

* Իսկև որչափ մեծի անմամբ ծանօթանալ կարողացանք:

Կ. Վ.

աշխատում են քրիստոնէական գաղափարները կամ եկեղեցւոյ վարդապետութիւնը մատչելի դարձնել կրթութեամբ դասին, իւր առաջին հանդիսաւոր գասախօսութեան նիւթ ընտրել է՝ «Աստուածարանութիւնը համալսարանական գիտութիւնների շարքում» որով նա դառնալէս գանգատում է ուսական համալսարաններում աստուածարանական գիտութեանց այնչափ արհամարում լինելուն դէմ՝ և դորա պաաճառներն է բացատրում։ Մը. ՕՏՂՈՏՈՏԻ թերթը ձայնակցելով դասախօսին՝ այդ երևոյթի գլխաւոր պատճառ այն է համարում, որ աստուածաբանութիւնն այժմ արտաքոյ կարգի առարկայ է, ուստի և ուսանողների համար իրրւ մի օտար և անօգուտ գիտութիւն։—1863 թուականի համալսարանական կանոնադրութեամբ նա պարտադիր էր բոլոր բաժինների ուսանողների համար, բայց վերջը կարեւոր համարեցին ուսական համալսարանների կազմակերպութիւնը մօտեցնել գերմանական համալսարաններին, առանց հաշուի առնելու, որ այնտեղ աստուածաբանութեան համար առանձին բաժին կայ և որ ուրեմն աստուածաբանութիւնը իւր կարեւոր տեղն է բռնում հանրամարդկային գիտութիւնների շարքում։ Մինչդեռ Ռուսաստանում այդ պակաս է, և որովհետև աստուածաբանութիւնը չի մտնում եղած բաժիններից ոչ մէկի մէջ, հետեաբար անուշով միայն գոյութիւն ունի, և այն ժամանակ իրեն վայելուչ տեղը կարող է բռնել, երբ որոշ բաժնի կամ բոլոր բաժինների պարտագիր գիտութեանց շարքը մտնէ։

—Մոսկվայում և մի քանի ուրիշ քաղաքներում ձգտումն է յառաջացել հրապարակախօսութիւնների և եկեղեցական գրադարան-ընթերցարանների միջոցով աստուածաբանական կամ կրօնական առարկաներ մատչելի դարձնել ժողովրդին։ Այդ նպատակով Մոսկվայում արդէն մի քանի հրապարակախօսութիւններ են կարգացուել, որոնք վերաբերում են աղօթքի նշանակութեան, եկեղեցիների միութեան և նորա նպաստող հանգամանքների, քրիստոնէութեան էութեան և այլ նման խնդիրների։ Մի քանի տեղերում արդէն ձեռնարկել են եկեղեցական ընթերցարանի համար շինութիւններ կառուցանել։ Որոշում է քահանաներին տալ մատենաներ, որտեղ նոքա պէտք է նկարագրեն իրենց ծխին պատկանող հաւատացեալների տնտեսական և բարոյական կեանքը, նոցա շրջապատող հանգամանքները և թէ որպիսի պահանջ ունի այստեղի կամ այնտեղի քահանան։ Այլ և Ռուսաց եկեղեցւոյ անցեալը ուսումնասիրելու համար կազմուել են զանազան ընկերութիւններ, Վալդայայի եկեղեցական-հնագիտական ընկերութիւնը, կարեւոր համարելով հոգեւոր սեմինարիայի բարձր դասարանների աշակերտաց աշխատակցութիւնը, խնդրագրով դիմել է դպրոցական վարչութեան, որ թոյլ տայ

նրանց աշխատակցելու այդ ընկերութեան՝ մանաւանդ ժողովրդական կեանքից նիւթեր հաւաքելու գործում։

—Ալեուտիայի և Ալեասկայի եպիսկոպոս Սըր. Նիկողայոսը, որ մեծ ծառայութիւն է մատուցել Ռուսաց միսիոնարական գործին Ամերիկայում, նորերս այցելել է Նիւ-Իորկ քաղաքը, և այդ առթիւ հարց է դարձել եպիսկոպոսական թոռն այդտեղ փոխադրելու։ Երեւի այդ հարցը չուտով կլուծուի, որովհետև Նիւ-Իորկը ամերիկական կեանքի մէջ բոլոր շարժումների կենտրոնն է, և ուրեմն շատ յարմարութիւններ ունի նաև Օրթոդոքս եկեղեցւոյ համար կենտրոն լինելու։ մանաւանդ որ վերջերս, շրջապատող տեղերը իւր հետ միացնելով նա դարձել է աշխարհիս երկրորդ ամենամեծ քաղաքը՝ 3½ միլիոն բնակչով։

—Որք. Вѣстникъ թերթի թղթակիցը, կրօնի դասաւանդութիւնը քաղաքական դպրոցներում կանոնադրելու համար՝ անհրաժեշտ պահանջ է համարում այդ դասերն առնել ծխատէր քահանաներից և յանձնել առանձին քահանաների, որոնց պարտքը լինի միայն կրօնի դասատուութիւնը։ Ծխատէր քահանան միաժամանակ չէ կարող երկու պարտականութիւններ կատարել, երբ առանձին քահանաներ նշանակուին կրօնի դասատուութեան համար և որոշուի գոհացուցիչ ուժիկ, այն ժամանակ բարձր կրթութիւն ունեցող մարդիկ աւելի յօժարութեամբ քահանայ կը ձեռնադրուին, որով և մի ուրիշ կողմից նպաստած կը լինին կրօնի դասաւանդութեան բարւոյքման, Իսկ որպէս զի այս կրօնուսոյց քահանաները չը զրկուին եկեղեցւոյ սրբազան պաշտամունքներից, պէտք է դպրոցներին կից շինել եկեղեցիներ, որտեղ նոքա կը պատարագեն և այլ պաշտամունքներ կը կատարեն, իրենց աշակերտների ներկայութեամբ։ Այդպիսով դպրոցում թերի մնացածը այնտեղ կլրանայ։

ՀԻՆ ԿՍԹՈՒԻԿՆԵՐ.

Անցեալ սեպտեմբերին հին կաթողիկոսների Վիեննայում գումարած համաժողովին, ինչպէս ժամանակին յայտնուեցաւ, ներկայ էր ի միջի այլոց Նորին Վալսերական Մեծութեան խոստովանահայր և սինոդի անդամ ա. քահանայ Նանիշև, ուր և կենդանի խորհրդածութիւնների առարկայ եղաւ հին կաթողիկոսների Օրթոդոքս եկեղեցւոյ հետ միութիւն հաստատելու խնդիրը, որի մասին հայր Նանիշև մի շարք յօդուածներ գրեց Որք. Вѣстникъ-ի մէջ և մի քանի հրապարակախօսութիւններ կարգաց վերադարձից յետոյ։ Այս միութեան համար եռանդուն աշխատողներից մէկն է Պասսաուի երիտասարդ երէց լից. Գեօց, որ յայտնի է իւր «Նիւրեկ և Մեթոդիս» գրքով և մի շարք յօդուածներով, Օրթոդոքս Սլաւոն-

ների և հին կաթողիկոսների փոխադարձ յարաբերութեանց վերաբերեալ: *

Նորերս նա կրկին «Սլաւոններն ու հին-կաթողիկոսութիւնը» վերնագրով մի յօդուած է հրատարակել «Միջազգային աստուածաբանական թերթի» մէջ, որ հետեւեալ խնդիրներն է գնում. «Հին կաթողիկոսութեան էական յատկութիւնն է՝ ամուր պահել եկեղեցւոյ ազգայնութեան սկզբունքը և ճանաչել ըստ ամենայնի իւրաքանչիւր ազգութեան իրաւունքը՝ նաև կրօնական տեսակէտից ունեցած առանձնութիւնները պահելու: Այս ընդհանուր սկզբունքը Սլաւոնների նկատմամբ գործ դնելով, Հին կաթողիկոսութիւնը կարող է դիտնական ճանապարհով ապացուցանել, որ հին կաթողիկ եկեղեցին հաւատով և հոգով շատ աւելի մօտ է այն հիմունքներին, որոնց վերայ Սլաւոնը և Մեթոդիոս հաստատել են Սլաւոնական եկեղեցին, քան այսօրուայ Հռոմէական եկեղեցին: Եթէ ուրեմն Հռոմի հետ միացած Ռութէնները և Հռոմի իրաւասութեան ներքոյ գտնուող կաթողիկ Սլաւոնները (Աւստրիայում) Հռոմից անջատուին և հին կաթողիկական ազգային եկեղեցիներ կազմեն՝ այդ կլինէր վերագարձ դէպի այն հայեցակէտը, որ ունէին Սլաւոնների առաքեալները:»

ԿԱԹՈՒԼԻԿ ԵԿԵՂԵՑԻ:

Պապականութիւնը իւր գոյութիւնը պահպանելու համար ինչպէս յայտնի է, ամենայն միջոց արդարացնում է, եթէ մինչև անգամ հակաքրիստոնէական մի միջոց լինէր այդ: Այդպիսի զօրեղ միջոց են օրինակ համարուում այժմ նորանոր կաղմակերպուող աշխարհական ընկերութիւնները, որոնց սկզբունքն է՝ կեանք՝ պապի հետ մահ պապի հետ: Միլանում մօտ օրերս մեծ շուքով կատարուած Ամբրոսեան տօնին, ի ցոյց էին տրուել վերջին ժամանակներում յանուն պապական շահերի կաղմակերպուած Խաւական այդպիսի ընկերութիւնների դրօշակները: Միայն վերջին տարուայ ընթացքում յառաջ եկած զանազան կարգի ընկերութիւնների թիւը հասնում էր 2304-ի: Սոքա իրենց, յանուն պապական շահերի կաղմակերպող, ազմկալից նիստերը և երաժշտական երեկոյթները գումարում են սովորաբար եկեղեցիներում և մինչև այժմ Խաւակայ 270 եպիսկոպոսներից միայն մէկն է գլխունել, որ խստիւ արգելեց իւր իշխանութեան տակ գտնուող եկեղեցիներում այդ տեսակ ժողովներ գումարել և Աստուծոյ տան կամարները վայրենի

ծափահարութիւններով զղրգեցնել: Դա Սլաւոնի եպիսկոպոս Գեր. Նրեմիա Բօնօմէլլին էր, որի վերայ ամեն կողմից յարձակուեցան լրագրական գործիչ քահանաները և նորան պապի հակառակորդ հռչակեցին: Նկատելու է, որ Սլաւոնի թեմից ոչ մի դրօշակ չկար Միլանում Ամբրոսեան տօնին, և այդ հանգամանքը պակաս առիթ էր բազմադիմի ակնարկներով թշնամանելու արժանայարգ հովուին: Թէև այս յարձակումները յականէ յանուանէ չէին, բայց սլաւոններն այնքան որոշ ուղղութիւն ունէին, որ Գեր. հոյրը ստիպուած եղաւ յայտարարելու թէ քահանաներն իրաւունք չունին խառնուել եպիսկոպոսի կարգադրութեանց մէջ:

—Ներկայ թուականի յունուար մէկին Լեոն ԺԳ. իւր առաջին պատարագի վաթսուներեքայ յորենեանը կատարեց, և այդ առթիւ ի թիւս այլոց թանկագին ընծաներ ստացաւ եւրոպական միապետներից: Բայց ուխտագնացութիւններն ու տօնախմբութիւնները յետաձգուած են մինչև մարտի 2-ը, երբ Պապը իւր ծննդեան և քահանայապետական ձեռնադրութեան տարեդարձը պէտք է կատարէ միատեղ, Իսկապէս նորա ձեռնադրութեան տարեդարձը Փետրուար 20-ին է, երբ քահանայապետութեան 20-րդ տարին պէտք է մտնէ: Ս. Պետրոսից մինչև Լեոն ԺԳ. հաշուած բոլոր 263 պապերից միայն 11-ը քսան տարուց աւելի են իշխել, և ինչպէս յայտնի է, միայն նախորդ Պիոս Թ. անցաւ Պետրոսեան թիւը՝ 25 տարին: Մնացածների համար միջին թիւ եղել է 4-5 տարի:

—Լիոնում կայացել է նորերս Բրիտանեայ ռաւկայիմների համաժողովը, որ նպատակ է դրել մրցել «ժամանակակից հեթանոսամիտ և հրէամիտ ուղղութեանց, բողոքականութեան և ֆրանկմասոնութեան գէմ»: Նոցա պարագլուխ են քաղաքականութեան մէջ նշանաւոր դեր խաղացող հոգեւորականներ, ինչպէս Գլխուն, Լըմիր (ազգային պատգամաւոր), Նոբէ և Գարնիէ (քրիստոնեայ-համայնականների պարագլուխը Ֆրանսիայում):

—Նոյն տեղում, կարգինալ-արքեպիսկոպոսի ներկայութեամբ, եկեղեցական հանդիսով հաստատուեց «Գթութեան Աստուածամօր» առաջ եղբայրութիւնը, որի նպատակը պէտք է լինի Անգլիոյ ի կաթողիկոսութիւն դարձի համար աշխատել: Այս դէպքում կարգացուել է նաև առաջին անգամ՝ պապի յատուկ նոյն նպատակի համար պատրաստած, հետեւեալ աղօթքը. «Ո՛վ ամեներջանիկ Կոյս Մարիամ, Մայր Աստուծոյ, մեր թագուհին և մեր քաղցր մայրը, դարձուր բարութեամբ քո հայեացքը դէպի Անգլիա, որ քո խաթիւնն է կոչուած: Չբժիր նոցա դէպի մեզ, որոնց դու այնքան մեծ վստահութիւն ես ներշնչում: Քեզանով տրուեցաւ մեզ Քրիստոս աշխարհի Փրկիչը, որպէս զի նա լինի մեր յուսոյ յենարանը և դու՝ դու տրուեցար մեզ

* Այս ամառ եւս Կիւնի եր եկի Ռոմաց եկեղեցական կեանքին ի մօտոյ ուսումնասիրելու, որ մեկի՝ ծառայողանք եւ մեր եպիսկոպոսները միացնելով մի փակ շարք միասին անցրին:

Փրկչի միջոցաւ որպէս զի քեզանով աճէ այդ յոյսը: Ազօթիւր նոյնը մեզ համար, ո՞վ Մայր Յաւոյ, որ մեզ ընդունեցիր խաչի պատուանդանի մօտ իրբեւ քո որդիների: միջնորդ եղիր մեր բաժանեալ եղբարց համար, որպէս զի միանան մեզ հետ ի մի ճշմարիտ հօտ, մի լինին բարձրագոյն Հովուի հետ, որ քո Սրբույ փոխանորդն է երկրի վերայ: Ազօթիւր մեզ բոլորիս համար, ո՞վ բարի մայր, որպէս զի բարի գործերով պտղաբերած հաւատի միջոցաւ արժանի լինինք ամէնքս՝ տեսնել Աստուծոն քեզ հետ երկնային հայրենիքում և օրհնել նորան յաւիտեանս, ամէն: — Բացատրութիւնների պէտք չկայ: ահա թէ ինչպիսի, ամեն մի ճշմարիտ քրիստոնէի կրօնական զգացումը վիրաւորող, երեւոյթներ կան Հոռոմէական եկեղեցւոյ մէջ:

— Պապը մի նոր շրջաբերական է հրատարակել՝ ուղղուած Վանագայի եպիսկոպոսներին, որ դուրսէն է նոցա բողոքը՝ կրօնի դաստառութիւնը դպրոցներից հանելու օրէնքի դէմ, և յորդորում, եթէ այդ օրէնքը վերացնելու համար նոցա ջանքերը զուր կանցնեն՝ ամեն հնար գործ դնել այն ժամանակ, պետութիւնից անկախ կաթոլիկական դպրոցներ բանալու:

— Նորբրս պապին ներկայացել է «Revue de deux Mondes» յայտնի թերթի խմբագիր Բրունտիերը, որ Հռոմէ գնացել նիւթեր ժողովելու համար, որպէս զի Զօլայի նշանաւոր «Հռոմ» վէպի դէմ հերքում դրէ: Այդ նպատակով նա այցելել է նաև մի շարք նշանաւոր կարգիւնաւորների և այլ եկեղեցականների:

— Հռոմ էր գնացել նաև ֆրանսիական Հին կաթոլիկների պարագլուխ անուանի Հայր Հիացէնթը, որի հետ այդ առթիւ բանակցութիւններ են եղել՝ կրկին Հռոմէական եկեղեցու ծոցն ընդունուելու: Գլխաւոր արգելքը, որ յառաջանում է Հայր Հիացէնթի ամուսնացած լինելուց, շատերը կարելի են համարում նորանով վերացնել, որ նա պապի հաճութեամբ արեւելեան հոռոմէականների մի ծէս ընդունի, ուր հոգեւորականների ամուսնութիւն թոյլ է տրուում: Բայց հարց է՝ եթէ նոյն իսկ պապը քաղաքական տեսակէտներով այդ թոյլ տար, կարո՞ղ է Հ. Հիացէնթ անսխալականութեան և այլ խնդիրների նկատմամբ իւր ունեցած հակահոռոմէական համոզումներն հեշտութեամբ թողնել:

— Աւետարանական հոսանքը ինչպէս երևում է ներգործում է կաթոլիկ եկեղեցու վրայ, մանաւանդ մի քանի կաթոլիկ երկիրներում: Այժմ Փարիզում բողոքական աստուածաբանութիւն սովորող ուսանողների մէջ կան 5 նախկին կաթոլիկ քահանաներ (Մօրօ, Նիցերօ, Փիլիպպօս, Շեֆֆեր, և Ալիտալօս) և մի նախկին Յիսուսեան կրօնաւոր (Օպերտ): Առհասարակ կաթոլիկ քահանայութեան մէջ անկախութեան յուզումներն այնքան են աճել,

որ անդրլոնականները (ultramontane) հարկ են համարել առանձին լրագիր հիմնել՝ «Ճշմարտութեան ձայն» (Voix de vérité) անունով, ինչպէս իրենք են ասում: «Բողոքականութեան գործունէութիւնը մերկացնելու» համար: Այդ թերթը աղբարարում է, թէ «16-րդ դարու յեղափոխութեան յատուկ հին յամառ, պարսաւամբ և կոռւասէր ոգին նորից զարթել է»:

— Նորբրս նոյն իսկ Հռոմում լոյս տեսաւ մի թերթ «Նոր Հռոմ» (La nuova Roma), որի մէջ կաթոլիկ հոգեւորականները բողոքում են, Յիսուսեանների տիրապետութեան շնորհիւ, կաթոլիկ եկեղեցւոյ մէջ յառաջ եկած հոգեւոր անկման դէմ: Թերթի մի որոշ մասը կրում է «Ազատութիւն» պապականութիւնից՝ վերնագիրը: Իւրաքանչիւր համարում հրատարակուում են կաթոլիկ հոգեւորականներից ստացուած բաղմաթիւ գրութիւններ, որոնցով շնորհաւորում են այդ ձեռնարկութիւնը:

— Աւետրիայում ևս շարժում է հակահռոմէական ոգին: Դեկտ. 11-ին ի պատիւ տեսուչ Պրոֆ. Տօլլիի դրեթէ ամբողջ ուսանողական միութիւնը համալսարանում մեծ ցոյց արեց և շնորհակալութիւն յայտնեց նրան իւր նոյեմբերի վերջին՝ ակադեմիայի ազատութեան և Գերման ժողովուրդի պաշտպանութեան նկատմամբ արտայայտած եռանդի համար: Երբ տեսուչ Տօլլը պատրաստուում էր հեռանալու, խօսք ինդրեց թշկումեան ուսանող Ֆէօդիշ և Ճառեց, Ճառը թէև ուսանողական էր, բայց արդարացի հետաքրքրութիւն շարժեց, որովհետև նա խօսում էր այն հոսանքների մասին, որոնց այժմ յաճախ կարելի է պատահել Աւետրիայի Գերման ժողովուրդի մէջ, Ֆէօդիշ որոշեց Հռոմի դէմ մղուելիք պատերազմի անհրաժեշտութիւնը հետեւեալ նախադասութիւններով. «Եթէ մենք Հռոմի դէմ դեռ ևս վերջնականապէս չենք մաքառում, կնշանակէ միայն որ առ այժմ օգտակար չենք համարում: գերմանական ժողովրդական ուսանողութիւնը սակայն ամենայրմարմայրեանի է սպասում՝ մի աչքի ընկնող օրինակով ցոյց տալու իւր ազգին, թէ նա ինչպէս պէտք է ազատէ իրեն մահացու թշնամի Հռոմի շղթաներից» նոյն իսկ գերման բողոք, եկեղեցու մէջ հազար անգամ աւելի ազնիւ, ազատ, մանաւանդ թէ ժողովրդական, դաստիարակութիւն ստանալու համար»:

— Ֆրանսիայում այժմ գտնուում են 3,275 վանքեր, որոնք 905 կարգեր են կաղմում: Կոյսերի թիւը հասնում է 58,836-ի: Այսչափ վանքերից 46-ը միայն հիւանդներ խնամելու, 2800-ը կրթութեան են նուիրուած, իսկ 12-ը հայեցողական կեանք են վարում:

— Ֆրայբուրգի կաթոլիկ համալսարանը մօտ ժամանակ կկորցնէ միանգամից 10 պրոֆեսորներ: Առաջուց արդէն յայտնի էր, թէ այնտեղ անդր-

լեռնական տարրը այնքան մեծ ազդեցութիւն ունի որ Պրայբուրգի համալսարանը մի վանական դպրոցի կերպարանք էր ստացել, ուր ամեն ազատ ոգի և կրօնական ներողամտութիւն հալածուում էր: Սկզբում Գոմինիկեանների հետ կային նաև աշխարհական պրոֆ.-ներ, բայց նոքա մէկը միւսի ետեից ճանապարհորդեցան և նոցա տեղերը կղերականների յանձնուեցան: Արդէն ուզում էին հեռացնել Հարգի և Նոստէս պրոֆեսսորներին, ոռձկից զրկելով, բայց կառավարութիւնը նպաստ տուաւ, և նոքա մնացին: Մի քանի ժամանակ յետոյ «Ալգասցի» թերթը հրատարակեց իւր Պրայբուրգից ստացած մի նամակը, որի մէջ Գոմինիկեանները հերքում էին իրենց վրայ բարդուած մեղադրութիւնները: Սակայն ամեն բան պարզուում է այժմ՝ այն հանգամանքով, որ բոլոր գերմանացի պրոֆեսսորները ձմեռնային շրջանը վերջացնելուց յետոյ կհեռանան համալսարանից:

ԲՈՂՈՒԲԱԿԱՆ ԵՎ ԵԼԵՄԵՆՏԱՐ.

Դերմանիս.

«Մեր որբանոցներն արեւելքում» վերնագիրն է կրում մի պատկերազարդ նկարագիր գերման օգնող դաշնակցութեան արեւելքում հաստատած որբանոցների, որ յարմար կողմեր ունի ինչպիսի համար հետաքրքրութիւն զարթեցնելու: Այն բուլղորը, ինչ որ վերաբերում է որբերի խնամատարութեան, որբանոցներին, գերման բարեգործներին, խնամակալներին և խնամակալուհիներին, ի նկատի է առնուած այստեղ: Մէջ են բերուած որբանոցների մի շարք պատկերներ, իրենց լնակիչներով և ուսուցիչներով:

— Բերլինի մէջ վերջին տասնեակ տարիների ընթացքում 10,000 ամուսնացողներին ընկնում է տարեկան միջին թուով 31,92 ամուսնալուծութիւն: Ամենամեծ թուով ամուսնալուծութիւններ տեղի են ունենում Ուտահում (96) և ամերիկական միւս 9 պետութեանց մէջ (75,1—33,5), Նոյն իսկ վատահամբաւ Փարիզում՝ ներկայումս տիրող օրէնքի մուտքից 1884-ից ի վեր, 10000 ամուսնացողներին ընկնում է միայն 21,2 բաժանումն: Եւրոպայում Բերլինի չափին մասամբ ինչ մօտենում է Համբուրգին, ուր 10,000-ին ընկնում է 26,7:

— Գեկտեմբերի 15-ից ի վեր լոյս է տեսնում «Հաւատք և կեանք» վերնագրով մի նոր աւետարանական թերթ, որ իւր առաջին համարի մէջ յայտարարում է հետեւեալը. «Նոր դպրոցը (աստուածաբանութեան), որ անփիճկի տաղանդի տէր ներկայացուցիչներ ունի՝ կամայ ազամայ դէպի եկեղեցիների կործանումն է տանում: Ժամանակ է ցոյց տալ, որ գեւ և ս կան աստուածաբաններ, երէցներ և աշխարհականներ, որոնք հաւատում են:

Թէ աւետարանական գաղափարները դրական ինչ են, որոնք հաւատում են մարգեղութեան, յարութեան և քաւութեան, որոնք այն համոզմունքով են ապրում, թէ քրիստոնէութիւնը առանց դաւանանքի և հրաշքների այլ ևս քրիստոնէութիւն չէ: Սոյն համարի ճակատը զարդարող Փ. Պ. Գոուվերգ, Էմիլ Գոուվերգ, Հէնրի Բյոյիս և ուրիշ անուններ երաշխաւոր կարող են լինել, որ թերթը յաջողութիւն կունենայ:

Անգլիա.

Թէ որչափ անտեղի կերպով Անգլիայի եսական քաղաքականութիւնը վերադրում են Անգլիական ամբողջ ազգին, ապացոյց են այն մեծ զոհողութիւնները, որ արել է վերջինս յօգուտ միսսիոնարական գործի: Օրինակ վերջին հաշիւներից երևում է, որ 1996 թուին նա 15 միլիոն ուրլի է նուիրել հեթանոսների մէջ քրիստոնէութիւն քարոզող զանազան ընկերութիւնների:

Առհասարակ նկատուած է, որ Անգլոսաքսոնական ցեղը աւելի բարոյական և խոհուն աշխարհայեցողութիւն ունի քան արեւմտեան միւս ազգերը:

Ահագին զոհողութիւններ են անում նոքա նաև կրթական գործի համար: Անգլիայում և Ամերիկայում բաղմամբ հանրօգուտ հիմնարկութիւններ և նոյն իսկ համալսարաններ հիմնուում և ապահովուում են մասնաւոր մարդկանց կտակներով, օր. վերջին ժամանակներս Հիւս. Ամերիկայի Բալտիմոր քաղաքում մի հարուստ անգլոսաքս. Ջոն-Կոմիլեմուս անունով, 34 միլիոն զրամազլուի է յատկացրել մի համալսարան և մի հիւանդանոց հիմնելու և ապահովելու համար:

Չոխիցերիս.

Ժընևում զանազան եկեղեցիների պատկանող քրիստոնեաների ներկայ փիճակը շատ աննախանձելի է, շնորհիւ այն ներքին վէճերի, որ նոքա մղում են միմեանց դէմ: Այդ վէճերի մէջ խառն է նաև քաղաքականութիւնը, մինչև իսկ խռովարար անաստուածների մի խումբ, ջնայելով իւր փոքրամասնութեան, զլխաւոր դերն է խաղում այդ եկեղեցիներով ու մատուռներով հարուստ քաղաքի մէջ, ուր երբեմն քրիստոնէական բարեգործութիւնը այնչափ արդիւնք է ցոյց տուել:

Այժմ Հին կաթոլիկներն են բուն աղգային կաթոլիկներ համարուում, բայց նոքա սկսել են արդէն տեղի տալ Հռովմէական կաթոլիկների մեծ հոսանքի առաջ, և զարմանալի չէ, որ քաղաքի ամենամեծ եկեղեցին՝ սուրբ Աստուածածինն ևս վաղ թէ ուշ նոցա ձեռքն անցնի: Ոմանք կարծում են, թէ վերջիններս մինչև իսկ բողոքականների ս. Պետրոս եկեղեցին կարող են ձեռք ձգել, Սակայն

ամենախոհման այն կլինէր ի հարկ է որ բոլոր բրիտանականները միանային ընդհանուր թշնամու անհաւատութեան դէմ կռուելու համար:

ԲԱԺԻՆ ՀԵԹԱՆՈՍԱՅ.

Ասիա. — Գերմ. բողոքականների 2ինական ներքին առաքելութիւնը 16 նահանգներում 140 կայաններ և 137 արտաքին տներ ունի որոնց մէջ 6113 հաղորդակիցներ է ժողովել: Աւերջին տարին մկրտուել են 1269 հեթանոսներ: Ծառայութեան մէջ են 646 քարոզիչներ և քարոզչութիւններ և 190 թողակաւոր բնիկ օգնականներ: 42 նորուպացի աշխատաւորներ սեփական ծախքով են կառավարուում: Առաքելութիւնն ունի 226 գիշերօթիկ աշակերտներ և 851 երթման 5 քարոզչական հիւանդանոցներով և 19 դեղարաններով, որ աշխատում են հիւանդների վրայ ազդել: 1896-ին հասցիւր բարձրացաւ մինչև 877,000 մարկ:

Ամերիկա. — Աֆրիկայում այժմ հաշուում են 438 լեզուներ և 153 գաւառաբարրաւորներ, որոնցից 81-ը միայն ամբողջ ս. Գրքի կամ նրա մի քանի մասերի թարգմանութիւնն ունին: 500-ը նոյն խոյն այբբենարան չունին: Միայն Սուդանում բնակուում են 60 միլիոն հեթանոսներ, առանց մի միսսիոներին, որ իրենց լեզուն իմանար: Այգպտի թուերը պարզ ցոյց են տալիս ինչպէս իրաւացի կերպով նկատում է Լայպցիգի քարոզչական թերթը, որ ամերիկական և անգլիական քարոզչական շրջանների նշանաբանը՝ «Աւետարանի քարոզութիւն ամբողջ աշխարհի մէջ ներկայ սերունդի օրով», ցնորք է:

ԳՐԱԿԱՆԱԿԱՆ—ՊԱՏՄԱԿԱՆ.

ՄԿՐՏԻՉ ՆԱԶԱՇ

«Դարխայ» սիրոյ մի նկար.
Այս պիտար օրհնանցնի:
Ե. Նաղ.

Մկրտիչ Նաղաշ ծնուած է Պոռ * գիւղում, որ Բաղէշ քաղաքի հիւսիս արևելեան կողմն է ընկնում Ս. Ամրոգու (Ամրոգու) վանքից ոչ հեռու, այդ

* Այս գիւղի տեղանքը յիշում է հին յիշատակարաններում, որ կարելի է տեսնել Նոսարի Հայոց եր. 56 և 213, և Թորոս աղբար Բ. 495.

տեղ էր նաև «մեծաշնորհ և տիեզերահամբաւ սուրբ և գերապատիւ առաքելոյն Անանիայի և սուրբ Գեորգայ» վանքը, ուր 1418 թուին գրում էր իւր յիշատակարանը Մկրտիչ անունով մի սարկաւագ, որ կարծուում է թէ Նաղաշն է: * Յիշատակագիրն իւր գրած Յայսմաուրքն անուանում է «կարմիրտակ և յուսարորոյ կտակ» և իրեն համար այսպէս է խօսում: «մեղսամած և տարտամ ոգի Մկրտիչ գրիչս, որ կոչիմ սարկաւագ, ասում է, բայց բացասութեամբ և ոչ ստորասութեամբ, զի գործով և խորհրդով ևս վատթարագոյն գտանիմ քան զամենայն ոք ի ռամկաց և զարտուղի մարմնական գնացիւքս. քանզի շնորհով զանազան տապաւան յորժուրեանց շուրջ զմեզ մածեալ կայ, եւ այսպէս տեղեւորեալ եւ հեշտարիւն ձգի, կարիք ի ձեռքի, եւ տեսնարիւն մերձ, ծուրարիւն խաւրեցուցի, եւ տեսնարիւն պատեալ զմեզ:» Այս խօսքերը և կենարկներ են երիտասարդական հասակին յատուկ թուելութիւնների՝ «անտուութիւն մերձ, ծուրութիւն խաւրեցուցիչ և անարիւթութիւն», որոնց շնորհիւ նա կարող էր սխալներ անել, ուստի խնդրում է անմեղադիր լինել և տրանջում է իւր ժամանակի վատութեան վերայ. «ի մեծ տեսնարիւն կայի, ասում է, վասն դանտութեան ժամանակիս և աւերման աշխարհիս». բայց աւելի մեծ վիշտ է զգում ազգի ցաւերի մասին. «զազգիս մերոյ տառապանս ո՞վ կարէ պատմել, քանզի ի բազմանալ մեղաց մերոց փակեցաւ զուրն ողորմութեան Աստուծոյ և պատուհանք բարկութեան բացան»։ Այդ էր Գառնեցի Պօղոս Բ. կաթողիկոսի ժամանակ (1418—1430 թ.), եթէ արդարեւ Գրիչ սարկաւագը Մկրտիչ Նաղաշն է, որ հաւանական է երևում, աչքի առաջ ունենալով յիշատակարանի մէջ յայտնած զգացմունքները, ապա ուրեմն նա իւր սկզբնական դաստիարակութիւնն և ուսումն առել է վանքի մէջ և բաւական վարժ է եղել զրոց բարբառին, նորա կեանքի այլ հանգամանքները մեղ ծանօթ չեն, գիտենք, որ 1430 թուին Ասհկացի Պոստանդին Ե. կաթողիկոսը Սիս քաղաքում ձեռնադրեց նորան եպիսկոպոս. այդ ժամանակ Մկրտիչ Նաղաշ Ամրոգ քաղաքի (Տիարբէքլի) Հայոց առաջնորդ էր: ** Յայտնի է նաև այն, որ նա ծաղկելու և նկարելու արուեստ ունէր. Մեծոփայ վանքի մի ձեռագիր ժամագրքի մէջ, որ գրուած է 1432 թուին, յիշատակագիրն ասում է. *** «այլ և յիշել աղաշեմ զերջանիկ և զերանաշնորհ զարհի կայսկարսն skh Մկրտիչ Ամրայ, որ երկնեւորի գտնով եւ զանազան երանգով զարդարեաց զսուրբ զիս առ յիշատակ բարեաց հոգւոյ իւրոյ և ի պատանդ օրինակի տեսն արեւելեան». այս տեղեկութիւնից

* Նոսարի Հայոց եր. 55.

** Չարեան, Պատմ. Հայոց, Գ. 466.

*** Յուդակ հայ ձեռ. արք. մատենադ. Միսիսեանի (Վիեննա) 12, ր.

երևում է, որ Ագմայ առաջնորդի մականունն Նաղաշ (նախաշ, նադաշ) համապատասխան է նորա ձեռքի արուեստին և նշանակում է ծաղկող, նաշխանող, նկարիչ. նա ինչպես երևում է, ունեցել է իւր նկարչութեան առանձին ոճը և իրրև հեղինակ՝ ուրիշ վանքերի էլ օրինակներ է տուել («ի պատճառս օրինակի տանս արևելեան»):

Նաղաշին նկարագրում են իրրև չքեղ կերպարանքի տէր, յաջողակ և «ճոռոմարան» անձն. * մի և նոյն ժամանակ նորա երգերից երևում է, որ նա զգայուն սրտի, հոգատար բնաւորութեան և առաքինի բարքի տէր մարդ է, թէպէտ միշտ համեստութեամբ ինքն իրեն մեղադրում է, Այսպիսի անձնական բարեմասնութիւնների շնորհիւ և կարողացաւ նա փառաւորել իւր եկեղեցական ասպարէզն և պատմութեան մէջ հռչակուել իրրև գործունեայ եպիսկոպոս և եկեղեցուն հաւատարմ վարդապետ, Հաստ ծանր պայմանների մէջ էր այն ժամանակուայ Հայոց առաջնորդութիւնը. քաղաքական վիճակն անդադար փոփոխւում էր, իրարու յաջորդում էին մէկը միւսից տարբեր իշխողներ, որոնք սակայն կամայականութեամբ էին կառավարում իրենց յանձնուած ժողովրդի գործերը. տիրապետող իշխանութիւնը քուրդ և թուրք բռնակալների ձեռքն էր. նոքա բոլի և անկիրթ մարդիկ էին և միշտ քրիստոնեաների դէմ՝ մոլեռանդութեամբ զինուած. նոցա կամքը քաղցրացնելու և միտքը հաճելու համար մեծ քնքր, հմտութիւն և համարձակութիւն էր պէտք առաջնորդների կողմից մանաւանդ այն պատճառով, որ հայրապետական իշխանութիւնը բոլորովին թուլացած էր այն ժամանակ և եկեղեցական դասի ազդեցութիւնը մեծապէս խախտուած: Սակայն Մկրտիչ Նաղաշի առաջնորդութեան սկզբնական ժամանակներում՝ հանգամանքներն աւելի նպաստաւոր էին նորանով, որ Միջագետքի և յատկապէս Ամիգ. քաղաքի իշխողն՝ Օթման ամիրան բարեհաճ էր. դէպի քրիստոնեաներն և չէր խանդարում առաջնորդին գործելու. այս մի նշանաւոր երևոյթ է ժ. ժ. գարում, որ մահմետական երկու փոյնեան իշխանութիւններ՝ արևելեան և արևմտեան (սև ու սպիտակ խոյն) առժամանակ քաղցր աչքով էին նայում քրիստոնեաների վերայ. Ինչպէս յայտնի է, ** արևելեան կողմում Աղուպ պէկը, որ նստում էր Երևան, սիրով ընդունեց Հայոց վարդապետներին և իւր կողմից նպաստեց 1441 թուին Աղաքաշապատու ժողովի գումարմանը, նոյնը տեսնում ենք արևմուտքում՝ Օթմանի իշխանութեան մէջ, Այն ինչ արգելուած էր նոր եկեղեցիներ շինել և հին եկեղեցիները նորոգել, Մկրտիչ Նաղաշ հրաման առաւ Օթման ամիրայից և շինեց Ամիգ.

քաղաքի եկեղեցիները, նորոգեց ու փրկեց կործանումից նորա շրջակայքում գտնուած տաճարները, և 1433 թուին հիմնեց բարձրահայեաց Ս. Աստուածածնի վանքն Արդնի ընդում, * որ մինչև այժմ էլ կայ, Այն ինչ Միջագետքում արգելուած էին քրիստոնեական պաշտամունքները, նա իւր ազդու միջամտութեամբ արգելքը վերացուց, եկեղեցականներն հարկերի տակ ճնշուած հալածւում էին, նա միջնորդեց և ազատեց նոցա այդ նեղութիւնից. Ամիգ. քաղաքում քրիստոնեայ ննջեցեալների համար արգելուած էր դադարի գործածութիւնը, նա հրաման առաւ Օթման ամիրայից քրիստոնեաներին էլ դադարով տանելու իրենց վերջին բնակարանը. Ժ. գարի վերջերում ապրող մի երգիչ՝ Յովհաննէս Թըլկուրանցին խօսում է դադարի մասին արդէն իրրև ծանօթ, գործածական առարկայի. նա ասում է. **

«Ով որ հեծնուր ձի բարձրավիղ
Ու թուր քաշէր յամէն գեհաց,
Տեսայ զնա խիստ փոշիման
Երկու փայտի մէջ էր պառկած»:

Այս ամէնից զատ Մկրտիչ Նաղաշ 1439 թուին արտօնութիւն ստացաւ Օթմանի որդուց Համդայից՝ Ամիգի եկեղեցիներից մէկի վերայ կաթուղիկէ շինելու. չորս տարում կանգնեց նա այդ կաթուղիկէն, որն աւարտեց 1443 թուին. գմբէթի բարձր և ահաւոր տեսքը և նորա գեղեցիկ և արուեստաւոր յօրինուածքը գրգռեցին մոլեռանդ մահմետականների նախանձը. նոքա բողոքեցին և խնդրեցին Համդային քանդել տալ այդ նորանշան շինուածքը. Համդան չլսեց. նոքա զիմեցին իրենց աւելի բարձր գնդապետ իշխաններին, որոնք պատուէր ուղարկեցին Համդային քանդել տալ կաթուղիկէն և նորա բարձրութիւնն հաւասարել քաղաքի տների բարձրութեանը, Երբ այդ անարդար հրամանը կատարուեցաւ, Մկրտիչ Նաղաշ չկարողացաւ հանդուրժել ծանր վշտին. նա անմիջապէս հեռացաւ քաղաքից, նաև իւր վիճակից, և ինքն իրեն բանադրեց կամաւոր տարադրութեան. նա գնաց դէպի հիւսիս, հասաւ մինչև Կ. Պօլիս, որտեղ նոյնպէս չկարողացաւ գտնել անդորրութիւն, թէև տակաւին քրիստոնեաների ձեռքն էր այն քաղաքը. Կ. Պօլիսից անցաւ նա դէպի Արիւմ, ուր քրիստոնեայ ճէնովացուց փարթամ գաղթավայրում՝ Կաֆայ քաղաքում (Թէոդոսիա) առժամանակ մնաց իւր բարեկամ Սարգիս վարդապետի մօտ, Մկրտիչ Նաղաշի այս ճանապարհորդութիւնից մնացած տպաւորութիւնների արդիւնքն են, անշուշտ, այն երգերը, որոնք պատկերացնում են

* Չամբ. Գ. 466.

** Թովմայ Մեծփեկու յիշատակարանը եր. 68.

* Չամբ. Գ. 466, Թորոս Աղբ. Բ. 397, 404, Կոստ. Հայոց 132. փեղինս ղևուսե 1444, որ կարելի է համարել աւստիան սարին.

** Յովհաննէս Թիւրաւանցի եր իւր արարք, եր. 45.

«ղարիպի» կեանքը, Թէ ինչ էր որոնում նաղաշիւր այդ տարադրութեան ժամանակ, և ճիշտ տեղեցնորա բացակայութիւնն իւր աթոռից, յայտնի չէ. գիտենք այն, որ Համգլայի մահից յետոյ նորա որդին Ջ. Տանգիր, քրիստոնեաների վերայ գում ռեննալով, հրաւիրակներ ուղարկեց և Մկրտիչ նաղաշին պատուով վերադարձուց զէպի իւր աթոռը, և արտօնութիւն տուեց նորան վերստին շինելու Ամգայ կաթուղիկէն, միայն չափաւոր բարձրութեամբ. այդ գործը կատարուեցաւ 1447 թուին օգոստոսի 6-ին, նաղաշ իւր առաջնորդութեան ժամանակ յատուկ ուղարկութիւն էր դարձնում նաև եկեղեցիներին ներքին բարեկարգութեան վերայ. անձամբ պատրաստում և պատրաստել էր տալիս նոցա համար սպասներ, զարդեր, անօթներ ու զգեստներ. իւր ձեռքի այգիպիսի յիշատակներից մէկը թողեց նա Վաֆայ քաղաքում Սարգիս վարդապետի մօտ այնտեղի եկեղեցու համար. նոյնպիսի մի յիշատակ, ինչպէս տեսանք, թողեց նա և Մեծօփայ վանքին:

Մի զէպը տեղի ունեցաւ Մկրտիչ նաղաշի առաջնորդութեան ժամանակ, որ կարօտ է վերաստուգութեան և լուրջ ուսումնասիրութեան. ձեռքի տակ չունենալով այն վաւերական աղբիւրները, որոնք կարող են մեզ հիմք լինել, բաւական ենք համարում առ այժմ յիշատակել միայն զէպը, Նրբ Վոստանդին Ե. Վահկացին Հոռովմայ պապից հրաւեր ընդունեց Փլորենտիոյ ժողովին մասնակցելու, Արքեպիսկոպոս Սարկաւագին իւր թղթով ուղարկեց Ամիգ նաղաշ եպիսկոպոսին յայտնելու և նորա կարծիքն իմանալու. Ամգայ առաջնորդն իւր պատասխանի մէջ, որ գրեց 1436 թուին մայիսի 16-ին, խորհուրդ տուեց կաթուղիկոսին՝ այն ժամանակ միայն մասնակցելու ժողովին, երբ Հոռովմայ եկեղեցին հրաժարուի քաղկեդոնական քարոզութիւնից, Նթէ այս տեղեկութիւնը ճիշդ է, նշանակում է, որ Մկրտիչ նաղաշ հակառակ էր եկեղեցիների միաբանութեան խորհրդին, Սակայն երևի այնպէս չէր մտածում կաթուղիկոսը. նա Փլորենտիոյ ուղարկեց նաղաշի բարեկամին՝ Սարգիս վարդապետին, որ կաթուղիկոսի փոխանորդն էր Վաֆայում և հասաւ Փլորենտիոյ այն ժամանակ, երբ ժողովն արդէն փակուել էր: *

Այս զէպից յետոյ տեղի ունեցաւ Վաղարշապատու ժողովն 1441 թուին, ուր որոշուեցաւ հայրապետական աթոռը Սսից Վաղարշապատ տեղափոխել, Թովմայ Մեծօփեցին, որ ճանաչում էր Մկրտիչ նաղաշին և մանրամասն յիշել է ժողովին անձամբ կամ զրքով մասնակցողների անունը, ** ու

չինչ չի յիշատակում Ամգայ առաջնորդի մասին, Այդ իրողութիւնն աչքի է ընկնում հէնց այն պատճառով, որ ինչպէս տեսանք, Մկրտիչ նաղաշ ժամանակի աղբիւրիկ եկեղեցականներից մէկն էր, Այդ երեւոյթն երկու տեսակ կարելի է բացատրել. կամ Մկրտիչ նաղաշ հակառակ էր Վաղարշապատու ժողովին և օրինաւոր էր համարում Սսի աթոռի գոյութիւնը և կամ քաղաքական պատճառներով անկարող էր նա մասնակցել. վերջինս աւելի հաւանական է այն պատճառով, որ Համգլայ ամիրան Վաղարշապատու ժողովին նպաստող Աղուպ պէկի հակառակորդն էր, և որովհետև Ամգայ առաջնորդն այդ ժամանակ զբաղուած էր կաթուղիկէի շինութեամբ, որին ձեռնարկել էր Համգլայի հրամանով, ուստի շատ հաւանական է, որ նա նոյն իսկ Վաղարշապատու ժողովին մասնակցելու համար ևս պարտաւորուած էր Համգլայի հաւանութիւնն առնելու:

Իբրև ժողովրդի հովիւ Մկրտիչ նաղաշ միշտ ինամբ ունէր աղբատների վերայ, հոգս էր քաշում քրիստոնեայ գերիներին ազատելու, նոցանից շատերին նոյն իսկ արծաթով գնում էր այլաղբիւրներից, ամէն տեղ օգնութեան ձեռք էր կարկառում և ժողովրդի համար մշտապէս հոգեւոր հայր էր և վշտացեալներին մխիթարիչ, նորա այգիպիսի հոգատարութիւնների համար առիթներ բնաւ չէին պակասում, որովհետև իշխողների մէջ հաստատապէս խաղաղութիւն չկար, բացի այդ նոքա աւելի զրգուռած էին իրար դէմ պատերազմասիրական ոգով և նոցա այդ ներքին հակառակութեան բոլոր ծանրութիւնն ընկնում էր ժողովրդի վերայ, Այսպէս 1450 թուին արեւելեան բռնակալն Ջահանշահ յարձակուեցաւ արեւմտեան երկրների վերայ, հասաւ մինչև Երզնէկայ, այնտեղի իշխանին բռնեց և նորա հետ միասին «քառասուն անուանի ամիրայ» և «տարեալ յարեւելս կորուսին» տիրեց արեւելեան ուրիշ շատ գաւառներին, և բազմաթիւ գերիներ տարաւ, այստեղից անցաւ հարաւային կողմը և նստաւ «ի վերայ Աթայ» և ի վերայ Արշնու, և ի վերայ Մէրգինու հինգ տարի թողր: * այդ հնգամայ ծանր պաշարումն և անընդհատ կռիւներն երկու կողմերի մէջ, անշուշտ, ծանրացան տեղական ժողովրդի վերայ. մի այլ յիշատակագիր Ջահանշահի այդ պաշարումները նկարագրելով, ասում է, որ 1451 թուին շահը «զԵԼԱթայ երկիրն և զԲԱՂԵՂՆԸ աւար գերի եւ գեթիկ վայ հազար բերան, որ զայս խղճերս տեսաք աչօք մերօք ի ժամանակիս մերում»: նոյն թուականին մի այլ գրիչ Ջահանշահի տիրապետութեան այդ օրերն համարում է «գառն ժամանակ և աւուրք չարութեան» և ասում է, որ թէև շահը «զամենայն աշխարհս ի հիւքմի կացուցանէր, բայց աւաղ որ զամենայն քրիստոնեայս դառն չարչարէր և անհան-

* Չարեան, Գ. 473—477. Մուրաւսեան Մ. վ. պատմ. Հ. Ա. և Եկեղ. 492. Մովսիսեան Յ. վ. Հ. Ա. և Եկեղ. պատմ. 232.

** Թովմայ Մեծօփեցու յիշատակարանը, եր. 51—53.

*** Թորոս աղբար, Բ. 380.

զիստ առնէր, հարկապահանջութեամբ կեդեքելով զքրիստոնեայս» 1453 թուին Մշոյ ս. Առաքելոց վանքի յիշատակագիրը նոյն բողոքն է յայտնում, ա- սելով, որ գրում է «ի սովալլուէ տարին, որ սովն պատեալ էր զամենայն մարդ ի մեծէ մինչև ի փոքր, որ չէ յիշելոց» 1454 թուին Լիմ՝ անապատ փա- խած աղատուածներէից մէկը * գրում է «զանբաւ կոծս և զսուգս և զաղիողորմ շիւան լալոցն ո՞վ կարէ պատմել և կամ ընդ գրով արկանել, և որք որ մտաք ի Լիմս, բաղում սովով և պանդխտութեամբ տա- ուապեցաք» Այսպէս ուրեմն նոյն հնգամեայ ժա- մանակում ամէն տեղ աղէտն անպակաս էր, և նոյն աղէտալի ու թշուառ վիճակին ականատես եղաւ, անշուշտ և Ամգայ առաջնորդը, որ իւր ժողովրդի միակ հոգաբարձուն և միխթարիչն էր այդ ժամա- նակ:

Մկրտիչ Նաղաշի կեանքի վերջին տարիները Միջագետքում անբաւական էր ժանտախտ մի տա- րեգրութեան ** մէջ ասուած է թէ «մահ բազում անկաւ յաշխարհն ամենայն և Նաղաշ վարդապետն ասաց զողբն» այնտեղ այդ դէպքի թուականն է ՋԺԲ 1463, սակայն ինքն Նաղաշ իւր այդ ողբի մէջ ժան- տախտի ժամանակը նշանակել է ՋԺԸ=1469 թուա- կանով, *** երբ նա իւր աչքով տեսել է Մերզին քա- ղքի կոտորածն, և այն տպաւորութեան տակ շատ սրտառուչ կերպով պատկերացուցել է կոտորածի աղէտը. այսպէս է վերջացնում նա իւր ողբը.

Ես Նախաշ եպիսկոպոս ծառայ Առևին
Աչօք տեսայ դառն կսկիծ ողորմագին.
Լալով լացի և ողբացի արտասուագին,
Դառն արտասուօք զողբս ասացի նոր մեռելին,
Ի Հայոց մեծ թմականի յինն հարիւրին
Եւ համառօտ այլ յաւելի տասն և ութին
Աչօք տեսայ զողբ և զհառաչն դառնագին
ԶՄէրտին քաղաքն արար զամէնն լալագին:

Նաղաշի այդ ողբն իւր ժամանակին այնքան ժողովրդականութիւն էր գտել, որ երգում էին նո- րաթի ննջեցելոց յուղարկւորութեան ժամանակ, և յետոյ մտաւ թէ գրչեայ և թէ տպած Մաշտոց- ների մէջ. ****

Այդ տխուր անցքից յետոյ, երևի, շատ չքա- շեց և տեղի ունեցաւ Ամգայ առաջնորդի մահը ԺԵ. զարի եօթանասնական թուականներին, Սարգիս Բ. կաթողիկոսի ժամանակ, Թէ ուր ամփոփուեցաւ նո-

րա մարմինը, մեզ յայտնի չէ. Թերևս Արզնոյ բար- ձրահայեաց Ս. Աստուածածին վանքի կամ Ամգայ հնու թիւնների նկարագրութիւնը մի օր յայտնէ բա- նասերներին այդ ցանկալի շիրմի տեղն ու վի- ճակը: *

Կ. Կ.

(Կը. շարունակութիւն)

* Համառօտ ուսումնասիրութիւնս արդէն շար- ւած էր, երբ ստացանք Բարեշնորհ Հ. Խաչիկ վարդապե- տից մի հօտագիր յիշատակարան հետեւեալ վերստուրքեալը. «Յիշատակարան գրոցս պատմագրաբար, զոր շինեալ է քաջ քառադարն առաքելական եպիսկոպոսն եւ աստուածաբան վարդապետն Տէր Աստուածաստ, քառերորդին մեծ քառու- ակապետն Յակոբայ Ովսանանց: Յիշատակարանն ընդօրի- նակում է, ինչպէս երևում է վերջին տղերից, Հայոց 1227 եւ Փրկի 1778 թուին: «Արարաթ» ներկայ համարի յաւելումն մեզ յայտն քերտով այդ յիշատակարանը, պարսք կեց համարում յիշել, որ Նաղաշի կենսագրութեան վերաբերեալ մի քանի մանրամասնութիւններ եւ լրացուցիչ տեղեկութիւններ կան նորա մեջ, որ մեկն չի կարող, ի հարկէ, ի նկատի ունենալ, ծանօթ չլինելով Աստուածա- տուրի յիշատակարանի բնագրին: Այսպէս՝ մեկն իմանում էմք, որ Նաղաշը քառանկի որդի է. նորա հայրը կոչ- ւում է Տէր Առաքել, մայրը Հայա խարուն, աւագ եղ- րայրը Տէր Յովնանեան, որ կանոնալ վարժանէլ է, իսկ կրտսերը Պարոն Արքայ, որ իւր ժամանակին յայտնի մե- ծասուն է եղել: Իւր ծնողաց կամով Մկրտիչը նախ քրո- նադաստել է աշխարհ մտնելու եւ ապա, իւր անդրանկի ծնունդից յետոյ աշխատելով, ընտրել է կրօնաւորական կո- յումն: Նորա եկեղեցական վիճակը շատ ընդարձակ է եղել. Տէր Կոստանդին Ե. նորա հաստատել է արքայականութեան «ի վերայ Ի Դ. ցաւագանի» քերտն այս է պատճառ, որ յիշատակագիրը մի այլ տեղ ասում է քե Մ. Նաղաշ Պ2 (1431) թուին «Նախ յարոն հայրապետական ի Յակոբ շահաստանի»:

Աստուածատուրի յիշատակարանը, որի մասին յիշում է Չաւչեան (Գ. 467), գեղեցիկ լուսարանութիւն է Նա- ղաշի կենսագրութեան: Յոյս ունենալով մի այլ անգամ նորա ուսումնասիրութեանը վերադառնալու, այս տեղ քաջ- քր պարտականութիւն էմք համարում հրապարակել ընտ- րականութիւն յայտնի Հ. Խաչիկ վարդապետին, որ չգրացաւ հաղորդելու մեզ այս շատ հետաքրքիր հաստատում:

* Նօտաք Հայոց, եր. 166, 167, 172, 175.

** Նօտաք Հայոց, եր. 209.

*** Սոյն բնագրի մէջ կ'ընդգրկուի նաեւ Սարգիս Բ. խաթողիկոսի պատմ. մեջ, եր. 186.

**** Մայր Մաշտոց, սպագ. Կ. Պոլիս 1803.

ՀԱՄԱՌՈՏՈՒԹԻՒՆ

ԲԻԻԶԱՆԴԱԿԱՆ ԿԱՅՄԱՐՆԵՐԻ

ՊԱՏՄՈՒԹԵԱՆ.

ԱՅԻՍՏԱՆԻ ԹԻՒՆ Հ. ԳԵԼՃԵՐԻ.

(Շարունակություն) *

Գ.

ՀԵՐԱԿԼԻ ՀԱՐՍՏՈՒԹԻՒՆԸ

և

ՊԱՏԵՐԱԶՄ ԻՍԼԱՄԻ ԴԷՄ.

Յուսանիսանի եղբորորդու հրաժարականից ի վեր կայսերական ծիրանին հազել էին բացառապես զօրապետներ և զինուորներ: Հերակլն էլ նմանապես զինուորական էր. բայց նա ծագում էր մի այնպիսի ընտանիքից, որ երկու սերունդից սկսած վարել էր քաղաքական և զինուորական բարձր պաշտոններ: Նա նախասահմանուած էր իշխան լինելու և առանձին բախտ ունեցաւ հիմնադիր լինելու մի նոր ծաղկեալ հարստութեան, որ յաջորդաբար հինգ սերունդ տւեց: Տէրութեան ղեկը զանուում էր մի հանձարեղ զօրապետի և խոհական կարգադրիչի ու քաղաքագետի ձեռին: Բայց զրութիւնը համարեա թէ յուսահատական էր: Եւրոպան կողոպտում էին Ավարները և Սլաւները. Ասիայում ասպատակում էին Պարսիկները. բոլոր ամուր քաղաքները գողում էին նոցա առաջ: Մոքա անցան Եփրատը: Հռովմայեցիների դէմ 611 թ. տարած մեծ յաղթութիւնից յետոյ, նոցա իշխանութեան ներքոյ ընկան Անտիոքը, Ապամեան, Էմեսան և Կապադովկիայի Կեսարիան: Կայսեր փորձերը խաղաղութիւն հաստատելու, անյաջող անցան. Մոսորովը յոյս ունէր վերջնականապէս նուաճել Հռովմայեցւոց պետութիւնը, և հետեւեալ տարիների պատահարները կարծես արգարացնում էին նրան: 613 թ. Պարսից Շահբարաղ զօրապետը առաւ Դամասկոսը, 614 թ. անցաւ Յորդանանը և զրաւեց Երուսաղէմը: Սուրբ քաղաքը մոխրակոյտ դարձրին, բնակիչներին կոտորեցին կամ տեղափոխեցին Պարսկաստան:

Նմանապէս Զաքարիա պատրիարքին և «կենաց փայտը» Սուրբ Մաշք, տարան Տիգրոն քաղաքը: Այս պատահարը առաջ բերաւ ահազին յուղմունք: Հաւատոյ նշանի կորուստը բոլոր քրիստոնեաների կողմից, նաև հռովմական պետութեան սահմաններից դուրս, նկատուեց իրրեւ անսահման դժբախտութիւն՝ մանաւանդ Փրանկների բարեպաշտ ժողովրդի կողմից: Գոնէ պատրիկիոս Նիկեասը կարողացել էր միայն աղաթել ս. Սպունգը և ս. Գեղարզը և բերել մայրաքաղաք: Շահինը՝ Պարսից երկրորդ զօրապետը, 615 թ. արշաւեց մինչև Բագկեդոն: Թէև հռովմական Փիլիպպիկոս զօրավարի յարձակմունքը Հայաստանի վրայ ստիպեց նրան առժամանակ յետ խաղալ, սակայն 619 թ. Պարսիկները տիրեցին Անիւրիային և դրանով իշխում էին հաղորդակցութեան այն զծերի վրայ, որոնք միացնում էին մայրաքաղաքը Ասորիքի և Ասիայի հետ: Նոյն տարին Պարսից իշխանութեան ներքոյ ընկաւ Եփրատսը իւր Աղեքսանդրիա զխաւոր քաղաքով, որ այնքան անհրաժեշտ էր մայրաքաղաքին ուսեստի պաշար հայթայթելու:

Հասկանալի է, որ կայսրը, յուսահատական զրգուման մէջ, որոշեց Ափրիկա փախչելով ազատուել: Բայց պետական խորհրդի մեծամեծները, և ամենից առաջ թէ ազգասէր և թէ քաղաքագէտ Սերգիոս պատրիարքը նրան յետ պահեցին: Զափն անցած քաղաքական դժբախտութիւնը առաջ բերեց ինչպէս 1806 թ. Գերմանիայում բարոյական և քաղաքական հիմնական յեղաշրջութիւն: Հերակլը հետեւեալ տարիները դործ դրեց զօրքը լրացնելու և վարժեցնելու, որ Զենոնի ժամանակ համարեա թէ բոլորովին քայքայուել և ոչնչացել էր:

Երբ նա մայրաքաղաքում հաստատեց խնամակալութիւն, որի անդամներն էին իւր անչափահաս և կայսերակից որդի Կոստանդինը, պատրիարքի և Բոնոս պատրիկիոսի ղեկավարութեամբ, 622 թ. գարնանը դուրս գնաց Պարսից դէմ: Կայսեր արշաւանքները ունէին բացարձակապէս խաշակրաց արշաւանքների բռնաւորութիւն: Մոքա ուղղուած էին ս. քաղաքը կործանողի և ս. Մաշք յափշտակողի դէմ: Ինչպէս որ իւր նաւատորմդի նաւերը

* shu. «Museum» 1897. p. ԺԱ և ԺԲ. եր. 503.

որոնցով նա առաւելոստանդնուպօլիսը, զարգա-
րուած էին Աստուածածնի պատկերով, այժմ
ևս զօրքերն ու իրենց առաջնորդները հաւա-
տում էին որ գտնուում են Ամենափրկչի ա-
ներկբայ պաշտպանութեան տակ: Հերակլը ար-
դէն հասել էր Պարսից սահմաններին, երբ Ա-
վարների արշաւանքը ստիպեց նրան յետ գառ-
նալ: Աւելի նշանաւոր էր երկրորդ՝ 624 թ.
սկսած, արշաւանքը: Կայսրը յաղթանակով հա-
յաստանի միջով հասաւ մինչև Արարատական.
այստեղ նա ջարդեց իրան Պարսից թագաւորին
և կործանեց — զրանով արդէն որոշուում է պա-
տերազմը իբրեւ կրօնական պատերազմ — նոցա
մեծահռչակ կրակատունը Դանաւում: Բայց
նա ստիպուած էր թողնել իւր մտադրու-
թիւնը՝ մեղական կիրճերով մանել բուն Պարս,
կաստանը. որովհետեւ Շահբարազը Փոքր Ա-
սիայից և Շահինը նորակազմ զօրքով գալիս էին
նրա դէմ: Սա քաջուեց դէպի հիւսիսային եր-
կիրները և դաշնակցութիւն հաստատեց Լադե-
րի, Վրացւոց և Աբխազների հետ, որոնք կանո-
նաւոր և ճիշդ վարձ ստանալով, զինուորներ էին
տալիս, որ շատ յաջողակ էին ամեն տեսակ զոր-
ծերում: 625 թ. նրա դէմ դուրս եկաւ Պար-
սից մի երրորդ բանակ Շահբարազի անդ-
նորդութեամբ: Հերակլը ստիպուած էր հիւսիս
Հոնքի երկիրը քաջուել: Այստեղից նա մտաւ
Պարսից մասի Հայաստանը և ձմեռուայ սկզբ-
ին Շահբարազին փառաւոր ջարդ տուեց,
բայց յաղթութիւնից չկարողացաւ օգտուել:
Ընդհակառակը նա իւր յոգնած զօրքով ծաւ-
րոսի վրայով և Ասորիքով յետ նահանջեց
Փոքր Ասիա և Պարսիկները չկարողացան նրան
արգելք լինել:

Ամառը 626 թ. հանդիպում ենք կայսեր,
արդէն նրա երրորդ արշաւանքի ժամանակ, Լա-
դիկայի մօտ: Սա յաջողել էր Պարսիկների
դէմ զբաւելու յաղթանակների հղօր իշխանին,
որոնք բնակուում էին ուսական-գիրգիղեան
տափաստաններում: Սակայն առանց հետեւանքի
մնաց, երբ միացեալ ոյժով պաշարեցին Թիփլիզը:
Հետեւեալ տարին վերջապէս, տաժանելի յա-
ռաջխաղումից յետոյ, ձմեռուայ կիսին (12 Դեկ.
627) Նինուէի մօտ տեղի ունեցաւ վճռողական
մեծ ճակատը, որով Պարսից զօրքը խորապակեց:
Դրանից անմիջապէս յետոյ կողոպտեցին և

կործանեցին միշարք թագաւորական դրեակներ,
որոնց մէջ էր յօստրովի կայանը՝ Դաստակերաւ,
և աղատեցին շատ քրիստոնեաների: Անհնար
էր Տիգրոնի վրայ յարձակուել, որովհետեւ
Պարսիկները Նահարվանի բոլոր կամուրջները
կործանել էին և միւս կողմում պատրաստի
սպասում էին: Հերակլը յետ խաղաց բաւա-
կան վտանգաւոր ճանապարհներով՝ մեղական
լեռնոտ երկիրներով: Յաջողութեամբ հասաւ
տէրութեան սահմանը, անցաւ Փոքր Ասիայի
միջով և, ժողովրդի անսահման ցնծութեամբ,
յաղթանակող կայսրը մտաւ իւր մայրաքաղա-
քը: Դարձի ժամանակ ճանապարհին նրան
արդէն լուր էր հասել Պարսից թագաւորի
հետ պատահած աղէտի մասին (25 Փետրվ.
628 թ.): Նրա որդի Շերօն խաղաղութիւն
խնդրեց, և նրան տուին զինադադար: Պարս-
կական զնդերը դուրս եկան հռովմէական նա-
հանգներից, և Հերակլը մի կերպ վերահաստատեց
կարգը. 629 թ. Շահբարազը ամենից վերջը յետ
քաջուեցաւ Եգիպտոսից: Նոյն տարին ս. յաջը
կրկին Նրուստողէմ ուղարկուեց: Կայսրը ինքը
բոլոր հոգեւորականութեան հետ, ժողովրդի
ցնծութեամբ, յաջը նորից կանգնեցրեց (629
թ. 14-ն Սեպտ.), և այն ժամանակից սկսած
եկեղեցին հանդիսաւոր կերպով ամեն տարի
աօնում է յաջվերացի յիշատակի օրը: Հե-
րակլ կայսեր այդ գործը բոլոր քրիստոնեանե-
րի վրայ մնայուն ապաւորութիւն թողեց,
որը յետոյ ամբողջ դարեր անջնջելի է մը-
նացել: Նրեւում է որ հետեւեալ տարին Պար-
սիկների հետ հաստատուել է կանոնաւոր խա-
ղաղութիւն:

Հերակլը կանգնած էր իւր փառքի գա-
ղաթնակին: Պարսից թագաւորութիւնը գա-
հակալական անընդհատ յեղափոխութիւններով
տակն ու վրայ եղաւ և թուլացաւ, և այս-
պիսով կարծես թէ արեւելքի վտանգը ոչնչա-
ցաւ ընդմիշտ:

Մինչդեռ այդպիսով տէրութեան ամբողջ
ոյժը կենդրոնացրած էր արեւելքում երկրի վի-
ճակը կանոնաւորելու, արեւմուտքում անփոխա-
րինելի կորուստներ եղան: 619 թ. Վեստգոթ-
ների Սիսեբուտ թագաւորի ձեռքն էին ընկել
Յունաց ձեռքում եղող Սպանիայի քաղաք-
ները, և նրա յաջորդ Սվինթիլան (621—

631) վերջնականապէս մաքրեց հոովմէական տէրութեան մնացորդները Պիրինէյեան թերակղզու վրայից: Նոյնպէս ստիպուած էին Հերակլի ժամանակ անդառնալի կորած համարել Դանուբի զիծը, որ Մաւրիկիոսի ժամանակ մեծ դժուարութեամբ պահպանել էին: Հեմուսի և Դանուբի միջի տարածութիւնը վաղուց արդէն ողորել էին սլաւոնական գաղթականները: Յետագայ ժամանակադրութիւնը պատմում է, թէ Սերբերը և Կրովատները Հերակլի ժամանակ արդէն բռնել էին իրենց պատմական բնակավայրերը, և նրանով են իրենց միջութեամբ արում, որ իրր թէ այդ ցեղերը բռնել էին այդ երկիրները կայսեր հաւանութեամբ՝ Աւարների դէմ կռուելու: Իրապէս բոլորովին զրա հակառակն է ուղիղ: Հոովմայեցիները դժուարութեամբ էին պաշտպանում Դադմատիայի ծովային քաղաքները: Աւելի երկիւղալի էր վրտանգը Ավարների կողմից: 623 թ. նոքա ներս խուժեցին մինչև մայրաքաղաքի մօտերը, և կառավարութիւնը կարողացաւ խաղաղութիւն գնել միայն չափից դուրս մեծ հարկի վճարումով: Միաժամանակ Սլաւները շարունակում էին աւելի մեծ թուով մշտնել եւրոպական նահանգները: Նոցա թեթեմ մակոյկները կողպատելով 623-ին հասան մինչև Կրեաէ: Դեռ աւելի սարսափելի էր 626 թ. Յուլ. 29-ի յարձակումը: Ավարները և Սլաւները ծովի և ցամաքի կողմից ճնշում էին մայրաքաղաքը. մինչդեռ միաժամանակ Շահարազը Պարսից զօրքով կանգնած էր ասիական ամիր՝ Բաղկէդոնի մօտ: Բայց քաջամարտիկ բերդապահ զօրքը յետ միեց բոլոր յարձակումները: Օգոստոսին Ավարները և Սլաւները ստիպուած էին յետ խաղալ:

Ուժեքի այս վերջին զօրեղ լարումից յետոյ Ավարները այլ ևս տէրութեան համար վտանգ չէին ներկայացնում: Սլաւոնական ցեղերը յետագայ տասնամեակներում ևս շարունակում են իրենց գաղթական հոսանքը դէպի Հեմուս թերակղզին, որ սկսել էին Մաւրիկիոսի ժամանակ. նոքա խիտ խմբերով բնակութիւն են հաստատում Միւսիայում: Մակեդոնիայում Հելլասում և Պելոպոնէսում: Ուրալ—Ալտայեան Բուլղարները, որ շատ շուտ են յիշուում Դանուբի ժողովուրդների մէջ, նշանա-

ւոր դեր էին խաղում արդէն, երբ առաջին անգամ հանդէս են գալիս: Հերակլը արեւելքի վիճակի մէջ կարգ հաստատելուց յետոյ, 635 թ. նոցա իշխան Կուվրազի հետ դաշն կապեց, որպէսզի նրան զինի Սլաւների և Ավարների դէմ: Կուվրազը բաւական չափով արդարացրեց իւր վրայ դրած յոյսերը, և շնորհակալ կայսրը նրան առաւ պատրիկիոս փառօսը: Այժմ Ավարները սահմանափակուած մնացին Պանոնիայի իրենց բնակավայրերում:

Մետրուպ Վարդապետ:

(Կր շարունակուի)

ՄԱՆԿԱՎԱՐԹԱԿԱՆ—ԲԱՆԱՍԻՐԱԿԱՆ

ՀԱՅ և ԻՇՄԱՆՈՒԹԻԻՆ

Մի անգամ կարդինալ Մանինգը ասել է. «Սովեալներին կերակրելու պարտաւորութիւնը ծագում է ամենայն մարդու ապրելու բնական իրաւունքից»: Եւ տարակոյս չկայ, որ այդպիսի պարտականութիւն կայ հասարակութեան և քաղաքական իշխանութեան վերայ, որը միշտ բաւարար կերպով չի կատարուել: Մինչ ցայսօր տակաւին չի գտնուած մի այնպիսի տնօրինութիւն, որով հնար լինէր ապահովացնել իւրաքանչիւր անհատի համար հանապազօրեայ հացը:

Այս տեսակէտից անցնալ ժամանակների հանգամանքները կարծես թէ աւելի յաջողակ էին: Մեր յառաջագէմ քաղաքակրթութեան շնորհիւ է, որ այսօր մեծամեծ պալատների կշիռն սովից տանջուող մարդիկ տարեցտարի բազմանում են: Պատմութիւնից միայն երկու դէպք է յայտնի, ուր որ ինքը պետութիւնը հոգս է արել ժողովրդեան հացի կարօտը մեծ ծաւալով լցուցանելու համար: Եղիպսոսում հաստատուած կար արքունական մեծ շտեմարան, որտեղից հաց էր մատակարարվում ամբողջ ժողովրդեան: Մատակարարը բարձ ու պատուով մի մեծ պաշտօնեայ էր («Եւ բարկացաւ փառաւն ի վերայ մատակարարին»), բայց զերծ չէր նաև արեւելեան պաշտօնէի ամէն վտանգներից («Եւ զմատակարարն կախեաց զփայտէ»): Հռովմում անանկութեան հասած պետութիւնը երկրորդ դարու վերջը

կանգնեցրեց մեծամեծ փուռեր, որպէս զի իւրաքանչիւր *civis romanus proletarius* (հռոմէական բնիկ չքաւորը) օրական 4 դրուանքայ ձրի հաց ստանայ:

Միջին դարում եւրոպական տէրութեանց շատերի մէջ գտնուում ենք հասարակաց փուռեր, նախ գիւղերում, ապա քաղաքներում, որ կամ ինքը տէրութիւնն էր պահպանում, կամ արտօնութեամբ մի հացագործի էր յանձնում: Բայց աւելի սովորական էր հասարակութեան վերայ կարգած մի ոստիկանութիւն, որ խստիւ հսկում էր հացի գնի, կշռի և լաւութեան վերայ, Հացարարութեան գործում ղանցառուները պատժվում էին զրամական ծանր տուգանքով, թիւած հացը գրաւելով, խանութը փակելով, առուտուր անելու իրաւունքն ու զատութիւնը կորցնելով, ծեծով և նոյն իսկ մահով: Այն ժամանակ հանաք բան չէին համարում «հացի վաշխառութիւնը»: Զոր օր. 18-դ դարում Գերմանիայում վատ կամ պակասակշիւ հաց ծախողի «զլուխը լուսնում էին», այսինքն ամբողջ մարմնով ջուրն էին ընկղմում: Այդ նպատակով մի դար առաջ Պրագայի կամրջին միշտ պատրաստի կախ էր արած «զլուխ լուսնու քթոց», 13-դ դարում Անգլիայում խաբբայ փռնչիներից մէկին՝ կշռի չնչին պակասութեան պատճառով՝ Լոնդոնի փողոցներում քարշ տուեցին:

Այսպիսի հսկողութեան փոյթը այն աստիճան ժողովրդեան հոգու մէջ էր մտել, որ ընտել կարիք չկար ի վերուստ կամ յարտաքուստ ծնշում գործելու: Քաղաքային խորհուրդը ոչինչ բանով այնպէս սիրելի չէր լինի ժողովրդեան աչքում, որքան խստիւ կատարել տալով սահմանած նիհնը*. Ոչ այսքան միայն, այլ քաղաքական վարչութեան պարտականութիւնն էր նաև ցորենի պաշար ունենալ, սովի դէմ պատրաստ լինելու համար: Այսպիսի հոգացողութիւններից էր մտել հենց նիհն սահմանելու սովորութիւնը: Ցակաւին 1362-ին Վարլոս IV կայսրը հրամայել է Բոհեմիայի քաղաքներում և վանքերում ցորենի ամբարներ պահպանել, Պատմում են թէ 1540 թ., երբ որ Վարլոս V-ը այցելեց Նիւրնբերգ քաղաքը՝ նա հաց ծաշակեց այն ցորենից, որ 118 տարուց աւելի պահուած էր եղել քաղաքի շտեմարաններում: Իսկ թէ շտեմարանների բարեկարգութեամբ որպիսի բարեքներ կարելի է գործել, այդ բանը Ֆրիդրիկոս մեծը 1771 թ. փառաւոր օրինակով հաստատեց: Մինչդեռ այդ ժամանակները Բոհեմիայում (մի շեֆֆէլ) հացի գինը 4 թալեր էր, Պրուսիայում նոյնը վաճառուել չէր կարող 2 թալերից աւելի գնով: Սովից ազատուելու համար Պրուսիա եկան՝ զրացի երկիրներից փախչող՝ 40,000 շինականներ: Ֆրիդրիկոսի շտեմարանները

սկզբներում հաստատուել էին միայն զօրքի պիտոյից համար: Իսկ ապա հացի մատակարարութիւնը նա համարեց *skrupul* խելացի վարչարանի գլխաւոր խնդիրներից մէկը:

Ամէն քաղաքներում և նոյն իսկ գիւղերում այնուհետև ևս շարունակում էին հացի նիհն սահմանել, որ և յատնում էին հացագործների վերայ խստիւ հսկող գործակալներին: Նհի բարձրութիւնը համեմատ պիտի լինէր արմտիքների գնին: Առաւօտեան ժամի 6-ին ոստիկանութիւնը զբաղուած էր թիւած հացի կշիռը ստուգելով: Որ հացը որ սահմանածից պակաս կշռէր՝ ձրի բաշխվում էր ժողովրդեան: Արեւնայում դեռ անցեալ դարում հացագործութիւնը կաշկանդուած էր խիստ կարգադրութիւններով: Այլուր պիտի վաճառուէր վարչութեան նշանակած գնով, իսկ հացագործը խմոր պիտի շինէր և հաց թիւէր սահմանած չափ ու կշռով, Հացագործները պարտաւոր էին միշտ պատրաստ հաց ունենալ ժողովրդեան պէտքերի համեմատ: Եթէ հացը լաւ չլինէր, հացագործներն ոճրագործների և լկտի կանանց հաւասար խայտառակ պատիժներ կրելով էին տուժում:

Սակայն հենց որ քաղաքները դադարեցան արհեստների տիրական կայան լինելուց և համագումարուած արհեստները ջոկնուեցան ու ցրուեցան երկրի զանազան վայրերում, քաղաքների ազդեցութիւնը նուազեց երկրի հեռաւոր տնտեսութեան վերայ, որով սկսեցին անյայտանալ նաև կենսական պիտոյքների առուտուրի վերայ հսկելու փորձերը: Վիսաւորապէս ի հարկէ անհատների շահասիրութեամբ տապալուեցաւ հին դրութիւնը, միջին դարու վերջերում այնպիսի զօրութեամբ և ծայրայեղութեամբ անձնապաշտութեան ոգի տիրեց ամենուրեք, ինչպէս երբեք չէր պատահել, որ և վերածնութեան անհատական ոգի անունով՝ գրեթէ որպէս նոր տնտեսական ուժի յայտնութիւն պիտի ծանաչուի: Մինչև այս ժամանակները հացագործութիւնը՝ ապրուստ մատակարարող արհեստների պէս՝ նկատվում էր իբր սուրբ պաշտօն և հասարակաց շահերին նուիրուած պիտի լինէր, բայց այդպիսի քրիստոնէական հայեացքը այժմ՝ յօգս ցնդուեցաւ, որովհետև տնտեսական ազատութիւնը քարոզուեցաւ որպէս միակ երջանկացնող վարդապետութիւն, որ օրինադրութեան և վարչական ուղղութեան մէջ ևս յաղթանակ ստացաւ:

Այսպէս ուրեմն հաց մատակարարելու ազգային հոգսը առհասարակ բարձի թողի արուեցաւ, և մատակարարութիւնը այնուհետև բացառապէս մասնաւոր նախաձեռնութեան և անհատական ձեռնարկութեան կամ «տնտեսական զօրութեան» արձակ համարձակ գործողութեան» բաժին համարուեցաւ: մանաւանդ որ հաղորդակցութեան դիւրութիւններով ապահոված էին համարում, թէ ամենայն ժամա-

* *Wheatslaw tax* և *tarif* բառերը հասարակօրէն բարձրանում են աւելի քան բառով՝ միևնույն առաջին համար ունինք նիւ բառ, իսկ երկրորդն է աւելացին:

նակ, աշխարհի ամենայն ծայրերից, հնարաւոր կը լինի շուկաներին ցորեն հասուցանել:

Սկսուեցան հացի «վաշխատութիւն» ու բաղ-մարուեստ անագորոյն կեղեքումը, և այս բաներից ծագող սարսափելի վնասները. նոր ժամանակներում այս շարութիւններն՝ բայց առաւելապէս միմիայն հաց պատրաստելու նենգութիւններն աշխատեցին կարճել մի.քանի՝ այն ևս շատ անգամ անդօր, օրէնք-ներով: Պետութիւնները հազիւ հնար գտան միայն ամենաէական և չափաւոր օրէնքներ սահմանել, որոնք թէպէտ թղթի վերայ գրուել են, բայց հա-ցագործներին շարունակ ճարպիկ զանցառութիւններով գրեթէ չկատարուելու են դատապարտուել:

Անգլիայի Bakehouse Regulation acts (1863) հրո-վարտակները արգելում են 14 տարեկանից պակաս անձերին՝ փռան մէջ աշխատել երեկոյեան ժամի 9-ից մինչև առաւօտեան ժամի 5-ը: Լոնդոնի հա-մար 1891-ին մասնաւոր կարգադրութիւններ հրա-տարակուեցան: Փռան պատերը պէտք է 6 ամիսը մի անգամ դաժով սուաղուին կամ երեքտակ ձի-թաներկով ծածկուին, ապա 6 ամիսը մի անգամ տաք սապոնաջրով լուացուին: Փռուը ջուկ բաժա-նուած սենեակներ պիտի ունենայ՝ յատկապէս մի-այն ննջելու համար: Տեսուչներն ու քննիչներն ապացուցին, որ այս կարգադրութիւնները գրե-թէ անկատար են մնում: 1895-ին պարլամենտը վճռական քայլ արեց, Փռուը հաւասարեցրեց գործարաններին և պահանջեց, որ իւրաքանչիւր բանուորի համար առանուագն 250 խորանարդ ոտ-նաչափ օդ ունենայ, իսկ արուեստական լուսաւորու-թեան դէպքերում՝ նաև 400 խորանարդ ոտնա-չափ: Անգլիայում համոզուել են, թէ ժողովրդ-րեան համար անտարբեր հանգամանք չի կարող լինել, թէ արդեօք հանապազօրեայ հացը որ տեղ և ինչ-պէս և ում ձեռքով է պատրաստուում, որովհետև պարլամենտի սոսկալի յայտնագործութիւնները ա-մէնքի զգուանքն են շարժել:

Ռուսիայի առողջապահական կանոնները առա-ւելապէս վերաբերում էին ցորենի խորագլխելուն: Իսկ մի ուրիշ կարգադրութիւն այն էր, որ ոստիկա-նութեան կնքով գների ծանուցագիր պիտի կախ տրուի հրապարակի մէջ. տեղ տեղ և այն, թէ հացի մէջ ջրի պարունակութիւնը որքան պիտի լինի: Միայն 1896-ին սահմանուեցաւ աշխատութեան և հանգըս-տեան ժամերի, աշկերտների պարտաւորութեան և այլ բաների կանոնաւորութիւնը: Բայց հացագործ-ներն հիմա արդէն սկսում են տրտնջալ, բողբոջներ են յայտնում և մէկ մէկու յետևից խնդրագրեր են առաքում:

Աւստրիայում զօրութիւն ունի 1895 թ. հրա-մանը—թղթի վերայ, թէ արգելած է ցածր, խո-նաւ և վատ օգտափոխութիւն ունեցող խանութնե-րում հաց վաճառել, և թէ հացը պէտք է լաւ

թխած լինի և վնասակար բաղադրութիւններ չու-նենայ: Կան և ուրիշ առողջապահական կարգադրու-թիւններ. օրական առ առաւել 11 ժամ՝ աշխա-տութիւն, կիրակնօրեայ հանգիստ, աշկերտների գիշերուայ աշխատութիւնից ազատութիւն և այլն: Սակայն տեսուչների ոյժը ամենևին չի հասնում, որքան որնորս այս բոլորի վերայ ճշտիւ հսկեն, ուս-տի և անդադար գանգատվում են հացագործութեան առողջապահական վիճակի և շարունակ զանցառու-թիւնների մասին:

Եթէ առաջ բերենք Ֆրանսիայի, Զուիցերիայի, Լուսեմբուրգի, Շուեյիայի, Ֆինլանդիայի, Նորվեգիայի և նոյն իսկ Աւստրիայի մասին տեղեկութիւնները, անոնք շատ չեն զանազանուի արդէն յիշատակած տեղեկութիւններից: Ամէն տեղ նոյն միակերպու-թիւնն է տիրում, ոչ մի տեղ չի նշմարվում հացի մատակարարութեան լայն հայեցողութիւն, թէ հա-սարակութեան ամբողջութիւնը սեպուհ պարտակա-նութիւններ ունի, այլ ամէնի մէջ նեղ և անդօր պաշտօնական հայեացք է երևում, որով թէպէտ բանուորները պաշտպանվում են, բայց իրապէս հաց սպառողները դարձեալ չեն պաշտպանուած: Եղած կարգադրութիւններն էլ մեծ մասով ան-կատար են մնում:

Սակայն դառնութեան բաժակը լցուել է, արդէն ինչ որ մի նոր բան է խմորվում: Ժողովուրդ կերակրե-լու խնդիրը, լաւ և էժան հացի հոգսը՝ այնքան նշանաւոր հանգամանք է և իւրաքանչիւր մարդու տնտեսական կենաց մէջ այնքան խորն է մխուած, որ անխելի չի կարող մնալ: Հետզհետէ յայտնի և հասկանալի է դառնում, թէ հացագործութեան այսօրուայ մանրահետ աշխատութիւնը որքան անխորհուրդ է, և թէ լաւ կաղմակերպած հա-մախուսի արդիւնագործութիւնը որքան էժան հաց կարող էր արտադրել: Այսպիսի փորձեր տէրու-թիւնները տակաւին չեն արել, բացարձակապէս ի-րանց վերաբերելի խնդիր չհամարելով, իսկ մաս-նաւոր ընկերութիւնների շահագործութիւնը արդէն սկսել է տեղ տեղ հացի գործարաններ հաստատել: Հարկաւ անոնք առաւելապէս մեքենաներով են բա-նում, ալիւր և ցորեն մեծ քանակով են գնում և մտաւուտ ժամանակներում հացի մենափաճառներ պիտի դառնան, որովհետև մի կարճ մրցութիւնից յետոյ՝ պիտի խեղդեն փոքր հացագործների գոյու-թիւնը: Շահագործութիւնը շահասիրութեան ընկեր է, այն ժամանակ վայ պիտի գայ երկրագործի և հաց սպառողի զլխին:

Բայց մի ուրիշ բան էլ է խմորվում: Արդէն շատ տեղերում հացագործների միաբանութիւններ են կազմուել, մեծ մասով սպառողների ընկերութեանց լծակցութեամբ, ոմանց արդիւնքը շատ փառաւոր է, և թէ չհաշուենք միւսների վարչութեան անհա-ւատարմութիւնն ու անդամոց խաբեբայութիւնը,

Ուրիշ տեղերում՝ երկրագործները ձգտում են արմշտիքների առուտուրը շաղկապել ջրաղացների և հացագործութեան հետ. այս բանի շատ յաջող օրինակներ կան: Այս յիշատակները և մի քանի հասարակաց փոռեր, ուր կամ խրաքանչիւր տուն իւր հացն է թխում իւր հաշուով, կամ հաց է պատրաստում նաև ընդհանուր հաշուով՝ միմիայն տեղական բնակիչների համար: Այս դէպքում ամբողջ գիւղը մի հացագործութեան ընկերութիւն է դառնում, որ շատ անգամ մի և նոյն ժամանակ կազմում է նաև ալիւր աղալու ընկերութիւն:

Հացի խնդիրը հանրօգուտ և քաղաքակրթական ոգով լուծող այսպիսի փորձերից՝ տարբեր է կապալատութեան կարգադրութիւնը, այն՝ ինչ որ խտրական հնչմամբ կոչվում է ալպարսո կամ ալպարսորե, որով մէկը կապալով պարտաւորվում է գիւղացիների հացը հողալ, Ասոր հետեանքն այն է լինում, որ էժանագին հացը թանկ է վաճառվում, ուրեմն օրինակելի բան չի կարող համարուիլ: Մանաւանդ որ այս սովորութիւնը կեանքի մէջ մտել է ոչ թէ հացի մատակարարութիւնը հանրախնամ գործ դարձնելու ձգտումից, այլ աւելի գիւղի եկամուտը աճեցնելու խորհրդով: Ել չենք ասում, թէ ալպարսոյ իրաւունքը արգելք է դնում հացագործական ընկերութիւնների ազատ կազմութեան: Ալպարսոն օգտաւէտ է միայն մի դէպքում. եթէ գիւղի բոլոր սպառողները իրանց շահը ճանաչելով՝ բարեխիղճ կերպով ընտրեն տանուտէրներին և վարչական միւս անդամներին, այն ժամանակ և՛ լաւ հաց կունենան, և՛ գիւղի եկամուտը շատ կը լինի, այնպէս որ այնուհետև հնարաւոր կը դառնայ շինականների վճարած հարկը թեթեւացնել:

Առաջ յիշատակեցինք, թէ հացի խնդիրը լուծելու համար հատ հատ փորձեր են եղել փոքր ծաւալով և մասնաւոր միաբանութիւններ կազմելով. անոնք ամենուրեք և շարունակ արգիւնաւոր չեն կարող լինել, թէպէտև ժամանակ առ ժամանակ յաջողութիւններ են ունեցել: Հացի խնդիրը հիմնապէս և վսիճանապէս կը լուծուի — միմիայն ընդհանրութեան ձևով եւ ընդհանրութեան համար՝ գործելով:

Այս տեսակէտից «Revue d'Economie politique» (13-րդ տարի) մի հետաքրքրական փորձ է հաղորդում Փարիզի 1889 թ. քաղաքային խորհուրդը սկզբունքով ընդունեց համայնական հացագործութեան ձեռնարկել, և սկսեց միջոցների մասին հողալ, հասկանալի է, թէ այս վճիռը ինչ իրարանցում պատճառեց տնտեսագէտների բանակում: Ազատամիտ մամուլը ամենայն եռանդով բողոքեց այդ բանի դէմ: Ընդդիմախօսները առաւելապէս այն էին պնդում, թէ միթէ նոր կանոնադրութիւնը կը վրաստահանի զիպչել հացագործների աղատութեան, որոնց թիւը Փարիզում 1800 է, եւ իրօք, հենց այդ է ազատ մրցութեան սկզբունքի անէծքն ու

պատուհասը: Փարիզի 1800 հացագործների և 2000 մսագործների գոյութիւնը՝ զուր աշխատութեան և դրամադիւսի սոսկալի շոյալութիւն է, ուր որ նոցա տասերորդ մասը կարող էր բաւարար կերպով լցուցանել հարկաւոր պիտոյքները — եւ վճիռը անկատար մնաց, որովհետև նորընտիր խորհուրդը մերժեց այն:

Բայց համայնական հացագործութեան փորձը ոչ յեղափոխիչ է և ոչ անլուր մի բան: Այդպիսի փորձի խոհանոցութեան լաւագոյն ապացոյցը այն հանգամանքն է, որ արդէն բաւական յաջողութեամբ գործ է դրուել: Ապանիայում և Պորտուգալիայում համայնական հացագործութիւնը հաստատ հիմք է դրել: Պամպելունա քաղաքում կայ շատ գեղեցիկ կազմակերպուած համայնական հացագործութիւն, «ayuntamiento»-ի (քաղաքաբաշխութեան) հաշուով հիմնած, նոյնպիսի փորձ Մադրիդի մէջ ապարդիւն անցաւ այն անձանց նախաձեռնութեան և ազնուութեան պակասութեան պատճառով, որոնց յանձնուել էր գործի ղեկավարութիւնը: 1876-ից սկսած Լիսաբոնում կան պատուական կերպով գործող 12 համայնական մսագործութիւններ, ուր և մատահոթեամբ փորձում են այդ կարգի հացագործութիւններ ևս հաստատել: Պորտուգալիայում դրսից ցորեն կարելի է ներմուծել միայն այն դէպքում, եթէ երկրի բերքը թանկանայ: Ահա ուրեմն նորագոյն ժամանակի ոգով իրականացած մի անժխտելի օրինակ, որով ապահովեցրած է իրիկին հաց մատակարարելու գործը, այն ևս ըստ հնարաւորութեան տեղական բերքերով:

Սոքա են մեր գլխաւոր տեղեկութիւնները, թէ հաց պատրաստելու և մատակարարելու վերայ քաղաքական իշխանութիւնը ինչ ազդեցութիւն է ունեցել անցեալում և ներկայում:

Բայց ի հարկէ նոյն խորհրդով այլ առաջարկութիւններ ևս եղել են, թէպէտև բուն գործը լիովին չի համապատասխանել բարի մտադրութեան: Ձոր օր. 1894-ին Սօրէ պատգամաւորը Ֆրանսիական տէրութեան խորհուրդ է տուել կարգել օտարամուտ ցորենի մեծաւաճառութիւն. Գերմանիայում կոմս Վանիցը առաջարկել է պետական միջամտութեամբ արմաթք մատակարարել ժողովրդական, 1886-ին Ձուիցերիայում Գերլախը պահանջում էր, որ տէրութիւնը տեղական երկրագործներից հունձը գնէ, տակառակչոյին 40 ֆրանկ աւելի վճարով, քան իրանց ծախք է նստում: Բայց եթէ իրագործուին այս բոլոր առաջարկութիւնները, որ հացի խնդիրը լոկ միակողմանի կերպով են շօշափում, թէպէտ և երկրագործի եկամուտը կը շատացնեն, ցորենի գինը բարձրացնելով, բայց հայն էլ կը թանկացնեն, ուրեմն հացի խնդրի ամբողջութիւնը չեն լուծում, այլ ի մասնաւորի ծառայում են հողատիրութեան, ընկերավարութեան, կուսակցական քաղաքական նպատակներին:

Նոյն կարգում պէտք է դասենք նաև այն նշանաւոր շարժումը, որ նորերս Ֆրանսիայում և Ետալիայում սկսուել է և որ պետութիւնից ձրի հացի մատակարարութիւն է պահանջում: Այսօրիս Հիւզ պատգամաւորը 1895-ին Ֆրանսիական խորհրդարանի առաջ դրեց հետեւեալ օրէնքի նախագաղափարը.

1. յօդ. Համայնական վարչութիւններին իշխանութիւն է տրվում ձրի հացի մատակարարութիւնը կազմակերպել որպէս հրապարակական սեպուհ պաշտօն:

2. յօդ. Համայնական Փանձարանը ծածկում է այն հացի ծախքը, որ սպառողին տալու է ձրի, իսկ հացագործները պատրաստելու են ազատ մրցակցութեան ճանապարհով:

3. յօդ. Հացագործների դուրս տուած հացի ընկալարները միաժամանակ ստուգվում են գնած ալիւրը վաւերացնող լոգիստիկ:

4. յօդ. Պուրս լոգիստի հացի քանակութիւնը նշանակվում է կրկնակի՝ նախ՝ մէրիայից (չահապութիւնից) տրուած անուանական կամ ընտանեկան գրքուկի մէջ, ուր որ հացագործը նշանակում է հաց տալու օրը իւր ստորագրութեամբ և երկրորդ՝ յատուկ տոմարի մէջ, որ նա ստուգութեան համար ամենայն ժամանակ պարտաւոր է ըստ պահանջման ներկայացնել քաղաքօրէններին:

5. յօդ. Հացի արտադրութեան ծախքը, որ համայնական հաշուեկշիռի մէջ ուրիշ բոլոր ծախքերի պէս յատուկ յօդուածով է կարգվում, ինքնին պահանջում է հարկերի յաւելուածոյ նոր դուռ բանալ, և այդ նոր հարկը պէտք է հայթայթուի սովորական ճանապարհով:

Այդ առաջարկութեան սկզբունքն այս է. իւրաքանչիւր մարդ, ինչպէս որ օդի և ջրի իրաւունք ունի, այնպէս էլ պէտք է ունենայ մի կտոր հացի իրաւունք, որ կարողանայ իւր քաղցը յագեցնել: Թող միւս բաները իւրաքանչիւր անհատի վաստակից կախում ունենան, բայց հաց պէտք է նա ստանայ յամենայն դէպս: հացի իրաւունքը բնածին է, դա մարդկային բնական իրաւունքներից մէկն է: Պետութիւնը պէտք է լինի հաց մատակարարող, Բոլոր հարկ վճարողները պէտք է միասին կրեն ծախքը. հասարակաց հացը անխտիր բոլորի բաժին է—թէ հարստի և թէ աղքատի. ոչ ոք կարող չպէտք է լինի մուրացածոյ հացի հետամուտ լինելու: Ծախքը բարձրվում է հաւաքած հարկերից, որոնք եկամտի և կալքի համեմատութեամբ աճում և նուազում են, և ուրեմն ժողովրդեան սխիւքոր դասի վերայ չեն ծանրանում, այնպէս որ իսկապէս առնելով ունեւորը չբաւորի հացի փոխարէնն է վճարում:

Ծրագիրը այս ձևով դուրս եկաւ Ֆրանսիայից, Իտալիան, ուր որ աղքատութեան ճիւղը սարսափելի ձևերով է յայտնվում, շատ յուզուե-

ցաւ այդ օրինակից և իւր լոգիստիկ լոգիստիկ դէմ խօսողների բանակուել բաց արաւ: Ամենից աւելի եռանդով և յաջողութեամբ ծրագրի գրուածող հանդիսացաւ Ֆրանչեսկօ Սանտոնէ: Միթէ պէտք է աւելացնել, թէ բանուոր դասը բնաւ ցնծալու պատճառ չունէր այդ ծրագրից, —գարմանալի է լոգիստիկ այս խօսքը, այնպէս չէ, Բայց թէ հացը ձրի մատակարարուի, այն ևս ոչ թէ որպէս ոգորմութիւն, այլ օրինասահման պատշաճաւորութեամբ, այն ժամանակ ինչ չափով որ բանուորի ծախքը լոգիստիկայ (հացի ծախքից ազատուելով), այն չափով կը պակասի նորա աշխատանաց վարձը: Մարդ պէտք է այսօրուայ մրցութեան պայքարի մասին գաղափար ունենայ, որ ինքրի վերի երեսից չխաբուի և հաւանական հետեւները ճշդիւ գուշակէ: Բանի որ այդպէս պայքարելու գրութիւնը լոգիստիկում է, վարձատրութեան երկաթէ անողոր օրէնքը միշտ կցորդ կը լինի. փոյթ չէ, և թէ ոմանք ցնորում և հաւատում են, իրր թէ այդ աղէտը ընկերվարական-ոսմկապետական ծրագրի մէջ արդէն անգարձ ջնջուած է:

Պէտք է խոստովանել, որ ձրի հացի գաղափարը նմանապէս միակողմանի է և արդարութեան ու բարքի նկատմամբ անընդունելի: Թէպէտ հասարակութիւնը պարտաւոր է քաղցածին կերակրել, բայց այս այնպէս չպէտք է հասկանալ, իրր թէ ոմանք իրաւունք ունին առօք փառք միւսների հաշուով կերակրուելու և կշտանալու, այլ այնպէս թէ հասարակութիւնը պարտաւոր է տնօրինել, որ իւրաքանչիւր մարդ յարմարութիւն և հնարաւորութիւն ունենայ իւր աղքատ աշխատանքով իւր անձի և իւր ընտանիքի համար՝ ապահովապէս և բաւարար հաց վաստակել:

Սակայն լոգիստիկ անիրագործելի լինի, լոգիստիկ տակից վրիպած լինի և սկզբունքով խախտու հիմք ունենայ, բայց և այնպէս ձրի հացի գաղափարը մանաւանդ Այսօրիս Հիւզի օրինագիծը, որով Ֆրանսիական խորհրդարանը մօտերումս պիտի վրադուի, մեծ կարեւորութիւն ունի, իրրեւ ժամանակի ոգու խոշոր նշան: Աւանդի այդպիսի գաղափարների և առաջարկութիւնների գլխաւոր հանգամանքը այն չէ, թէ արդեօք գործադրելի է կամ թէ գործադրելի չէ, այս բանը ինքրի երկրորդական և երրորդական կէտն է: Եթէ այսպիսի մահու և կենաց խնդրի առաջարկութիւնները չափենք անմիջական իրագործութեան չափով, այդ նշանակում է մանրավաճառի հաշիւներով խորհել: Թող սլացած նետը նպատակի կէտից վրիպած լինի, փոյթ չէ, Ընդհակառակ, այն ժամանակ մարդկային բազմութիւնների սիրտն ու միտքը ելքի ակնկալութիւններով կը յուզուի և կը գրաւուի: Ահաւոր և կարեւորը այն է, որ այդպիսի առաջարկութիւնների մէջ ցոլանայ նախ և առաջ ուղիղ սկզբունքը, սուրբ սկզբունքը:

Իսկ մենք գիտենք, որ ամենայն կողմերից, և միշտ աւելի և աւելի բարձրագոյն, յուզվում է հետեւեալ հիմնական խնդիրը, որի ծոցից որ ծագում է նոյն իսկ ձրի հացի դադափարը. «Ի՞նչ անենք, որ արիւնքրտիկերով աշխատող ժողովրդեանը մատակարարենք առողջ, ապահով հանապազօրեայ, բաւականաչափ, անվաշխաւելի հաց»։ Այս խնդիրը չի լուծուի որպէս ջոկ խնդիր, միւս ամենայն կապակցութիւններից զատուած։ Լուծումն անշուշտ չի կենդրոնացած միայն փութան մէջ, այլ աւելի բարդ հանգամանքներում պիտի փնտռուի։ Իժան, շատ էժան հաց պիտի մատակարարուի, բայց այդպիսի հացը պէտք է առողջարար լինի, որ կարողանայ մարդկային մարմինը կատարելագոյն սննդել։ Սակայն այդ հացը չպէտք է առաջ բերէ վարձի ճնշում։ ապա ուրեմն նախ հարկաւոր է, որ անգործների բանակը լուծուի և ջնջուի։ այսինքն որ աշխատող ձեռքերի չափազանց և պարագ առաջարկը վերջանայ։ Այս էլ կ'իրականանայ, եթէ կաշառածատիրութեան խնդիրը կանոնաւորուի, գիւղատնտեսութիւնը շարունակ կատարելագործուի, գաղթականութիւնը դադարի և ձեռագործութիւնը նորից ծաղկի։ Սրանց համար հարկաւոր են հողաբաժնի իրաւանց վերանորոգութիւն, աշխատութեան խելացի կազմակերպութիւն, արմիրքների գնի աճեցում, տնտեսականութեան բոլոր ճիւղերի ազգային կազմակերպութիւն։ այս ամէնը սերտ կապ ունի այն իրողութեան հետ, որ ազգային տնտեսութիւնը ըստ չափու հնարաւորութեան անկախ դրուի համաշխարհական առևտրից, ընդ նմին արդիւնագործութեան արտադրութիւնների համար՝ բախտի շնորհն ու բախտախնդրութիւնը վերանայ։ իսկ ամէնից առաջ պէտք է, որ ամբողջ գիւղական տնտեսութեան ղեկավարութիւնը հանուի արդի մեծագոյն բնկերական և տնտեսական իշխանութիւնից—այն համաշխարհային մեծ դրամագլխի ձեռքից, որի վիթխարի աշխատութիւնը հասարակօգուտ տնտեսական բարգաւաճութիւն նպատակ ունենալ չի կարող, և նոյն ղեկավարութիւնը այսուհետեւ դրուի աւելի ձեւնհաս՝ այն է հասարակաց ինքնավարութեան մարմինների ձեռքի մէջ։

Արդ այս ուղղութեամբ ընթացող, օրհնաբեր, ազդեցիկ և աւելի իրապօրծելի քայլերից մէկն է—ազգին հաց մատակարարելը հասարակութեան ձեռքով. «սովակներին կերակրելու պարտականութիւնը համապատասխանում է ամենայն մարդու ապրելու բնական իրաւունքին»։

(«Das Leben» եռամսեայ հանդիսից)։

Ս. Ս.

ԱՅՈՒՆ ԵՒ ԱՅՈՒՐ

Բնակարանի հետաւորութիւն և երկման. Բաղաւթի հեռու տների մէջ բնակելու վարձողները գրաւելու համար՝ այժմ՝ Եւրոպայում հետեւեալ հնարն են գործ դնում։ Տանտէրը այդպիսիներին տալիս է մի մի էժանագին (155 մարկ արժողութեամբ)՝ բայց հաստատուն երկանիւ։ Այս արժէքը վճարվում է շարաթական 1 մարկ չնչին հատուցումներով։

* *

Այլ հարկը Գերմանիայում. Յայտնի է, որ աղի հարկը մեծ ծանրութիւն է ժողովրդեան համար, ուստի և շատ երկիրներում, զոր օր. Ռուսաստանում, ժողովուրդը ազատուած է այդ հարկից։ Գերմանիայում, ուր որ աղի արտադրութիւնը շատ էժան է նստում՝ անհամեմատ մեծագումար աղահարկ է հաւաքվում — մօտ 46 միլիոն մարկ (Գրանսիայում 6 միլիոն, Աւստրիայում 35 միլիոն)։ Բայց զարմանալին այն է, որ այդ տեղ մարդ աւելի աղահարկ պիտի վճարէ, որքան աւելի աղքատ լինի։ Այս բանը բացատրվում է այն հանգամանքով, որ աղքատ դասակարգի կերած ուտելիքը ամէնից աւելի աղ է պահանջում։ Գերմանացին առաւելագոյն գետնախնձոր է ուտում և իհարկ է հետն էլ շատ աղ։ Բնիկդէններ, հաց, բլրիճ մարսելու համար աւելի քիչ աղ է հարկաւոր, քան գետնախնձոր մարսելու։ իսկ հարուստների համար կերակուրների մէջ ամէն տեսակ համեմունք և անուշեղէններ կան, բայց ամէնից պակաս — աղ։ Հարուստը տարեկան հազիւ 8 գրուանքայ աղ է գործածում, իսկ աղքատը աւելի քան 32 գրուանքայ։ նա վճարում է 48 պֆենիգ աղահարկ, իսկ սա 180 պֆենիգ։

* *

Անտառ եւ կլիմայ։ Վաղուց տարածուած է այն միտքը, թէ անտառները բարերար ազդեցութիւն են գործում կլիմայի վերայ, սնուցանում են գետեր, թուլացնում են երաշտութիւնը և այլն։ Այժմ էնգէլհարդը վարդապետում է, թէ այդ գաղափարը ոչինչ հիմք չունի և սխալ է։ Նորա հայեցմամբ այդ գաղափարը կազմուել է սխալ գատողութիւններից, Ասում են, թէ «անտառները մթնոլորտը հովացնելով՝ ջրի գոլորշիքը քարշում են դէպի մերձաւոր վայրերը և այդ տեղ աճեցնում են անձրեւների քանակութիւնը»։ Բայց ճիշդ գիտողութիւններով արդէն ապացուցուել է, թէ անտառները անձրեւի քանակի վերայ լին ազդում և թէ անտառի մէջ և անտառից դուրս նստող ջրի քանակը հաւասար է։

«Անտառները պահպանում են օդի ջերմութեան և խոնաւութեան բարեխառնութիւնը»։ Բայց դարձեալ ապացուցուել է, թէ օդի ջերմութեան և խոնաւութեան փոփոխութիւնները զգալի գանձակութիւն չեն երեւցնում անտառի մէջ և անտառից դուրս։

«Անտառները բարձրացնում են գետնի տակի ջրերի մակերևոյթը և այդպէս ջուրը աւելի մատչելի են դարձնում բոյսերի համար: Իսկ հետազոտութիւնները ակնյայտի ցոյց տուին, թէ անտառները գետնի ջրերի մակերևոյթը իջեցնում են որով բոյսերից խլում են հիւթի այն պաշարը, որ նոցա հարկաւոր է երաշտութեան ժամանակ: Այլ հետազոտութիւններով յայտնուեցաւ, որ դաշտերում գետնի ջրերի մակերևոյթը անհամեմատ աւելի բարձր է, քան անտառի մէջ, և ուրեմն ոչինչ հիմք չկայ կարծելու, թէ անտառը ջրեր հաւաքող է: Եթէ երաշտութեան գլխաւոր պատճառներից մէկն է գետնի ջրերի մակերևոյթի ցածուցումը, ապա հարկ է եղրակացնել, թէ դաշտերի մէջ անտառ սկիզբ կը ստացան (և ոչ թէ կը թուլանան) երաշտութիւնը, կամեցնէ (և ոչ թէ կընուագեցնէ) հողի ամրութիւնը:

«Անտառները պահպանում են գետնի խոնաւութիւնը»: Նոյնօրինակ հետազոտութիւնները ապացուցին, թէ անտառները ցամաքեցնում են հողը, թէ ծառերը գետնից հիւթը դուրս ծծելու ջրհաններ են: Ամենից աւելի ջուր է գոլորշիացնում ասեղնատերեւ անտառը, յետոյ սաղարթածածկ անտառը, և ապա մարգագետինը. ամէնից քիչ է գոլորշիացնում և հիւթ լաւ է պահում արտն ու հանգիստ թողած անդը:

«Անտառների պատճառաւ ձիւնը դանդաղ է հալչում որով աղբիւրների սնանումը կանոնաւորվում է»: Թող այդպէս լինի, բայց նոյն անտառները պահպանեցնում են գետնի տակի ջրերի քանակութիւնը, որով որ սնանվում են աղբիւրներն ու գետերը: Մի երկրի անձրեւներից անտառը աղբիւրներին և վտակներին մատակարարում է — 30 — 40 տոկոս պակաս ջուր: քան վարելահողը. իսկ ուրիշ խօսքով, եթէ գետերի ակունքները չընկալատուած լինին արտերով, գետերը աւելի լաւ կը սնանին, աւելի շատ կը ստանան մթնոլորտից նստած հիւթեր: քան եթէ անտառներով պատած լինէին: Գետնի հիւթերի նկատմամբ անտառները ոչ թէ օգնական են գետերի, այլ նոցա ակոյան:

Աւերջիվերջոյ անտառների ներդրածութեան մասին այս երեք կէտերը անհերքելի են. 1) գետինը չորացնում են. 2) մակերևոյթը ցածացնում են. 3) գետնի ջրերի քանակութիւնը նուազեցնում են:

* *

Արեւայտեղ—խորոյն. Հուլիսի 2-րդ օրը թագաւորի երկրորդ որդին՝ Օսկար Բերնարդոտէն, խիստ սիրում է քարոզ կարգաւ և Ստոքհոլմ եկած նեպրոնների մի խմբի առթիւ օգտուելով՝ խօսեց այդ Ափրիկեցոյ առաջ մի հոգեշահ քարոզ: Հայրը շատ անգամ յանդիմանել է երիտասարդ արքայազնին, որ յաճախակի որպէս քարոզիչ հրապարակ է դուրս գալիս: Բայց հակառակ բազմիցս խոստ-

ման՝ արքայազնը չի կարողանում իրեն զսպել և դարձեալ շարունակում է հետեւել իւր ներքին կոչման:

* *

Ձրի քաղաւր: Ձուլիցերիայի զանազան քաղաքներում օրենքով հետգհետէ մտնում է ձրի թաղման կարգը: Համայնքը յանձն է առնում ձրի տալ դադաղ, մի միաձի յուղարկաւորութեան կառք, մի հասարակ երթեւեկութեան կառք՝ դարձեալ միաձի և ձրի հոգալ թաղման բոլոր կարգերն ու արարողութիւնները: Իսկ աւելի ճոխ պահանջների համար կազմուած է մի սակագին բաւական մեծ վճարներով, եթէ պահանջները խիստ փարթամ լինին, պահանջողը պէտքէ վճարէ թաղման ամբողջ ծախքը:

* *

Գագաղի պատկեր: Հին ժամանակներից և շատ ազգերի մէջ գեղեցիկ ուղորութիւն է տարածուած — հանգուցեալներին ծաղիկներով և դալար ոստերով յուղարկաւորել մինչև գերեզմանը, և ապա այն տեղ կեանքն ու մահը անբաժան միացած է իմանում և զգում մահու զարհուրանքը՝ վարդերով ամօքած է տեսնում: Այս բոլորի հետքն անգամ չի երեւում այսօրուայ պսակ գնելու տղեր, անտանիկի և հակակրիկի յոռութեան մէջ, չար սովորութեան մէջ, եթէ մի աղբական, բարեկամ կամ ծանօթ մեծի, նորասիրութիւնը պահանջում է, որ կենդանի մնացածներին միմեկին համար մի պսակ ուղարկուի դադաղին գնելու: Եւ որովհետեւ այս մի նորութիւն է, ուստի և պսակների ձեւերը ամենայն օր աւելի և աւելի անճաշակ, խայտառղէտ, մինչև ծիծաղ շարժող և չափազանց աւելորդութիւն են դառնում: Եւ ինչ է այսպիսի մեծագնի շուշուրութեան տպաւորութիւնը, Արդեօք պսակի թիւը մէկ լինի, թէ երեք, թէ տաս — տրամած սրտի գեղասիրական զգացումը երբէք չի սնանուի պսակների գեղից, թերեւս փաղաքէ միայն նորա ունայնասիրութիւնը: Պսակի ձեւն անգամ ինքն ըստ ինքեան մի սիրուն բան չէ, Իսկ սգաւորի դառնութեան մէջ այդ պատճառով մի տանջող զգացմունք է աւելանում. ամէն մի նոր առաքած պսակը նորա վերայ պարտք է գնում, որ համանման դէպքում ինքն էլ փոխարինէ առաքողին: Եւ այդ հոգսը այնքան չոր ու ցամաք գործ է կազմում, այնքան կարեկցութիւնից թափուր ձեւակատարութիւն է դառնում, որ սուգը փոխվում է ձանձրութիւն և դայրութիւն: Պսակը ոչ թէ ցաւակցութիւն է, այլ մարդու սիրտը ցամաքեցնում է, մարդկային բարքը բրտացնում է: Մասնակցող վճարում է 5 մանէթ, 10 մանէթ, կամ աւելի ևս, որովհետեւ նորասիրութիւնից բռնադատվում է, և ուրեմն իւր կարեկցութիւնը արտայայտում է իսկ և իսկ այժմեւութեան համեմատ՝ մանէթների քանակով, զրամական արժէքով:

Ոչ ոք չի ուզում յետ մնալ միւսից, ամէնքը աշխատում են աւելի ճոխ պսակ պատուիրել: Սակայն շատերի համար այս ծախքը ճշող հարկ է. անակնկալ կերպով 5, 10 կամ 100 բուբլի պարտաւորուած լինել վճարելու—այն ևս ոչինչ բանի համար, ամէն մարդու զուարճութիւն չի լինի, մանաւանդ որ ամէնքն էլ զգում են, որ անտեղի վատնութիւն է դա՛կեղծաւորութիւն: Այս յոռութիւնից ամէնքը գարշում են, ամէնքն այս անկարգ բան են համարում: Բայց ոչ ոք չի համարձակւում առաջին քայլ գործել անոր վերջ տալու համար: Թէպէտ Եւրոպայում ոմանք մահագոյթ յայտարարութեան մէջ այս տողն էլ տպագրել են տալիս. «պսակների ձօնից շնորհակալութեամբ հրաժարւում ենք»: Բայց այս հնարը լաւ միջոց չէ ձանձրութիւնից ազատելու համար. ազնիւ սրտերի կենդանի ցաւակցութեան համար վիրտուորիչ է այդպիսի սառը հրաժարումը, որի մէջ կարծես թէ մի ուրիշ ձայն ևս լսվում է, թէ «Մենք էլ այդ պատճառով պսակ չենք տալիս»:

Ահա այս և ասոր նման տրտուներն են լրսւում պսակների դէմ՝ Եւրոպայում, որտեղից որ մեր մէջ ևս մտել է հանգուցեալների յիշատակը պսակով պատուելու սովորութիւնը: Ուստի և դանդաղ հնարներ են փնտրում պսակների ծախքը կանոնաւորելու համար: Մէկը այսպիսի առաջարկութիւն է անում: Թող, ասում է նա, մահագուշակ յայտարարութեան տողերին կցեն նաև հետեւեալ ծանօթութիւնը. «Խնդրում ենք պսակների համար մտադրած ծախքը շնորհել (այսանուն) բարեգործական ընկերութեան»: Իսկ ով իւր մարդկանց փառասիրութիւնը ճանաչում է, մինչև անգամ կարող է աւելացնել. «Շնորհողների անունները կը տպագրուին (այս ինչ) լրագրի մէջ»: Վամ բարեգործական ընկերութիւնները թող պատրաստել տան գեղանկար քարտեր այսպիսի տողերով. «Տիկին կամ Պարոն Ա. նուիրեց ստորագրող ընկերութեան յօգուտ աղքատաց Մ. Բուբլի՝ Տիկին կամ Պարոն Բ.՝ մահուան յիշատակի առթիւ»: Ընկերութիւնը այս քարտերը սգաւորների տունը կ'ուղարկէ: Միթէ այս կարգադրութիւնը նուազ մխիթարութիւն կլինի. միթէ այրող վէրքի համար հովացնող բալասան չի՞ լինի, երբ հաւատացած ևս, թէ մի քանի աղքատ և նեղացած մարդկանց հոգսերն ու ցաւերը կը դարմանուին, թէ մի քանիսի արտասուքներ կը ցամաքին:—Անշուշտ այս բանն էլ մոցում կ'առաջացնէ, բայց այս կը լինի մի ազնիւ նախանձաւորութիւն—դէթ ըստ հետեւանաց: Մենք կարող ենք մարդկանց գործողութեան շարժառիթների մասին փոյթ չունենալ, այդ մասին թող իւրաքանչիւրը ինքն իւր հաշիւը տեսնէ: Եթէ մարդիկ պէտք ունին նորասիրտիւն, թող բարերարութիւնն էլ մի նորասիրութիւն դառնայ:

Այս ամէնը հարկաւ չի հակառակում, որ

հանգուցեալի մերձաւորներն ու սիրելիները, ամուսինը, զաւակները և ծնօղները՝ դադարը կենդանի ծաղիկներով և դալար ոստերով զարդարեն: Այս բանը կրած ցաւերի մի արտայայտութիւն է, սիրոյ վերջին նշան է, մի լեզու է առանց բառերի, մի անխօս մրմունջ է: Եւ այսպիսի ձօնը երբեք չի անցնի բուն աղնուութեան, գեղեցկութեան, անկեղծութեան սահմանից:

* *

† Կոմս Յովհաննէս Դելիանկան. — Դեկտ. 29-ին վախճանուեցաւ Պետերբուրգում և յունուարի 3-ին պատշաճաւոր հանդիսով թաղուեցաւ Հայոց գերեզմանատան եկեղեցւոյ մէջ՝ իւր տոհմակիցներէ մօտ: Ռուսաց լուսաւորութեան նախարար, հայադպիկ Կոմս Յովհաննէս Դելիանկան:— Ինչպէս պ. Ա. Երկեանի մի յօդուածից * տեղեկանում ենք, հանգուցեալ Կոմսի սրտը՝ Յարութիւն Դելաբեանց անցեալ դարի սկիզբներում գաղթել է Նոր-Ջուղայից և բնակութիւն հաստատել նախ Աստրախանում, ապա Մոսկուայում, որտեղից տեղափոխուել է Պետերբուրգ: Այստեղ նորա Դաւիթ սրբու, որ ղեկնուորական ծառայութեան մոնէլով զանազան պատերազմներէ մէջ նշանաւոր է հանդիսացել և դեներալ—մայրի առաջնաւորացել,— և Լազարեան Յովակիմ աղայի Մարիամ դստեր ամուսնութիւնից, 1818 թ.-ին, ծնուել է Յովհաննէս Դելիանկանցը: Ուսումն աւարտելով Մոսկուայի համալսարանում՝ հանգուցեալը շատ արագ յաւաք դնաց քաղաքական ծառայութեան մէջ և հաջակ ստացաւ ուսումնական տապալիզում: Իւր ամենահաւատարիմ ծառայութեան համար նա վարձատրուել է հետզհետէ բոլոր կարգի շքանշաններով՝ մինչև ամենաբարձր, ս. Անդրէի աւամանդադարդ խաչի նշանը, և ստացել Կոմսի կոչումն: Լուսաւորութեան նախարարի պաշտօնը վարում էր նա 1835 թ.-ից ի վեր: Հանգուցեալը կին էր առել Լազարեան նշանաւոր տոհմից, բայց մեռաւ անդաւաճ, թողնելով կայքը իւր սղբական իշխան Ս. Աբամելիք—Լազարեանին:

Մոլդեկի ծննդեան 80 ամեայ սարկաւոր Դիմա-նիսյում. Գերմանիայի ամբողջ գիտնական աշխարհը անցեալ նոյեմբերի 30-ին փառաւոր կերպով տօնեց նշանաւոր գիտնական—պատմաբան Մոմզէնի ծննդեան 80-ամեայ տարեդարձը. Յարգելի ծերունին մի տիպար կարող է համարուիլ այն քաջաոգով Գերմանացի գիտնականների, որոնք աշխատում են անխոնջ կերպով մինչև խորին ծերութիւն. Բիշ չէ եղել այդպիսի ծերունի գիտնականների մասնա-

* Արձագանք 1898 № 2.

ւորապէս պատմարանների, թիւը մօտիկ ան-
ցեալում: Գեօլլինգեր մեռաւ 90 տարեկան հա-
սակում: Ռանկէն—91. Կուրցը—81, Կուրցիուսը
— 83, Զիրէլը—80 տարեկան դեռ կենդանի է,
և այլն: Ի՞նչ բանի վերագրել այս երկարակե-
ցութիւնը: Ռուսաց լրագիրներից մէկը, ի նկա-
տի առնելով Ռուս գիտնականների սակաւակեաց
լինելը՝ պատճառ համարում է այն, որ նոքա դեռ
երիտասարդական հասակում ջլատում են իրենց
ոյժերը զանազան պարտագիր շարադրութիւններ
գրելով: Գիտնական աստիճաններ ստանալու համար,
և առաջարկում է փոխել այդ կորստաբեր ուղղու-
թիւնը: Սակայն Գերմանիայում ոչ միայն դոկտո-
րական և մագիստրոսական շարադրութիւններ են
գրում, այլ և տասնեակ հատորներով գրքեր, բայց
և այնպէս մինչև 80—90 տարի ապրում են, չը
թողնելով ձեռքից գրիչը մինչև վերջին շունչը:
Պրոֆեսոր Մոմզէնը «Հռովմէական պատմութեան»
ամենայայտնի հեղինակն է, որ աչքի է ընկնում
ոչ միայն արտաքոյ կարգի հմտութեամբ, այլ և
չափազանց գեղարուեստական լեզուով: Նա ապրում
է Շարլօտէնբուրգ փոքրիկ քաղաքում (Բերլի-
նի արուարձան) և, չընայելով իւր 80-ամեայ հա-
սակին, դեռ ևս աշխատում է Հռովմէական իրաւա-
բանութեան վերաբերեալ մի մեծ երկասիրութեան
վերայ: Քաղաքի բոլոր բնակիչները պաշտում են
«փոքրիկ ճերմակ պրոֆեսոր»-ին, Գերմանիայի
պարծանքը տեսնելով նորա մէջ:

Օղիի գործածութիւնը Ֆրանսիայում. Անցեալ տա-
րի Ֆրանսիայում աւելի շատ օղի է գործածուել,
քան ամբողջ աշխարհում (170,000 հեկտոլիտր):
Իւրաքանչիւր մարդուն տարեկան ընկնում է 14 Լ.
ողելից ըմպելիք: Ապացուցուած է, որ դժանոցների
բնակիչների $\frac{1}{3}$ մասը ոգելից ըմպելիքներից են յի-
մարացել: Ժողովրդական կեանքի այս հզօր թշնա-
մու դէմ, որ Ֆրանսիայում 30 տարի առաջ հազիւ
ծանօթ էր, թէև մասնաւոր անհատներ կոխ մղել
են, բայց դեռ ընդհանուր օրէնքներ չեն հրատա-
րակուած:

ԵԿԵՂԵՅԻ ՀԱՅԱՍՏԱՆԵԱՅՑ

ՄԵՅՐ ԱԹՈՒ.

Նորին Ս. Օծուծիւն Վեհափառ Հայ-
րապետը անցեալ դեկտեմբերի 24-ին մեկնեց
ս. ԼՂմիածնից դէպի Տփլիս, ինչ ինչ կարևոր
գործերի մասին անմիջական ներկայութեամբ
հոգալու համար: Ուղևորուելուց երկու ժամ
առաջ ս. ԼՂմիածնի միաբանութիւնը բազմ
ունեցաւ ներկայանալու Նորին Սրբութեան
և հրաժեշտի օրհնական ողջոյններն ընդունե-
լու: Վեհափառ Հայրապետը յիշեց, թէ ինչ-
պէս իւր բազմայեղ կեանքի ընթացքում շատ
անգամ առիթ է եղել յատկապէս տարուայ
այս անպատեհ եղանակին ճանապարհորդելու,
բայց ինքն, ինչպէս ամեն անգամ, այս անգամ
ևս յօժարութեամբ հպատակում է Նախախ-
նամութեան կամքին և այս դժուարակիր ու-
ղեգնացութիւնը յանձն առնում: Դէպի ս. եկե-
ղեցին և իւր սիրեցեալ հօտն ունեցած պարտքը
վճարելու ձգտումով: Երբ որեւէ ապա սիրով
կուպուած մնալ, ինչպէս իւր, այնպէս նաև մի-
մեանց հետ: Աւետարանի սիրոյ օրէնքը ճա-
նաչել միշտ իբրև միակ ճշմարիտ ղեկավար և
ամենայաղթ զօրութիւն, աղօթել իւր համար,
որպէս զի Ամենակարող Նրկնաւոր Հայրը ա-
ռաջնորդէ հասնելու առաջ դրած նպատակին
և ողջամբ վերադառնալու Մայր Աթոռ:

Միաբանութիւնից յետոյ Նորին Վեհա-
փառութիւնն ընդունեց զանազան կարգի ժո-
ղովրդականների և ապա Ճեմարանի ուսուց-
չական խմբին և աշակերտներին՝ յորդորելով
վերջիններիս իրենց կեանքի այս բազմաւոր
տարիներն արդիւնաբեր անել, հնազանդ մնալ
և սիրել իրենց դաստիարակներին և ուսու-
ցիչներին. իսկ ուսուցչաց մաղթելով ոյժ և

կարողութիւն իրենց դժուարին դործի համար: Ի դիմաց բոլորի պ. Յովհաննիսեանը կարգացողջերթ մաղթող մի սրաաբուղիս ոտանաւոր:

Նորին Սրբութիւնը ժամը 12¹/₂-ին իջաւ վեհարանից, դիմեց գէպի Մայր Տաճարը և մի քանի բոպէ ծնկաչոք, աղօթեց իջման սեղանի առաջ, առաջից տանուածէին Հայրապետական խաչն ու դաւազանը: Միաբանութիւնը առաջնորդեց Նորին Ս. Օծութեանը մինչև վանքի Տրդատայ գուռը, որտեղ մեծ բաղմութիւն էր հաւաքուել իւր Հոգեւոր պետին բարի ծանապարհ մաղթելու: Վեհափառը նստաւ իւր համար պատրաստած փակ կառքը, ապա մօտեցաւ տեղապահ Դեր. Սարգիս արքեպիսկոպոսը, համբուրեց Վեհափառի աջը և յանձնեց հովուական դաւազանը: Միաբաններից և ժողովրդից շատերը մինչև Երեւան ուղեկցեցին Նորին Ս. Օծութեանը:

Վեհափառ Հայրապետը գեղեցիկութեամբ 27-ին մեկնել է Երեւանից և Ելենովկա կայարանում գիշերելուց և մի օր հանդատանալուց յետոյ 29-ին Դիլիջան հասել, մինչև ուր ուղեկցում էին Երեւանի թեմի փոխանորդ Դեր. Ներսէս արքեպիսկոպոսը և Արժ. Գարեգին վարդապետը, այլև Կարսի փոխանորդ Արժ. Նդիշէ վարդապետը, որ այնտեղից իւր պաշտօնատեղին մեկնեց: Դիլիջանում Վեհափառին դիմաւորելու եկել է Տփլիսի թեմ. առաջնորդ Դեր. Դիորդ արքեպիսկոպոսը, որի ուղեկցութեամբ և 30-ին ուղևորուելով՝ նոյն օրը երկկոյեան Նորին Սրբութիւնը ողջամբ Տփլիսի է հասել:

Բոլոր ծանապարհորդութեան միջոցին Վեհափառ Հայրապետին կուղեկցէ իբրև գիււնապետ և դաւազանակիր Արժ. Կորիւն վարդապետը, որև ուղևորութիւնից առաջ պարգևատրուեցաւ ականակուռ լանջական խաչով:

Նոր տարուայ ինչպէս և ս. Յայանութեան ու Վեհափառ Հայրապետի անուանակոչութեան տօների առթիւ Տեղապահ Դեր. Սարգիս արքեպիսկոպոսը փութաց բոլոր միաբանութեան կողմից շնորհաւորական հեռագիրներ ուղղել

առ Նորին Ս. Օծութիւնն և Հայրապետական օրհնութիւնն ընդունեց: Նոյնը պատիւ ունեցաւ անելու նաև Ճեմարանի Մեծ. Տեսուչը Ճեմարանի ուսուցիչների և սաների կողմից:

Հանդուցեալ Երեմիա արքեպիսկոպոսի մահուանից յետոյ Սինօգի նախանգամութիւնը անցաւ Դերապատիւ Սարգիս եպիսկոպոսին: Վեհափառ Հայրապետը բարեհաճեց իւր մեկնելու նախընթաց օրը սրբատառ կոնդակով Արքութեան պատիւ շնորհել Նորին բարձր Սրբաղնութեան:

Մայր Տաճարի կրտսեր լուսարար Արժ. Ադամ վարդապետ Արղումանեանը հանդուցեալ Երեմիա արքեպիսկոպոսի մահուանից յետոյ կարգուեցաւ ժամանակաւոր կառավարիչ ս. Հովսիսիմէի վանքի:

Արժ. Դէորդ վարդապետ Ռշտունին, Արժ. Թումա վարդապետի փոխարէն, Մոլնի ս. Դիորդ վանքի վանահայր ու Ապարանի վիճակի դործակալ կարգուեցաւ:

Վեհափառ Հայրապետը իւր սրբատառ կոնդակով Ճեմարանի ուսուցիչ Արժ. Դարեգին արեղային, Արժ. Սահակ վարդապետի փոխանակ, նշանակել է մատենադարանապետ Մայր Աթոռի մատենադարանի, օգնական տալով նորան Շնորհաւակ Սմբատ սարկաւազին, որ վարում է նաև Ճեմարանի մատենադարանապետի պաշտօնը:

Դեկտեմբերի 23-ին Նորին Վեհափառութեան պատուէրի համաձայն Դեր. Անանիա եպիսկոպոսը ս. Դայիանէի վանքում վարդապետութեան մասնաւոր իշխանութիւն տուաւ Մայր Աթոռի միաբան Մատթէոս արեղայ Մատթէոսեանին: Արժ. Մատթէոս վարդա-

պետը նշանակուած է Նոր-Բայազիտի գործա-
կալ, որ մեկնեց իւր պաշտօնատեղին:

Վեհափառ Հայրապետը Երևան եղած
միջոցին սրբատառ կոնդակով Արքութեան պա-
տիւ է շնորհել Թեմական փոխանորդ Գեր. Տ.
Ներսէս եպիսկոպոսին:

Վեհափառ Հայրապետը սրբատառ կոն-
դակով 1898 թուի համար վանական կառա-
վարութեան նախագահ է նշանակել Գեր. Տ.
Սուքիաս արքեպիսկոպոսին, նորան իրաւունք
տալով իւր կողմից երկու վարդապետ և մի
սարկաւազ ընտրելու իրրե օգնական և անդամ:
Նորին Բարձր Սրբազնութիւնը ընտրել է Արժ.
Համադասպ և Ղեոնդ վարդապետներին և
Ծնորհ. Ղազար սարկաւազին:

Վեհափառ Հայրապետի Տփլիսից ուղար-
կուած սրբատառ կոնդակով Մայր Աթոռի
տպարանական ժողովի նախագահ է նշանա-
կուած Սինօդի անդամ և դանձապահ Արժ.
Աշոտ վարդապետը:

Յունուարի 15-ին Մայր Աթոռը տօնեց
իւր Դահակալի՝ Նորին Ս. Օծութիւն Վեհա-
փառ Հայրապետի անուանակոչութեան տօնը:
Ս. Պատարագից առաջ Հայրապետական մագ-
թանք կատարուեցաւ Մայր ծածարում: պա-
տարագիչ էր Գեր. Մակար եպիսկոպոսը, Հան-
դիսաւոր ճաշկերոյթին հրաւիրուած էին Ճե-
մարանի ուսուցչական խումբը, Սինօդի ծա-
ռայողներ և ուրիշ պատուաւոր հիւրեր:
Ճաշի ժամանակ Նորին Սրբազնութիւն Մակար
եպիսկոպոսը, ոտքի կանգնելով, համառօտակի
նկարագրեց Վեհափառ Հայրապետի բեղուն
կենաց կարեւորագոյն շրջանները, շեշտեց ա-
ռանձնապէս կեանքի բոլոր ձախորդ հանգա-
մանքներում Նորին Ս. Օծութեան ցոյց
տուած առկունութիւնը և համբերութիւնը:

Վեհափառ Հայրապետը ամեն ժամանակ նե-
ղութիւնների և բազմադիմի արգելքների է
հանդիպել, տասց Սրբազանը, բայց նման այն
շէնքին, որ վիմի վերայ է հաստատուած,
հաստատ է մնացել միշտ և առանց տատա-
նուելու: Սրբազանը կնքեց իւր խօսքը կենաց
բաժակ առաջարկելով Նորին Վեհափառութեան
համար: յսօսեցին ապա և կենացներ առա-
ջարկեցին Նոյն Բարձր Սրբազնութիւններ
Տ. Տ. Սուքիաս և Նսայի արքեպիսկոպոսները
և արժ. Սիօն վարդապետը: Ճաշի ժամանակ
երգում էր Ճեմարանի երգեցիկ խումբը:

Նոյն օրը, երեկոյեան, ի պատիւ Վեհա-
փառ Հայրապետի անուանակոչութեան տօնի,
Ճեմարանում զրականական երեկոյթ տեղի
ունեցաւ, որին ներկայ լինելու հրաւիրուած
էր Միաբանութիւնը:

Նոր տարուայ և ծնդեան տօներին Ճե-
մարանում տեղի ունեցան աշակերտական երե-
կոյթներ և ներկայացումներ: Ճեմարանական
ընտանիքը դեկտեմբերի 31-ի գիշերը նոր տա-
րուն գիմաւորեց մի երեկոյթով, որի ժամանակ
վարչութիւնը աշակերտներին իրրե նոր տա-
րուայ ընծայ բաժանեց մի մի 1898 թ. օրացոյց
և թղթապանակ:

Օրացոյցների երեսին գրած էր պ. Յով-
հաննիսեանի շարադրած հետևեալ ոտանաւորը:

Ծնորհաւոր նոր տարի
Մաղթում է քեզ Ճեմարան,
Քեզ միշտ սիրող մայր բարի,
Քո նոր ծնօղ պատուական:

Իսկ թղթապանակի վերայ հետևեալը՝
Ուր որ երթաս, ինչ որ լինիս կեանքի մէջ,
Սրտումդ անջինջ դու միշտ պահիր գէթ մի բան,
Թէ ցուրտ գիշեր ջերմացնող շող անշէջ,
Վհատ հոգեոյդ խրախոյս տուող յենարան՝
Մի մայր ունիս՝ նորան յիշիր սիրատենչ
Եւ միշտ կրկնիր. «կեցցէ՛ յաւերժ Ճեմարան»:

Վարչութիւնը ամեն կերպ աշխատել էր
տօները օգտակար դարձնել աշակերտների հա-
մար:

ՌՈՒՍԱՀԱՅՔ

ՏՓԽԻՍԻ ԹԵՄ.

Դեկտեմբերի 31-ին, Տիֆլիս ժամանելու յաջորդ օրը, Նորին ս. Օծուծին Վեհափառ Հայրապետն այցելել է Կովկասի Կառավարչապետ իշխան Գալիցինին, ուղեկից ունենալով թեմ. Առաջնորդ Գեր. Գեորգ արքեպիսկոպոսին և դատականակիր Արթ. Կորելն յարգապետին: 20 բողոք տեղողութեամբ սիրալիր ընդունելութեան միջոցին թարգման է եղել պ. Ա. Քիշմիշեան:

Անմիջապէս յետոյ Վեհ. Հայրապետն այցելել է նաև պ. Կառավարչապետի օգնական դեներալ Փրէյդէին, և ընդունել է նոյն օրը Իշխան Կառավարչապետի և նորա օգնականի փոխադարձ այցելութիւնները:

Յունուար 1-ին Նորին Վեհափառութեան ներկայանալու և օրհնութիւնն առնելու բաղդ է ունեցել Տիֆլիսի հայ հոգևորականութիւնը Գեր. Գեորգ արքեպիսկոպոսի առաջնորդութեամբ: Ներկայացել են ի շնորհաւորութիւն նոր-տարուայ նաև բաղմաթիւ քաղաքացիներ:

Յունուար 2-ին Վեհափառ Հայրապետն արժանաւայել շուքով այցելել է Նորին Բարձր Սրբազնութիւն Վրաստանի Վլադիմիր Եկզարքոսին և ընդունել նոյն օրը Սրբազան Վլադիմիրի փոխայցելութիւնը: Այդ օրը Նորին Սրբութիւնը բարեհաճել է դիտել նաև Աղեքսանդր Նևացու առաջնորդութեան նորակառույց փառահեղ տաճարը, ընդունել է Կովկասեան ուսումնարանական շրջանի հոգաբարձու Գ. Խորհրդ. Եանովսկու և Պարսից ընդհ. հիւպատոսի այցելութիւնները:

Յունուար 3-ին Նորին Կայսերական Բարձրութիւն Մեծ իշխան Նիկողայ Ալեքսանդրովիչը Տիֆլիսից անցնելով խմանալով Վեհափառ Հայրապետի ներկայութիւնն այնտեղ, բարեհաճել էր իւր այցելութեամբ արտայայտել զէպի Նորին Սրբութիւնը տաճած խորին աւնածութիւնը:

Նորին Վեհափառութիւններկայ է գտնուել ջրօրհնաց հանդիսին, որև կատարուել է առանձին շքեղութեամբ: Հանդիսից յետոյ տեղի է ունեցել պատուաւոր հիւրերի համար պատրաստած ճոխ հացիկերոյթ առաջնորդարանում:

Յունուար 7-ին Վեհ. Հայրապետը հրաւիրուած է եղել ճաշի Կառավարչապետ իշխան Գալիցինի մօտ: Մասնակցել են ճաշին նաև Գեր. Գեորգ արքեպիսկոպոսն ու մի քանի բարձրաստիճան անձինք:

Յունուար 10-ին Վեհ. Հայրապետն բարեհաճել է այցելել Ներսիսեան դպրանոցն և օրհնել ուսուցիչներին ու աշակերտներին:

Նորին Վեհափառութիւնը Իւր անուանակոչութեան նախաածնակին և տօնի օրը պատարագին հանդիսաւոր թափորով եկեղեցի է իջել. ս. պատարագից յետոյ ընդունել է բաղմաթիւ այցելուներ շնորհաւորութիւնները: Շնորհաւորութեան համար այցելել են Վեհ. Հայրապետին նոյն օրը Իշխան Կառավարչապետ Գալիցին, Տիֆլիսի Նահանգապետ պ. Բըկով և մի շարք պաշտօնական անձինք:

Յունուար 18-ին Վեհ. Հայրապետը ճաշի է հրաւիրել Իշխան Կառավարչապետին և նորա Մեծաշուք ամուսնուն. քսանի չափ բարձրաստիճան անձինք և պատուաւոր աղղայինք մասնակցել են ճաշին, որ պատրաստուած էր Հայոց առաջնորդարանում:

Բազուկից պատուաւոր պատգամաւորութիւն է ուղարկուած Տիֆլիս՝ Նորին Վեհափառութեան Բազու հրաւիրելու:

ՀԱՄԱԽՈՅ ԹԵՄ.

ԿԱՐԱՊԵՏ ԵՊ. ԱՅԱԶԵԱՆ

Հեռագիրը գուժեց, որ յունուարի 5-ին գիշերուայ ժամի 11-ին արագահաս մահով կիքել է իւր մահկանացուն Շամսիսը թեմական Առաջնորդ Կարապետ եպիսկոպոսը: Հանգուցեալը մօտ 58 տարեկան էր, հարուստ վաճառականի զաւակ, ծնուել էր Կեսարիայում, բայց մանուկ հասակում իւր ծնողների հետ հեռանալով իւր ծննդավայրից հաստատուել է Վաղարշապատում: Իւր սկզբնական կրթութիւնը ստացել է Վաղարշապատի ս. Աստուածածնի եկեղեցու դպրոցում, ապա մտնելով ս. Լիժմիածնի ժառանգաւորաց դպրոցը և աւարտելով դպրոցական դասընթացը 1860 թուն սեպտեմբերի 15-ին՝ Եղիազար եպիսկոպոսից դպրութեան աստիճան է ստացել նա և միաբան ընդունուել: 1861 թ. մայիսի 3-ին Մկրտիչ եպիսկոպոսից սարկաւազութեան վեց աստիճան է ստացել: 1864 թ. ապրիլի 5-ին Գրիգոր Օրեան եպիսկոպոսը նորան կուսակրօն քահանայ է ձեռնադրել և վեղար տուել: 1866 թ.

սեպտեմբերի 2-ին Սինօզը նշանակել է նորան կրօնուսույց և Հայոց լեզուի ուսուցիչ Երեւանի պրօֆիմնադիւպոմ: 1867 թ. 15 մարտի նոյն պաշտօնով նորան փոխադրել են ս. Եւփրատի ժառանգաւորաց դպրոցը: 1868 թ. սեպտեմբերի 10-ին Պետրոս եպիսկոպոսը ըստ հրամանի վեհափառ կաթողիկոսի նորան վարդապետութեան մասնաւոր իշխանութիւն է տուել: 1871 թ. մայիսի 8-ին կաթողիկոսական կոնդակով կարգուել է վերատեսուչ Երեւանի թեմի և կարուց վիճակի հայոց եկեղեցական ծխական դպրոցներին: Այս պաշտօնը նա վարել է և 1876 թուականից մինչև 1880 թ. նոյեմբերի 24-ը: 1880 թ. նոյեմբերի 20-ին արձակուելով վերոյիշեալ պաշտօններից նշանակուել է ժամանակաւոր կառավարիչ Արցախու թեմի: 1882 թ. 29-ին դեկտեմբերի Սինօզը կարգել է նորան Բիշնէի Եւփրատի ժառանգաւորաց դպրոցի կառավարիչ: 1886 թ. 8-ն մայիսի Երջանկայիշատակ Մակար կաթողիկոսը եպիսկոպոս է ձեռնադրել նորան: 1887 թ. 3-ն յունիսի հաստատուել է Արցախու թեմի առաջնորդ: 1896 թ. 20-ն դեկտեմբերի նոյն պաշտօնով փոխադրուել է Ծամախու թեմը:

Ի խրախոյս իւր մատուցած ծառայութիւնների համար հանգուցեալը 1877 թուին ստացել է վարդապետական լանջախաչ, 1878 թ. մետաքսեայ ծաղկէ փելոն, 1883 թ. Աննայի երրորդ աստիճանի շքանշանը:

Մահուան գոյժը Մայր Աթոռ հասաւ յունուարի 7-ին և Սրբազան Տեղապահի կարգադրութեամբ հանգուցեալի անունը յիշուեցաւ նոյն օրը Մայր տաճարում՝ ս. պատարագից յետոյ կատարուող հոգեհանգստի միջոցին:

Յիշեցէ՛ Տէր և հանգուցէ՛ զհոգի ողբացեալ սպասաւորին ս. եկեղեցւոյ ի լոյս երեսաց իւրոց: ամէն:

ՊԱՐՍԿԱՆՅԱՐ.

ՀԱՄԱՌՈՏ ԵՒ ԿԱՐԱԳԻՐ

ՀԱՒԱՐՀԱՆ—ԱՐՏԱԶ ԳԱՒԱՌԻ Ս. ԹԱԳԷՈՍ
ԱՌԱՔԵԼՈՅ ԱՆՆԵՐԻ.

Սուրբ Թագէի վանքը գտնուում է Մակուայ

խանութեան մէջ, Ղարաքիլիսա Հայարնակ գիւղի հիւսիսային կողմում, միայն հարիւր քայլ հեռու նորանից: Վառուցուած է նա պատմական Սանատրուկ գաւտի արեւմտեան մասը կազմող լեռնամէջ տափարակի և ձորաբերան հարթութեան վերայ: Արեւելեան և հիւսիսային կողմով հոսում է Սանդուխտեան աղբերակը: Երջանկայ գիւղերի հետ վանքը հաղորդակցութիւն է պահպանում սայլաղընաց ճանապարհներով: Ղարաքիլիսան վանքի գիւղը բաղկացած է երեսուն տնից, մեծ մասամբ գաղթած Տաճկահայաստանի զանազան կողմերից: Մուշի, Վանի և Ալաշկերտի՝ Հայոսձոր, Խառակոնիս, Հախորկ և Վորձոտ գիւղերից. ոմանք էլ Մակուից են և Գարայնից (ս. Թագէի վիճակից):

Բացի Ղարաքիլիսայ գիւղը, մնացեալ շրջակայ բոլոր գիւղերը թրքաբնակ և քրդաբնակ են: Ռուսպարսկական պատերազմից յետոյ աւելի քան երեսուն գիւղեր վանքի շրջակայքից և վիճակից գաղթել են Ռուսաց բաժինը: Ղարաքիլիսեցիք (վանքեցիք) չունին սեփական գիւղական եկեղեցի, այլ վանքումն են կատարում իւրեանց բոլոր օրինակատարութիւնները: Գիւղի ծխական քահանան կանոնաւորապէս ժամ է ասում այստեղ: Մահմադական շրջակայքում միակ վանքն է սա, որ վայելում է զանգահարութեան դարաւոր իրաւունքը: Երջանկայ թուրքերը և քրդերը մեծ ակնածութեամբ են վերաբերուում դէպի սուրբ Թագէի վանքը, իբրեւ մի մեծ ուխտատեղի (Ղարաքիլիսայ օջաղի):

Երջանկայ ժողովրդեան մէջ ես ոչ մի աւանդութիւն չգտայ վանքի գոյութեան և շինութեան վերաբերեալ: Այլ և նախնի մատենագրութեան մէջ ս. Թագէի վանքի հիմնարկութեան մասին ոչ մի յիշատակութիւն չյաջողուեցաւ գտնել:

Ս. Թագէի, իբրեւ Հայոց աշխարհի առաջին Լուսաւորչի, նորա Ուռհայից Շաւարշան—Արտաղ գալու և Սանդուխտ կոյսի դարձի, նորա քարոզութեան և նահատակութեան և նորա նշխարների գիւտի մասին եղած աւանդութիւնները զանազան ժամանակներում են խմբագրուել և նորանոր ձևակերպութիւններ ստացել, այնպէս որ նոցանից ևս որոշ եղբակացութիւն վանքի շինութեան համար չենք կարող հանել: Սակայն առհասարակ Հայոց վանքերի և ուխտատեղիների պատմութիւնից գիտենք, որ ամեն մի նոր վկայարան, մատուռ, ուխտատեղի և վանք կառուցանելու մեծաւ մասամբ սկզբնապատճառ եղել է սրբոց մասունքների կամ նշխարների գիւտը, ուստի մենք ևս կարող էինք ս. Թագէի վանքի նախնական հիմնարկութիւնը կապել նորա նշխարների գիւտի հետ, քանի որ հակառակ պատմական ոչ մի ապացոյց չունինք:

Ս. Թագէի նշխարների գիւտի համար կրկին պատմութիւններ կան: Առաջին պատմութեան համաձայն այդ գիւտը տեղի ունեցած է համարուում հինգե-

որոգ դարի վերջին քառորդին, Յովհան Մանդակունի կաթուղիկոսի և Վահան Մամիկոնեան մարդպանի օրով (485—486).^{*} Իսկ երկրորդ պատմութեան համաձայն ութերորդ դարի առաջին քառորդում Յովհան Օձնեցի կաթուղիկոսի ժամանակ ^{**}(721 723):

Սորանից դուրս մեզ ոչինչ յայտնի է Թադէի հռչակաւոր վանքի անցեալի մասին մինչև Թ. Գ. դարը: Միայն Թ. Գ. դարից այս կողմ ունինք ձեռքի տակ և՛ մատենագրական տեղեկութիւնք, և՛ յիշատակարանք, արձանագրութիւնք, կալուածագիրք, կոնդակք, և զանազան, այլ թղթեան, ^{***} որոնցից կարելի կլինի արդէն մակարեւել, թէ այս վերջին վեց դարու ընթացքում ինչ անցքեր են տեղի ունեցել այս վանքի շուրջը և նպաստել նորա ծաղկման և բարգաւաճման:

Ս. Թադէի վանքը բաղկացած է այժմ կրկնակի տաճարներից: որոնց չորս կողմը միաբանների կացարաններ են և այլ կարևոր շէնքեր՝ շրջապատուած բուրգաւոր պարիսպներով: Տաճարի հին բաժինը 1329 թուականին է շինած, Չաքարիա արհի եպիսկոպոսի ձեռնտուութեամբ, կապտագոյն սրբատաշ քարից, աւաղախոն կրաշաղախով և խաչաձև յատակագծով: Սոյն շինութեան քարը բերուած է երկու ժամ հեռաւորութեան վերայ Գարաբուլաղ անուամբ, Գարայնի գիւղի մօտ գտնուող, քարահանքից, Խաչաձև կաթուղիկէի մեծութիւնն է միջին տրամագծերով $4\frac{3}{4}$ սաժ. $\times$ $4\frac{3}{4}$ սաժ. Նա ունի մի խորան, երկու սեղան, հինգ լուսամուտ. իսկ գմբէթը չորս լուսամուտ: Հարաւային խորանի վերին մասում գաղտնի պահեստի տեղ կայ: Անտին է այս տաճարը և հաստատուած կամարների վերայ: Սեղանի վերայ բարձրանում է քարաշէն, քանդակազարդ, գմբէթազարդ խաչկալը, դռներով ու կամարներով: Սեղանի առաջի մասը զարդարած է գեղանի խորաքանդակ նկարներով և արձանագրութեամբ, Հարաւային խորանում ամփոփած կան երկու վարդապետաց մարմիններ՝ Չաքարիա և Եսայի անուններով + 1643 և + 1751 թուեր կրող մարմար շիրիմների տակ: Խորանների դռները զարդարած են սադափի զարդարանքներով: Ներսի հիւսիսային որմի վերայ քանդակած է շինութեան հանգամանքները պատմող խոշորագիր

արձանագրութիւնը. եկեղեցւոյ շինուածքը շարժից բաւականին վնասուել է, խաչի ձևով ճարձաքել, Նա մի քանի անգամ զանազան ժամանակներում, զանազան մարդկանց ձեռնտուութեամբ նորոգուած է: Կաթուղիկէիս դրսի մեծութիւնն է 5 ս. $\times$ 5 ս. $\times$ 5 ս. երկարութիւն, լայնութիւն և բարձրութիւն: Դրսի պատուհանների շրջանակը գոյնզգոյն քարերով զարդարած է: Եկեղեցւոյ տանիքը սալայատակած է, որ տեղ տեղ խանգարուել է և բուսականութեամբ ծածկուել, Նոյն վիճակի մէջ են նաև պատերը:

Այս հին շէնքին կից կանգնած է նոր փարթամաշէն, զարդարուն և գեղեցկաքանդակ Տաճարը, որի հիմնարկութիւնն եղել է դարուս սկզբներում՝ երջանկայիշատակ Բզնունի Սիմէօն արքեպիսկոպոսի հոգածութեամբ, Նոր Տաճարը միանգամայն նման է ձևով և կերտուածքով ս. Էջմիածնի Տաճարին, այդպէս և մեծութեամբ: Միայն ս. Թադէի Տաճարը կիսաւարտ է, անշուք և մերկ ներսից, մինչ դրսից միանգամայն հրաշալի է: Ամբողջ Տաճարը գօտիաձև ժապաւէնանման քանդակներով զարդարած է, ինչպէս օր. Մայր Աթոռի զանգակատունը, Հինութիւնն ամբողջովին սպիտակ, պանրագոյն, քարից է, որ բերուած է մի ժամ հեռաւորութեան վերայ գտնուող Գրխբուլաղ (Շաւարշան) գիւղի մօտից, Տաճարն ունի տասն և մէկ լուսամուտ, երեք դուռը և երկու սեղան՝ հիւսիս հարաւ, գմբէթը ութ լուսամուտ: Նա բարձրանում է չորս հսկայական սիւների վերայ: Մեծութիւնն է միջին տրամագծերով 8×8 ս. Պատերի բարձրութիւնն է 5 սաժէն, Չանդակատունը կիսակործան է և կիսատ, Տաճարի կտրան սալայատակը թերակատար է և բուսականութեամբ ծածկուած, ուստի միշտ կաթում է անձրևներից և ձիւնից յետոյ: Այս տաճարն ևս երկրաշարժից խախտուած է, միայն թեթև կերպով: Արևմտեան դռան ճակատը զարդարած է հիանալի քանդակներով, Դռան գլխին ամրացրած է մի մարմարեայ պարսկերէն արձանագրութիւն՝ նուիրուած Պարսից Աբբաս Միրզայի յիշատակին, Հարաւային, արևմտեան և հիւսիսային պատերը զարդարած են զանազան կենդանիների և բոյսերի նկարաքանդակներով և բազմաթիւ արձանագրութիւններով: Արձանագրութիւններ կան նոյնպէս Տաճարի ներսը սիւնների ճակատներին, Հին կաթուղիկէն նորի համար ծառայում է իրրե սեղան և երգիչների տեղ, Հնի արևմտեան պատը վերցրած է և նոր տաճարը կցած հնի հետ:

Վանքի արևմտեան կողմում, պարսպից դուրս առանձին շրջապատի մէջ է գտնուում տնտեսական պիտոյքների բակը, ձիթհանքը, գոմանոցը ևն, Շրջապատի բոլոր շինութիւնները կառուցած են կաւաքարից, հասարակ շաղախով, Խցերի մեծ մասը թաղակապ է: Արևելեան բուրգերն եռաշարկ

* Սոյիւնք Բ. 1853. Վեկ. երես 58. 96—97. Չամկեան Ա. երես 584—85—86. Ասողիկ. Պետեր. 58 ր. երես. 81—82.

** Յայտնաւորք. Պոյիս 1732. երես 592—594. Յուզակի Վեկնայի ձեռագրաց. 95 ր. երես 87 (p. 10. Յայտնաւորք) եղև:

*** Մեր ձեռք քիւրաւ պատմական հարուստ նիւթեր, յաւում եկի, որ միջոց կառնեմք հրատարակիչու հետգնեկե նրաւաթի մէջ, իրեր հում նիւթ ս. Թադէի վանքի պատմութեան համար:

են և կամարակապ Շրջապարիսպը նմանապէս շինած է հասարակ շաղախով և քարով:

Վանքի շինուածքին և շրջակայ բնակարաներին նայողը անշուշտ կգայ այն համոզման, որ այս աթոռը ժամանակով մեծ հարստութիւն է ունեցել՝ լայնածաւալ, ընդարձակ կալուածներ, Իրօք այսպէս էլ եղել է: Մինչև վերջին Ռուս պարսկական պատերազմը, իսկ այնուհետև վանքը օրստօրէ անշքացել և հասել է ներկայ խղճալի դրութեանը: Պարսկահայ գաղթականութիւնից յետոյ վանքը զրկուելով ժողովրդից՝ զրկուել է և կալուածներից ու եկամուտից: Վանքապատկան գիւղերի ամայանալուց յետոյ երկրի խաները բնակեցրել են նոցա թուրքերով և քրդերով: Այս տեսնելով վանքի մէջ նստող առաջնորդները իւրեանց աթոռը յիսունական թուականներին փոխադրել են Թաւրէզ քաղաքը՝ որով և վանքին վերջին հարուածն է հասել:

Այդ օրից ի վեր վանքում նստում են հասարակ վանահայրեր, որոնք չկարողանալով նոյն իսկ եղած կալուածները ձեռքում պահել՝ վերջին ժամանակներս նոցանից ևս զրկուում են: Ս. Թադէի վանքի լայնատարած կալուածներից ներկայումս վանքի ձեռքին մնացել են միայն մի քանի վարելահողեր որպիսիք են՝ Խամեր, Բշաքշէն, Գեօլի ականջ, Գարիսանքի դէմ, երկու Վառնուտ, Վալըանոց, Հրեշտակապետ, Սեւհոյ, Վալդրում և Քաբէկ: Ընդամենը 25—30 խալվար սերման տեղ: Ինչպէս լսում ենք, վերջերս վարելահողերի վերջին երեք մասերը ևս անցել են խանի ձեռքը:

Այսքանը վանքի անշարժ հարստութեան մասին. իսկ շարժական հարստութիւններն են՝ մի քանի հասարակ տնտեսական պարագաներ, մի ձեռք գութանի գոմէշ և եղն, մի քանի կով, հորթ և մի աւանակ:

Եկեղեցական հարստութիւնը կազմում են մի քանի մասունք սրբոց, մի քանի գրչագիր կիսափութ մատենաներ. եկեղեցական անօթներ և զգեստներ, որոց մանրամասն ցուցակը յառաջիկայում կհրատարակենք վանքի պատմական նիւթերի հետ:

Խ. Վ.

ՊԱՇՏՕՆԱԿԱՆՔ.

ՔԱՂԱՒԱՆԻ Ի ԿՈՆՍՏԱՆՑ ՎԵՀԵՓԵՈՒ ՀԱՅՐԵԱՅԵՍԻ.

Կոնստակ յանուէն Ս. Սինօղի, որով կարողի զործակալ Նոր Բայազիդ քաղաքի Մատթէոս վարդապետն Մատթէոսեան. [Թ. 1285:

— Կոնստակ յանուէն Գրիգոր քահանայի Լազարեան Պաղով քաղաքի Ռոմանիոյ, որով շնորհեցաւ նմա լանջախաչ քահանայական. [Թ. 1323:

— Յանուէն Խորէն աւագ քահանայի Փէհլիվանեան Ս. Լուսաւորիչ եկեղեցւոյ Ղալաթիոյ Կ. Պոլսոյ, որով շնորհեցաւ նմա լանջախաչ քահանայական, ըստ միջնորդութեան Ամեն. Պատրիարքի Կ. Պոլսոյ [Թ. 1324:

— Յանուէն Ս. Սինօղի, որով փոխադրին քանի մի վանահայր և զործակալք ի տեղւոջէ յայլ տեղի [Թ. 1347:

— Յանուէն Հոգաբարձութեան և Տեսչի թեմ. դպրանոցին Շուշուոյ, որով պատուիրի կարգադրել առաքել յամենայն եկեղեցիս քաղաքին զերդեցիկ խումբս յաշակերտաց դպրանոցին. [Թ. 1376:

— Յանուէն Ս. Սինօղի՝ սակս նախահաշուոյ վանուց Ս. Էջմիածնի որ վասն 1898 ամի. [Թ. 1422:

— Յանուէն Ս. Սինօղի՝ որով յայտնի զճանապարհորդութենէ Նորին Սրբութեան ի Տրփիս և պատուիրի առնել զպատշաճաւոր կարգադրութիւն. [Թ. 1471:

— Յանուէն Տ. Գարեգին Աբեղայի, որով կարգի Մատենադարանապետ Մատենադարանին Մայր Աթոռոյ [Թ. 1477:

— Յանուէն Ս. Սինօղի, որով պատուիրի յատկացուցանել ի վանքապատկան հողոյ չորս դեսեատին հող, վասն շինութեան այդեղործական դպրոցի մերձ Աշտարակ դեղջ. [Թ. 1478:

— Յանուէն Գեր. Տ. Սարգիս Եպիսկոպոսի, նախանգամոյ Ս. Սինօղի, որով շնորհի նմա պատիւ Արքութեան. [Թ. 1479:

— Յանուէն Տ. Կորիւն վարդապետի քարտուղարի Ն. Սրբութեան, որով շնորհի նմա լանջախաչ վարդապետական ականակուռ. [Թ. 1480:

— Կոնստակ յանուէն Ս. Սինօղի, որով յայտ-

նի զկարգմանէ Գեր. Տ. Սուքիաս Արքեպիսկոպոսի նախագահ վանական կառավարութեան թ. 1485:

— Յանուն գործակալին Չորլուայ Յակովբ քահանայի որով շնորհեցաւ նմա լանջախաչ քահանայական՝ ըստ միջնորդութեան Գեր. Տ. փոխ. Թեմակալին Նրեանայ. թ. 1489:

— Յանուն Յովհաննէս քահանայի Մոլլաբայազիզ գեղջ, որով շնորհեցաւ նմա լանջախաչ քահանայական՝ ըստ միջնորդութեան Գեր. Տ. փոխ. Թեմակալին Նրեանայ. թ. 1490:

— Յանուն գործակալին Արդիկու Մովսէս քահանայի որով շնորհեցաւ նմա լանջախաչ քահանայական՝ ըստ միջնորդութեան Գեր. Տ. փոխանորդի Թեմակալին Նրեանայ. թ. 1491:

— Յանուն Գեր. Տ. Ներսէս Նախկոպոսի փոխ. Թեմակալի Նրեանայ, որով շնորհեցաւ նմա պատիւ Արքութեան թ. 1462:

— Յանուն Սինօղի, որով պատուիրի կարգադրել յանձնել աւագ լուսարարի զմումափաճառութիւն Մայր Տաճարի Ս. Էջմիածնի. թ. 1463:

ՔԱՂՈՒԱԾՔ ՍԻՆՕԳԻ ՕՐԱԳՐՈՒԹԻՒՆՆԵՐԻՅ.

26 Մարտի 1897 թ. Նրեանի Կոնսիստորիան թ. 3905 դրութեամբ յայտնում է, որ Քաջարանց զիւղի Աբրահամ քահանան կատարել է Կոնսիստորիայի օրագրութեամբ արգելուած մի պսակ: Սինօղը վճռեց պսակը վաւերական ճանաչել իսկ անհնազանդ Աբրահամ քահանային, ըստ զօրութեան պատժական օրինաց 1575 յօդուածի, զատի եւթարկել:

10 դեկտ. Սինօղը Ս. Պետերբուրգի Հայոց եկեղեցու խորհրդի թ. 40 դրութիւնը ստանալով՝ յանձնարարեց Մայր Աթոռի գանձապահին Նրեանի առևտրական բանկից ստանալ վերոյիշեալ խորհրդի ի նպաստ ս. Էջմիածնի Ծեմարանի ուղարկած 5000 ռուբլին:

11 դեկտ. Քիչնէի Էջմիածնապատկան կալուածոց կառավարիչ Արթ. Յուսիկ վարդապետը իւր թ. 9 դրութեամբ յայտնում է, որ տեղւոյն Կոնսիստորիայի ծառայող Կարապետ Յովհաննիսեան Պօղոսեանը՝ Հայր կառավարչի ստորագրութիւնը կեղծելով, Քիչնէի փոխադարձ վարկի ընկերութիւնից ստացել է Էջմիածնապատկան 1400 ռուբլի դրամ: Սինօղը վճռեց պատուիրել Հայր կառավարչին, որ գործը շարունակէ օրինական կարգով և դրամատնից բաւարարութիւն պահանջէ:

12 դեկտ. Սինօղը վճռեց հրամայել Նրեանի Կոնսիստորիային՝ քուրդ Մադօ Համօ օղլուն, իւր խնդրանաց համաձայն, մկրտութեամբ ընդունել Հայաստանեայց եկեղեցւոյ ծոցը:

13 դեկտ. Սինօղը ստանալով դատարանի զեկուցումը՝ վճռեց հաւատարմութուղթ տալ Մայր Աթոռի գանձապահին, հանգուցեալ Տ. Տ. Մակար Կաթողիկոսից մնացած արժեթղթերը ստանալու համար:

22 դեկտ. Սինօղը վճռեց առաջարկել Դէորդեան Հոգևոր Ծեմարանի վարչութեանը՝ հրդեհից ապահովել Ծեմարանի և ննջարանի շինութիւնները իրենց կահ կարասիքով:

23 դեկտ. Սինօղը Վեհափառ Հայրապետի կոնդակի համաձայն օրոշեց հրամայել Վանական կառավարութեանը՝ ներկայացնել Սինօղին հանգուցեալ Նրեմիա արքեպիսկոպոսի զոյքի ցուցակը և բանկային տոմսերը:

29 եդկտ. Նրեանի Թեմական Փոխանորդի յանուն Վեհափառ Հայրապետի ուղարկած յայտարարութեան համաձայն՝ Սինօղը վճռեց Սարգարապատի գործակալութիւնը բաժանել Վաղարշապատի գործակալութիւնից:

31 դեկտ. Սինօղը Վեհափառ Հայրապետի սրբատառ կոնդակը լսելով՝ ընդունեց 1898 թուի համար կազմած Մայր Աթոռի ծախուց նախահաշիւը:

31 դեկտ. Տփլիսի Կոնսիստորիան թ. 4748 յայտարարութեամբ միջնորդում է, որ Տփլիսեցի Վարվառէ Գարասիմեանին թոյլատրուի նորից ամուսնանալ, որովհետև նորա ամուսին Յովհաննէս Աղեքսանդրեան Տէր

Նարապետեանը երկու տարի ու կէս է, ինչ տանից բացակայում է, վճռեց հրամայել Տիֆլիսի Կոնսիստորիային՝ Յովհաննէս Տէր Նարապետեանի անյայտութեան մասին յայտարարել «Սինօդական հրատարակութեան» մէջ և եթէ մինչև վեց ամիս չիմացուի նորա ուր լինելը, այդ դէպքում թոյլ տալ նորա կին Վարվառէ Գարասիմեանին՝ մտանել ի նոր ամուսնութիւն:

1898 թ. 9 յունուարի. Սինոդը ստա-
նալով հանգուցեալ Բանանեանի կտակած 1000
ռուբլին, վճռեց առաջագրել Մայր Տաճարի
Աւագ լուսարարին ամեն տարի հոգնհանգիստ
կատարել տալ հանգուցեալի համար:

9 յունուարի. Սինօզը Ղարաբաղի Կոնսիստորիայի 1248 յայտարարութեան համաձայն վճռեց կրկնապատկել Դոլանլար գիւղի Սարգիս քահանայ Յովհաննէսէիզիանի և Մովնայ գիւղի Ստեփաննոս քահանայ Վարդապետեանի համար որոշուած պատիժները և ուղարկել ապաշխարութեան Սեանայ վանք՝ նոցա մինչև այժմ Սինօզի հրամանը անկատար թողնելուն պատճառաւ:

9 յունուարի. Լիտովայի Ռուսաց կոնսիստորիայի խնդրանաց համաձայն Սինօդը վճռեց պօրուգիկ Պետրոս Սոդոմոնեան Կոնզանեանին ենթարկել եկեղեցական ապաշխարանքի, երկու ամիս ժամանակով, ամուսնական պարտականութեան մէջ անհաւատարիմ դռնուեյուն պատճառաւ:

12 յունուարի. Վհհափառ Հայրապետի
կննդակի համաձայն, Սինօզը վճռեց կազմել
բոլոր եպիսկոպոսների և վարդապետների ծա-
ռայութեանց ցուցակը և վաւերացնելով մա-
տուցանել Նորին Սրբութեան:

14 յունուարի. Սինօդը ի նկատի առնելով Տփլիսի Էջմիածնապատկան կալուածոց աննախանձելի զրութիւնը, վճռեց՝ նախ պաշտօնից արձակել այժմեան կալուածոց կառավարչին. երկրորդ պատուիրել Տփլիսի Կոնսիստորիային մի յանձնաժողով կազմել ձեռնհաս անձերից և յանձնել նոցա, որ կալուածները կարգի բերեն:

19 յունուարի. Վեհափառ Հայրապետի
սրբ. կոնդակը ըսելով՝ Սինոդը Աշոտ վարդ.

Շախեանին Զանաչեց Տպարանական Ժողովի
նախագահ:

19 յունուարի. Սինօդը, Երևանի Կոն-սիստորիայի թ. 709 և 998 յայտարարու-թեանց համաձայն, վճռեց Քաղսի զինդի Նըր-դանէս քահանայ Տէր Յարութիւնեանին դա-դարեցնել քահանայադործութիւնից իւր ան-պատուաբեր վարքի պատճառաւ:

19 յունուարի. Սինօղը վճռեց հրամայել Աղաղարչապատի գործակալին քրդուհի Զաւօ Մադօ-կղզին, իւր խնդրի համաձայն, մկրտութեամբ ընդունել Հայաստանեայց ս. եկեղեցւոյ ծոցը:

21 յունուարի. Երևանի Կոնսիստորիայի
Թ. 1,000 յայտարարութեան համաձայն Սի-
նոդը վճռեց Ալմալու գիւղի Մաշատուր քա-
հանայ Տէր Միքայէլեանին դադարեցնել քա-
հանայադործութիւնից իւր դայթակղեցու-
ցիչ վարքի պատճառաւ:

ԱՌ. ԽՄԵՍԴՐՈՒԹԻՒՆ ԱՐԱՐԱՏ ԱՄՍԱԳՐՈՅ.

Մինօղն ա. ԼՂմիածնի այսու
հասուցանէ ի դիտութիւն մերազդի
հասարակութեան, ի միամտութիւն
նմին, եթէ լուրն տպադրեալ ի
«Խիւղանդիոն» ւրագրի Վ. Պոլսոյ
թ. 350, որ վասն կորստեան ի դան-
ձարանէ Մայր Ընթողոյ 200000
րուբլի դրամոց, պատկանելոց Մայր
Ընթողոյն, է բոլորովին կեղծ և ստա-
յօղ. իսկ զրամբդ այդոքիկ՝ ուրք են
տոկոսաբեր արժեթուղթք, ցայսօր
ժամանակի կան և մնան յառանձին
փակ երկաթեայ արկեղ, ընդ կնքով
Մինօղիս, ի բոլորովին ապահով զը-
րութեան:

Անդամներ՝ Անդամներ (ՍԱՐԳԻՍ ԱՐԲԵՊԻՍԿՈՊՈՍ,
ԱՇՈՏ ՎԱՐԴԱՊԵՏ.

Սրբազան Սինոդի 22 յունուար թ. 76
առ Խմբագրութիւնս ուղղուած պաշտօնական
գրութեան համաձայն՝ տպագրութեան յանձ-
նելով ներկայ հերքումը, օրպիտի հերքումներ
ուղղուած են՝ հեռագրով և ընդարձակ գրու-
թեամբ, առ Կ. Պոլսոյ Ամեն. Պատրիարքն,
ինչպէս նաև Տփլիսի մի քանի թերթերի:

պարտք ենք համարում մեր կողմից մի քանի բացառություններ առկայությունը:

Պէտք է ինկատի ունենալ, որ յուզումն յառաջ բերող և այսպիսի հերքումներ կարող դարձնող լուրը անձանց, ժամանակի և պարագաների այնպիսի անհեթեթ զուգադրություններ է յերկրաժ, որ Ս. Էջմիածնից հազարաւոր վերստեր հեռու դանուող մի տեղում միայն իբրև ճշմարտաման ինչ լյս տեսնել կարող էր, և մեր երկրում անշուշտ ոչ ոքի ուշադրութիւն պէտք է չգրաւէր: Եթէ չլինէին կովկասեան թերթեր, որոնք այդ անհեթեթ լուրը վերաբաղեցնու արժանի համարեցին, պարտք գնելով Մայր Աթոռի պաշտօնական ներկայացուցիչների վերայ՝ հերքել այն: Իբրև նորագոյն եղելութիւն ներկայացրած է այստեղ մի գործ, որի մէջ մասնակցում կամ միջամտում են տարի առաջ պաշտօնից հրաժարած կամ տասնեակ ամիսներ է վեր Ս. Էջմիածնից բացակայող անձինք: Գողութիւն է տեղի ունենում այնպիսի մի դրամարկից, որ Ս. Սինօղի անմիջական հսկողութեան ներքոյ է և նորա անգամների և Պետ. պաշտօնեաների ներկայութեամբ ամէն ամիս քննութեան է ենթարկուում. երկար ժամանակ անպատիժ է մնում և վերջը միայն թիթ և զրկանք կրում 200000 ռուբլի յափշտակողը՝ այնպիսի մի պետութեան հովանու ներքոյ, որ նման դէպքերում, որ և է պաշտօնական զանձարանի մէջ կատարուած 20 կողմէկի զանցառութիւնն անգամ ամենախիստ պատասխանատուութեան է ենթարկուում: Կ. Պոլսում հրատարակող «Բիւզանդիոնի» խմբագրութիւնը կարող էր Ս. Էջմիածնում գործող անձերի և այնտեղ պատահած դէպքերի մասին տեղեկութիւն չունենալ կամ Ռուսաց պետութեան օրէնքները չիմանալ՝ Տիֆլիսի թերթերն այդ բոլորը պէտք է իմանային և անտեղի յուզման առիթ չառային: Ամենից ցաւալին այն է, որ յուզում պատճառող լուրը չի կարող բերնէ բերան անցած և աղաւաղուած մի խօսակցութեան արձագանքը միայն լինել ինչպէս յաճախ պատահում է, այլ ակն յայտնի կեղծիք է՝ արտագրութիւն ամենաչարամիա նենգութեան, արտայայտութիւն գաղափարների դարմանալի շփոթութիւնից յառաջ եկած այն համոզման, թէ հետեւել «Նպատակը սրբում է միջոցը» սկզբունքին՝ զղուելի է, երբ Հռոմի պապի փառքը բարձրացնելու համար է գործ դրուում, և գովելի՝ երբ անմեղ մարդիկ են զրպարտուում, մեծամեծ նպատակների հասնելու համար:

Իսկ ինչ վերաբերում է Ս. Էջմիածնի դրամական հաշիւներին՝ մենք չենք կարող հասկանալ թէ ինչու նորա կանոնադրութեան մասին կասկածներ պէտք է լինին, կամ ինչ պատճառով պէտք է տարածուի այն կարծիքը, թէ Ս. Էջմիածնում ահագին գումարներ են դիզուում և առանց հաշուի ու անկանոն կերպով գործ դրուում: Միթէ յայտնի չէ ամենքին, որ Մայր Աթոռի բոլոր եկամուտները՝ մշտական և պատահական միասին առած, երբեք 100—110 հազարից չեն անցել, և որ այդ բոլոր գումարը կուպէկ կուպէկ արձանագրուում է ժապաւինեալ մատենների մէջ, որոշ նախահաշուի համաձայն բաշխուում հաստատութիւնների վերայ՝ որոնք կրկին Ս. Սինօղից յանձնուած ժապաւինեալ մատենների մէջ արձանագրում են իրենց ծախքերը և ներկայացնում Ս. Սինօղին ի քննութիւն: Յայտնի՞ չէ միթէ, որ Ս. Էջմիածնի այդ ահագին եկամուտներով վեհարան, միաբանութիւն, ճեմարան, տպարան, ագարակ է պահպանուում՝ ուխտաւորների հիւրեր և զաղթականների անսպառ զնդեր են կերակրուում, և այդ կատարուում է շնորհիւ այն հանգամանքի միայն, որ բոլոր վերոյիշեալ հաստատութիւնների մէջ խիստ հաշիւ է պահուում և խիստ տնտեսութիւն, որ Ս. Էջմիածնի միաբանութիւնը իւր վեհապետով մէկտեղ ամենահամեստ կեանքն է վարում, անվարձ աշխատութիւն բաժանելով իւր բոլոր անդամների վերայ անխտիր:

Արարատի խմբագրութիւնը շնորհակալութեամբ ստացել է Մեծ. Պարոն Ա. Ժատուրեանից մի հարիւր ռուբլի 25 օրինակի բաժանորդադիւն, որոնցից հինգ օրինակը կուղարկուի այլ և այլ տեղեր՝ յարգելի նուիրատուի որոշմամբ, իսկ 20 օր. թողնուած է խմբագրութեան անօրէնութեան: Խմբագրութիւնս որոշեց տասն օրինակը ուղարկել այլ և այլ հաստատութեանց, իսկ 10 օրինակը Կ. Պոլսոյ Ամեն. Պատրիարքին, ըստ իւր բարեհայեցողութեան բաժանելու համար Տաճկահայոց թեմ. կենտրոններին:

ՅԱՆՆԱԿԱՆ ԴՐՈՒՄՆԵՐ 1898 Թ. ՅՈՒՆԱՅՐ.

Յիշատակարան գրոցս պատմագրարար, զոր շինեալ է քաջ քարտուղարն՝ առաքելական եպիսկոպոսն եւ աստուածաբան վարդապետն Տէր Աստուածատուր, քուեր որդի մեծ բա-
բունապետին Յակոբայ Ովսանանց:

Փառք ամենասուրբ Երրորդութեանն Հօր եւ Որդւոյ եւ Սուրբ Հոգւոյն: Ամենեցուն ճարտարապետն Աստուած, յառաջ քան զի-
նէն ժամանակաց, ընտրեաց ի մարդկանէ, զորս ինքն կամեցաւ. եւ յիւրաքանչիւր ժա-
մանակի, նոյն եւ մի Հոգի Աստուծոյ յայտ-
նէ ներգործութեամբ զնիւթս պատշաճաւոր, եւ տնօրինէ նախադիտութեամբ նահապետս եւ մարդարէս, հովիւս եւ հովուապետս, տե-
սուչս եւ վերակացուն, իշխան եւ դատաւոր, եւ յարաձգականս յաւիտենիւ ոչ դադարէ ի ներգործելոյ. որպէս ասաց Ճշմարտութիւնն՝
Թէ Ես ընդ ձեզ եմ մինչ ի կատարած աշ-
խարհի: Ըստ այսմ սարասի ի վաղձան ժա-
մանակի, եւ ի կէտ սուզական, որ ամենայն ծաղիկ թառամեալ էր եւ ամենայն տերեւ ցա-
մաքեալ՝ յայտնեաց մեզ Աստուած ծաղիկ անթառամ, որոյ անուշահոտութիւնն ելից զտիեզերս ամենայն, զՏէրն տիեզերաւոր, զՏէր Մկրտիչն, մականունն Մաղաշ կոչեցեալ: Որ եւ եղև երկրորդ լուսաւորիչ ամենայն Մի-
ջագետաց, եւ պարծանք պարծանաց ամենայն քրիստոնէից: Եւ էր սա բնական ի նահան-
գէն Բաղիշու, ի Պոռ կոչեցեալ գեղջէ, որդի մեծատան՝ եւ աստուածարեալ քահանայի Ա-
ռաքելոյ, եւ մօր բարեպաշտի: Եին եւ սմա եղբարք Բ., Յովաննէս քահանայ՝ որ տղայ հասակաւ փոխեցաւ առ Բրիստոս, եւ միւսն Աբգար անուն, որ եղև երեւելի մեծ եւ փա-
ռաւոր, եւ պատուեալ յամենեցունց. որ ըզ-
տուն հօր իւրոյ առաւել քան զառաջինն բա-
րեկարգեաց, երկրորդ հայր Աբրահամ լեալ, կերակրելով զբաղումս: Եւ բազմերջանիկս Տէր Մկրտիչս ի տղայութենէ սիրէր զվարս կրօ-
նաւորական, սիրէր զկրօնաւորս եւ զվանկա-

նրս: Եւ սիրող լեալ արուեստից եւ ուսման, եւ հանապաղ նմին հեռեւէր: Եւ էր տուեալ նմա շնորհք ի վերուստ, մինչ զի զամենայն դիւրաւ ուսանէր, եւ զամենայն դժուարին արուեստ միանգամ տեսանելով, նա՛ զերա-
զոյն քան զօրինակն ներգործէր: Եւ զուսումն աստուածաշունչ գրոց, զոր ինչ սա ի միում ժամու, այլ ոք զաւուրս ժ., բազում աշխա-
տութեամբ ոչ կարէին ի միտ առնուլ: Եւ ամենեցուն հիանալի էր՝ ի վեր քան զտեսու-
թիւն մտաց, մինչ զրեթէ ոչ ոք երեւցաւ յայսմ ժամանակի այսպիսի տիրական շնոր-
հիւ զարգարեալ, առաքելաշնորհ եւ աստուա-
ծուսոյց, մինչ հնգետասան զոլով ամաց եղև կատարեալ ուսմամբ եւ արուեստիւ, իմաս-
տութեամբ եւ վարդապետութեամբ՝ քաջ քարտուղար, անհամեմատ նկարող եւ ամե-
նայն արհեստից ճարտարապետ. մինչ զի զա-
մենայն արուեստ՝ զոր ինչ եւ կամէր, կարո-
ղութեամբն Աստուծոյ անսղալ առնէր: Մինչ զի հռչակեցաւ համբաւ շնորհաց սորա եւ իմաստութեան ընդ ամենայն երկիր: Եւ զի ոչ ունէր զսէր աշխարհի, բռնադատեալ եղև ի Տնողացն՝ եմուտ ի կարգ աշխարհի, ոչ փո-
խելով զբարս իւր, այլ հանապաղ ընդ կրօ-
նաւորս լինէր: Եւ զի նախադիտութիւնն Աս-
տուծոյ տնօրինեալ էր զսա լինիլ փեսայ երկնաւոր հարսինն՝ եկեղեցւոյն Միջագետաց, զի սովաւ ուրախա(նա)լոց էր հարսն Բրիստոսի, եւ ցնծալով մանկանց Սիոնի, եւ բարձրանալ խաչին Բրիստոսի, եւ ուրախանալ սովաւ տար-
տամ եւ տխուր ազգս հայկաղեան՝ որ եղև իսկ, Զի մին որդի ծնանելով՝ եղև մեռանել ամուսնոյն իւրոյ, զոր եւ ինքն զնոյն խնդրէր յԱստուծոյ՝ աղատ լինել եւ առաջնորդու-
թեամբ Աստուած Սուրբ Հոգւոյն: Եւ ելեալ ի բնական նահանգէն, եկեալ բնակի յերեւելի եւ յականաւոր ապաստանի ի քաղաքն Համիթ Շահաստան: Եւ ողորմութիւն Տեառն էր ընդ նմա, եւ յաջողեալ էր ի գործս սորա: Զի յա-
մենայնի Հոգին Աստուած էր թելադիր եւ գործակից սմա: Զի յօրէն յորմէ հետէ եմուտ սա ի Միջագետս՝ շարժեաց Հոգին Աստուած զսիրտ ամենայն մարդոյ ի սիրել զսա, եւ զա-
մենեցուն լեզու ի զովել, եւ ի բարեբանել, եւ ի բարեհամբաւել: Եւ երաց սմա Աստուած

զդուռն ողորմութեան, զի ամենայն ոք որ տեսանէր զսա կամէր և զհոգին ևս տալ՝ յօժարութեամբ և զուարթութեամբ, և առատ սրտիւ: Եւ ոչ եթէ միայն աղք. քրիստոնէից, այլ և թուրք, և թաթ, և թաթար, և քուրդ, և արապ, և ջհուա, և ամենայն ազնիւք՝ ընդ տեսանելն, զպատիւ և զպարգևս պատրաստէին, ձիս և ջորիս, և խիլայս մեծագինս՝ անասելի և անպատմելի: Եւ ոչ եթէ միայն յիւր թեմն և յիւր վիճակն, այլ և յամենայն աշխարհաց գային՝ յարեւելից եւ յարեւմտից, եւ պարգեւատու լինէին, եւ պարգեւս բերէին, ոսկի, արծաթ, ականս պատուականս, կտաւս մեծագինս. մինչ զի բազում ոմանք Ռ. եւ Ս. թանկայ պարգեւս բերէին: Զի տարածեցաւ համբաւ սորա ընդ ամենայն աշխարհս, մինչև և հասաւ թագաւորն Պարսից և առ տէրն Եգիպտոսի, եւ էանց զմեծ ծովն մինչև ի պապն Հռոմայ, և ի Կոստանդնուպոլիս. մինչ զի վարչամակս ոսկեթելս և մեծագին պարգևս առաքէին. օրհնեալ է Աստուած: Եւս առաւել սիրեցեալ եղև յաչս պարոնաց պարոնին, շահ Օթման պէկին, որ տիրէր ի Խառանայ մինչև ի ծովն Պոնտոսի, որ է Տրապիզոն: Զի այնպէս քաղցրացոյց Աստուած զսիրտ բռնաւորին ընդգէմ սմա, զի զամենայն քրիստոնեայք, որ ընդ իւրոյ իշխանութեանն էր, եւ ի ձեռն սորա, և մեծապէս պարգեւօք և արօք մեծարեաց, և փառաւորեաց թագաւորական զգեստիւք, և արքունական երիվարօք. մինչ զի զոր զգեցեալն էր արքայն՝ զնոյն զգեցուցանէր, և զսէրն զոր սիրէր և զպարգևսն՝ ոչ ոք կարէ ընդ զրով արկանել. մինչ զրեթէ և ոչ ոք ի մարդկանէ, ի թագաւորացն քրիստոնէից, այսպիսի պարգեւօք ճոխացոյց զոք ի հայրապետաց սրբոց: Եւ զչափ սիրոյն ի պարգեւայն զիտացիր. զի յարաժամ Ռ. եւ Ս. թանկայ ի պարգևս տայր: Եւ ի գնալն առնա, ընդ առաջ ելանէր և համբուրէր, և ի վերայ իւրոյ թագաւորականի խալիչային նշանացանէր. և զբան սորա ընդունէր իբր զծառայի Աստուծոյ, զի սիրօղ էր բանին. քանզի հրաման տայր բերել յիւրոց առաջնորդացն, և զղիշերն ի բուն տայր խօսել յաստուածաշունչ զրոց: Եւ սա աստուածատուր շնոր-

հօքն և աստուածուսոյց վարդապետութեամբ ըն զամենեւեան յամօթ առնէր, և զթագաւորն հաւանեցուցանէր, և առնէր պարգևս ի թագաւորէն. և օրըստօրէ Աստուած զօրացուցանէր զսա ի բանս իւր, և Հոգի Աստուծոյ էր ի վերայ սորա: Եւ յետ Օթման պէկին փառաւոր Սուլթանն որդին մին, Սուլթան Համզայն, զոր ինչ ականատես եղև ի հօրէն իւրմէ, այլ առաւել պատուով ընդունեցաւ, հայր ինքեան աւանդելով փոխանակ հօր իւրոյ: Եւ մեծաւ պատուով փառաւորէր զսա քան զամենայն մեծամեծս իւր, մինչ բազմաց ասել թէ և ինքն քրիստոնեայ է, զի այսչափ սիրէ և պատուէ զեպիսկոպոսն: Եւ ձեռնադրեցաւ սա յաստիճան եպիսկոպոսութեան ի Տէր Կոստանդեայ կաթողիկոսէ Վահկեցւոյ, որ էր ի մեծ թուականիս Հայոց Պէթր: Մեծարեաց զսա և կաթողիկոսն զանազան պատուով և պարգեւօք, և հաստատեաց արքեպիսկոպոս ի վերայ Խ. գաւազանի: Եւ ամենեւեան սիրով հնազանդեցան, և ընկալան զսա՝ իբրև զառաքեալ Աստուծոյ: Եւ եղև բան սորա արդիւնաւոր ընդ ամենայն երկիր: Եւ յառուրս սորա ցնծային եկեղեցիք Հայաստանեայց և բարձրանայր եղջիւր քահանայից, և պայծառանայր հաւատս քրիստոսական. և ուրախանային ամենայն հաւատացեալք: Զի յայտնեցաւ Հովիւ քաջ և արժանաժառանգ վիճակին պայազատ, որ զիտէ հովուել զբանաւոր գառինքն յարօտ անմահարար, և ի ջուր կենդանի՝ բազմադիմի և յորդառատ վտակօք, որ տուեալ է սմա առատապէս ի շնորհաց Հոգւոյն: Զի օրէն պատմադրաց՝ յաւելեալ ի ճառս գովեստից, այլ մէք զնոյն շարադրեցաք, զոր ականատես եղաք, և յայտնի է ամենայն երկիր տեսողաց, այլ մի ըստ միոջէ զրել ձանձրութիւն է լսողաց: Այլ համարեա թէ զամենայն տեսակ աստուածային շնորհաց՝ զոր յամենայն մարդիկք, ի սա միայն տեսանիւր, լի և անթերի: Ընկերասէր, օտարասէր, աղքատասէր, խաղաղարար, խոնարհ և համբերող, ողորմած և առատասիրտ, մեծապարգև. զի յայտմ ժամանակի ոչ ոք էաւ իբրև զսա, և ոչ երես իբրև զսա, որպէս ասաց Տէրն. Զրի առէք և ձրի տուք. զի սա միայն դաւաւ արկանել

ղքանքարն ի սեղանաւորս: և բազում բարեաց պատճառ եղև կարողութեամբն Աստուծոյ: Եւ ինչ որ իշխէր քար մի ամրացուցանել, և սա զամենայն եկեղեցիս խախտեալ և զհնազանդ և զհոգաշէնս նոր նորոգեաց՝ կամարակապ և զմբեթաձև. և բազում նորաշէնս որպէս զԲարձր Աստուածածինն, ի զուլս բարձր բերդին Արդնուոյ: Եւ երկրորդ՝ զի յաւելեաց յեկեղեցիս՝ բազում շուրջառս մեծազինս, զիրք, աւետարան, և սկիհն պատուական և զարմանալի, և հանապաղ զնոյն բանս հոգայր: Երրորդ՝ զի ոչ իշխէին համարձակ պաշտել յեկեղեցիս, և յաւուրս սորա համարձակ պաշտելին, առաւել պաշտելին քան զոր յանապատ և ի վանորայս: Զորրորդ՝ զի հալածէին զքահանայս և հարկապահանջութեամբ տանջէին առաւել քան զաշխարհականս, և սա կարողութեամբն Բրիտոսի զամենեւեան ազատ արար ի թագաւորական հարկէն: Հինգերորդ՝ զի եկեղեցիք Միջագետաց ի ներքոյ զիմասական հարկի կային, և եպիսկոպոսք մաքսապետք. զի զամենայն զոր ինչ առնուին ի քրիստոնէից՝ ի մաքս տային, և ոչ կարէին Ա. հաց Աստուծոյ տալ կամ աղքատի և սա զօրութեամբն Աստուծոյ եբարձ զմաքսն յեկեղեցեաց, և ինքն ևս առնոյր ի պարոնացն, Ժ. և Ի. հազարով, և բաշխէր եկեղեցեաց, աղքատաց և կարօտելոց: Վեցերորդ՝ զի վասն սորա ազգ կարգաւորաց առաւել սիրեցեալ եղեն ի պարոնաց քան զառաջնորդս իւրեանց: Եւ ինչ որ իշխէր փրկոնով կամ վեղարով շրջիլ և յաւուրս սորա յամենայն ուրեք համարձակ զգնուին, և քահանայական կարգօք շրջէին, երեւելի փառօք: Ութերորդ՝ զի անուամբ սորա բազմաց ազատութիւն լինէր ի գատաստանաց, և ի առգանաց և ի բռնաւորաց, մինչ զի ի ճանապարհի ըմբռնէին զբազումս, և յորժամ ասէին թէ մենք Տէր Նազալի մարդն ենք՝ ազատ առնէին: Իններորդ՝ զի բազում գերիս ազատեաց յանօրինաց, զորս գնելով և զորս խնդրեաց ի պարոնաց, և զորս յափշտակելով ի ճանապարհին, առաքէր ի ծառայից իւրոց արս զօրեղս և սրտապինդս, և խլէին զգերիս յանօրինաց և բերէին ի նորաշէն վանս:

Իւր ապաստանի՝ ի Բարձր Աստուածածինն, պահելով ժամանակս ինչ, մինչև զայն տեսարք ծառայիցն, և տայր նոցա հանդերձս և նա. ֆաղայս, և ուղեորէր ի տեղիս իւրեանց: Տասներորդ՝ զի զամենեցուն պակասութիւնն և զնեղութիւնն և զվիշան յինքեան համարէր, և ամենեցուն օգնական լինէր՝ կերակրելով, պարգևս տալով և կարեկից լինելով, և միութարելով՝ բանիւք և արդեամբք: Մեծասաներորդ՝ զի զբունք եկեղեցեաց հանապաղ փակեալք կային, և ոչ զոյր յեպիսկոպոսարանն սեղանատեղ, և սա կարողութեամբն Բրիտոսի այնպիսի սեղանատեղ սահմանեաց, մինչ զի յամենայն ազգաց դային՝ ուտէին, ըմպէին և առաւել ամենէին, անխնայ և անարգել առատապէս, մինչ զի պարոնայք զարմանային, թէ ուստի՞ կարէ պատրաստել ինչ որ բաւական լիցի այսչափ ուտելոյ, ամենելոյ և պարգեւելոյ. ոմն ասելով թէ քէմիս ունի, բազումք ասէին թէ գանձ է գտեալ, և փող մի չունէր, այլ շնորհիւն Աստուծոյ զայր նմա գանձ անպարապելի, որ յամեն օր Ժ. թանկայ և Մ. մուսհէր նորա, սական Ժ. և Կ. լինէր՝ ամենն ի շինումն սուրբ կաթողիկէին սրբոյն Թէոդորոսի. քեզ օրինակ, որ բանակն Մօսիսի յերկունն դատարկ լինէր ի մանանայէն, ի լուսանալ առաւօտուն լինէր ամենայն բարութեամբ՝ նոյնպէս և Աստուած լցուցանէր զտէրս մեր հոգեւոր ամենայն բարութեամբ. զի քան զմեծամեծ թագաւորս աւելի բաշխէր՝ ձիս, ջորիս, հանդերձս, ոսկի, արծաթ, ցորեան՝ մեծատուր պարգեւօք: Եւ որքան առաւել բաշխէր, առաւել տայր նմա Բրիտոս, նա որ ասաց. Տուք և տացի ձեզ. և սա ճշմարիտ հաւատայր՝ զի անսուտ է խոստումն, վասն որոյ առնոյր ըստ հաւատոյն: Երկուսասներորդ՝ զի յայսմ ժամանակի սա միայն կատարեաց զհրաման Տեառն իւրոյ, որ ասաց. Բարի աւարէք ատելեաց ձերոց, և սա զամենայն ժամանակս կենաց իւրոց սիրեաց զթշնամիսն և բարի արար ատելեաց իւրոց, և ամենայն չարի փոխարէն բարի հատուցանէր: Վասն որոյ և արդարապէս Աստուած զամենայն թշնամի սուրին անդնդասոյց կորոյս: Երեքասաներորդ՝ զի յաւուրս սորա եղև օգտութիւն մեզ

զի զմեռեալս քրիստոնէից ի քարշ տանէին, հայք և ասորիք և նեափորականք և ջհուաք, և թէ ՃՌ. դահեկան տային՝ ճարակ չկայր. և ի գալն նորա ընթացեալ մօտ ի սուլթանն, և ընդ բաղում պարգեւացն զոր ընկալաւ՝ խնդրեաց և զայն, և առեալ հրաման բարձրացուցանել զմեռեալս քրիստոնէից, և այս սովորութիւն եղև: Դարձեալ ի ՊՁ. թուին նստի յաթոռ հայրապետական ի յԱմիթ Շահաստանի, և ի ՁԲ. թուին շինէ զԲարձր Աստուածաճինն ի յԱրդնեոյ բերդն. ի Պ. և ՁԸ. թուին սկսանի վերանորոգել զամենագոյ և զամենահրաշն, զամենեցուն զարմանալին, զհրաշափառ կաթուղիկէն, որ յԱմիթ Շահաստանի յանուն սրբոյն Թէոդորոսի զինաւորին: Եւ թէ որչափ աշխատանս կրեաց ի նմա՝ անասելի մինչ գրեթէ հոգանիւթ մարմին ոչ կարէր տեսել այնպիսի երկարախոնճ, յայդացանկ և զիշերատանջ չարչարանաց, որ իբրեւ զկենդանի նահատակ զԴ. ամ մարտիրոսական արիւն եհեղ ի շինումն սուրբ եկեղեցւոյն, և աւարտեալ կատարեաց՝ զբմբեթայարկ յօրինուածով, անասելի և անպատմելի գեղեցիկութեամբ. զի զլուս գմբեթին բարձր էր քան զմնարայիցն, և Լուս. անկիւնով ձօխացեալ, և ութուտան լուսամուտս ի գմբեթին, և բարձրութիւն լուսամտին ի չափ մարդոյ. և ո՞վ ոք կարէ ընդ զրով արկանել զզանազան յօրինուածս գմբեթին վայելութեան: Զոր տեսեալ և ի խոր խոցեցան քրիստոսատեաց ազգն մահմետականք, և ձայն ետուն միմեանց որդիքն Հաղարայ, և հռչակ հարեալ համբուեցին, և ամբաստան եղեն առ սուլթանն Եղիպտոսի և առ թագաւորն Պարսից, և առ սուլթանն Հոմանցտանն, եթէ այսպիսի գեղեցիկ յօրինուածով բարձրացաւ եկեղեցին քրիստոնէից: Զոր լուեալ նոցա, վառեցան չար նախանձու, և իսկոյն իսկ գեսպան և հրովարտակս առաքեցին առ սուլթանն Համզէն, քակել զամենագոյ սուրբ կաթուղիկէն, և անտանելի սուգ հասեալ ազգին Հայոց, և ամենեքեան ի խոր խոցեցան, և յամենայն աչաց աղիողորմ արատաւս հեղուին. և ետուն կաշառս պանծս բազումս, և ոչ կարացին աղափել, զի զամենահրաշ և զամենագոյ, զհրաշ-

շալի գմբեթն քակեցին, հաւասար տնեւացն, և ամենեքեան քրիստոնեայք ի սուգ մտին: Ո՛հ ո՛հ ո՛հ, ո՞վ կարէ պատմել զանտանի սուգն և զաղիողորմ կսկիծն, զձայնն հառաչանաց և զողբս տարակուսանացն, և զկականաւոր աղաղակն, և զաղէտալի մորմոքումն. զի ամենայն սիրտ ի տրտմութեան էր և ամենայն աչք յարտասուս, ամենայն բերան յաղաղակ և ամենայն լեզու յաւաղումն: Եւ առաւել ևս արի այցելուն, և քաջ հովուապետն տէր Մկրտիչ, շինող սուրբ կաթուղիկէն. և ի սաստիկ խոցոյն և ի դառն կսկիծանացն տարաշխարհիկ եղև, և զնացեալ էանց ի ծովն Պոնտոսի, և եհաս ի Կաֆայ և յՍտամպուլ. և զցայգ և զցերեկ խոցեալ սրաիւ առ Աստուած աղաղակէր՝ այցելու լինել սուրբ կաթուղիկէն յառաջ քան զելաննին ի մարմնոյն, զի մի մոցէ խոցով ի գերեզմանն: Այլ ողորմածն Աստուած, այն որ կատարիչն է խնդրուածոց և լսող աղօթից, տեսեալ զճերմեռանդ սէր նորա, որ առ Աստուած և առ սուրբ կաթուղիկէն, և լուաւ Աստուած աղաչանաց նմին, և կատարեաց Աստուած զխնդրուածս նորա: Սատակեաց Աստուած զայնոսիկ, որք քակեցին զգմբեթն, և յարոյց այլ թագաւոր Միջագետաց զՋհանգիր իմիրզայն, և տեսչութեամբն Աստուծոյ նա խնդիր արար, և զիր և գեսպան առաքեաց Ջհանգիրն և ամենայն մեծամեծքն և Ղատէստանն, և տանու տեարքն քրիստոնէից և ամենայն քահանայքն՝ ժողովրդովք միաբան, զիր զրեցին հետ պարոնաց թղթին, Բ և Գ անդամ, և մեծաւ ջանիւ առաքեցին ի Կաֆայն, և բերին զամենեցուն զտնջալին, զարհիական զլուսն, զտէր Մկրտիչն՝ մեծաւ պատուով, և միաբան ընդ առաջ ելին երկու աւուր ճանապարհ և ընկալան մեծաւ պատուով, ուրախութեամբ և ցնծութեամբ. զի յօրէն, յօրմէ հեաէ ելեալ էր սա ի Սիջագետաց, ամենայն եկեղեցիք ի տրտմութեան կային. որպէս զմայր որդեմու ի տարակուսանս կային և ամենայն քրիստոնեայք ի տրտմութեան: Վասն որոյ ի գալն սորա ցընծացան ամենայն քրիստոնեայք և բերկրեցան ամենայն եկեղեցիք, և զուարճացան մանկունք Սիօնի: Եւ սա արխացեալ ի հոգւոյն

Սրբոյ, առեալ հրաման ի պարոնէն, և Վ. Թանկայ պարոնացն ետ և մեծամեծացն. և վերստին նորոգեաց շնորհօքն Բրիտտոսի, և ողորմութեամբ նմին: Եւ բնակիչք քաղաքին քահանայք և ժողովուրդք միաբան օգնական եղեն՝ աշխատելով, զրամ տալով, կերակուր բերելով, մշակ տալով՝ աղքատք և մեծատունք միամիտ քաջութեամբ և բոլոր հաւատով ջանացին, և ի Ժ. օրն կատարեցին զղուպայն ի շինելոյ: Եւ առաջիկայք ժողովրդեանն և երեւելի տանուտէրք էին՝ Շահըրմանն Թուրքուրանցի և ոսկերիչ Սատաղէն, որ էր երեսփոխան և հրամանատար, և Ալէքսիանոս ոսկերիչ, և երկայն Դանիէլն, Աբրահամն, և Սիմէօն զարբինն, որ ինքեանք տալին ինչս բազումս և կերակուրս, և զամենեւեան յորդորէին ի գործառութիւն սուրբ Կաթողիկէին: Եւ կատարեցաւ սուրբ Կաթողիկէն ի Պ. և Ղ. Թուին, յօգոստոս ամսոյ ի Զ. օրն երկուշաբթի, ձեռամբ վարպետ Եղեամատին: Եւ յորժամ ետես արհիական գլուխն եկեղեցւոյ և աստուածաբան վարդապետն տէր Մկրտիչ զսուրբ Կաթողիկէն կատարեալ, մեծաւ ուրախութեամբ գոհացաւ զԱստուծոյ, և մոխրաթաւալ երեսօք օրհնէր զամենազօրն Աստուած, և ցնծայր և պարէր ի գաւիթս եկեղեցւոյ, որպէս զերկնաւոր փեսայ ի մաքուր առաքաստին. և զարդարեաց զեկեղեցին ամենայն կահիւք և զարդօք: Եւ բերեալ ի Տրապիզոնու զմեծ սկիհն զանազան օրինուածով, ոսկեզօծ և յոյժ պատուական, որ ոչ ուրեք գտանի այնպիսի փառաւոր սկիհ, փարթամ և զերաշխարհիկ, Ը. և Զ. մզղալ քուլիճայ արծաթ, ոսկեզօծ և մինաքարի: Եւ ի Կաթայն ցնացեալ և ինքն շինեալ նորաձեւ նաշխ խաչաձեւ, ետ գործեալ շուրջառ մեծագինս բազմախաչեան: Եւ զհրաշալի և զքնաղաղարդ պատուական սուրբնշանն Բրիտտոսի բերեալ ի Կաթայն, որ ունի մասն ի խաչափայտէն Բրիտտոսի, և բուն սուրբ նշանն ի լուսափայլ աղանց, և ի սիրտս խաչին զԲրիտտոս բեւեռեալ յոսկւոյ ձուլածոյ: Եւ թէ ուստի՞ իցի հրաշալիս այս պատուական սուրբ նշանս՝ զսա պապն Հռօմայ պարգեւաց մեծ վարդապետին Սարգսի Կաթայեցւոյն, յորժամ դնաց ի Հռօմ: Եւ ի գնալն

տէր Մկրտչին ի Կաթայն՝ մեծ վարդապետն Սարգիս ընկալաւ մեծաւ պատուով, և ընդ բազում մեծարանացն և պատուոյն, պարգեւաց տէր Մկրտչին զսուրբ և զհրաշալի զպատուական սուրբ նշանն, զոր ընկալեալ մեծաւ ուրախութեամբ, և բերեալ մեծ պարգեւք տանս Հայոց՝ ի սեփհական աթոռն իւր ի յԱմիթ մայրաքաղաքն ի սուրբ կաթողիկէն, զոր ինքն շինեալ էր: Եւ եհաս յաւուր տօնի սուրբնշանին Վարագայ, և զօրն զայն տօն մեծ կարգեաց յանուն սուրբ Նշանին, և սահմանեաց ամ յամէ յամենայն տարի զնոյն օր մեծ տօնախմբութեամբ խրախութիւն առնել, բազմութեամբ հաւատացելոց ուխտ մեծ կատարել՝ զօր գալստեան սուրբ Նշանին ի փառս Բրիտտոսի Աստուծոյ մերոյ: Եւ զսուրբ և զհրաշալի սուրբ Նշանն և զպատուական սկիհն, և զհանդիսաւոր շուրջառն ամենափայելուչ և զայլ գեղեցիկ շուրջառն և զայս հրաշալի Յայսմաւուրքս երես յիշատակ բարի ի սուրբ Կաթողիկէն, և զտարեգիրքն ևս յիշատակ հոգւոյ իւրոյ և ծնողացն իւրոց՝ Առաքել քահանային և Հռիւս խաթունին, և եղբարց իւրոց՝ Յովաննէս քահանային և պարոն Աբգարին, որք ի Բրիտտոս են հանգուցեալ՝ որոց յիշատակն օրհնութեամբ եղիցի: Վասն որոյ սրտահառաչ տենչմամբ աղաչեմ զհանդիպողքդ, որք հանդիպիք ի սուրբ Կաթողիկէն, և սուրբ գրոցս, և սուրբ Նշանին, և հրաշալի սկոյն, և վայելչատես շուրջառին՝ յիշեցէք ի մաքրափայլ աղօթս ձեր զարժանին յիշման զտէր Մկրտիչ արքեպիսկոպոսն և զաստուածաբան վարդապետն, և զծնողս նորին, և զփծուն ծրօղս ևս ընդ նմին: Ի թուականութեանս Հայոց կրկին քառիւք հարիւրօք, և երկ յօրեկին ընդ նմին երկերիւրօք հանդերձ, և եռիւք ըննեօք աւարտելեօք: Հայր իմ հոգեւոր, զծրօղս մի մոռանար, զի հոգով չափ ծառայ եմ քո սուրբ աղօթիցն:

Սոյն յիշատակարանը կցած էր իմ ժողովածուի Թ. 21. «Յաղագս մարդկային հոգւոյն» վերնագիրը կրող ձեռագրին, որ է թղթեայ, նօտագիր, լատինականից ի հայ թարգմանեալ ձեռամբ Ստեփաննոսի Նշովացւոյ, ի Թ. ՌՃԺ: (=1668), Տ. Յակոբ կաթողիկոսի ժամանակ, Ս. Էջմիածնում գրուած, 10. Վ.

ОТКРЫТА ПОДПИСКА НА ИЛЛЮСТРИРОВАННЫЙ ЖУРНАЛЪ

Издається съ 1885 г.

5 РУБЛЕЙ
безъ до-
ставки.

РУССКІЙ ПАЛОМНИКЪ

РУБЛЕЙ
с дост. и
перес.

ИЗДАНИЕ П. П. СОЙКИНА

ПОДЪ РЕДАКЦІЕЮ

А. И. ПОПОВИЦКАГО И ПРИ УЧАСТИИ

ОТЦА ІОАННА КРОНШТАДСКАГО

„РУССКІЙ ПАЛОМНИКЪ“

„РУССКІЙ ПЛОМНИКЪ“ представляеть собою единственный въ Россіи журналъ для семейнаго религіозно-нравственнаго чтенія, по богатству же, разнообразію и заимательности содержанія и художественности рисунковъ его можно смѣло сравнить съ лучшими отечественными изданіями.

ПОДПИСЧИКИ ВЪ ТЕЧЕНІИ 1898 ГОДА ПОЛУЧАЮТЪ:

52

ИЛЛЮСТРИРОВАННЫХъ №№

Каждый номер в раз­мѣрѣ двухъ листовъ боль­шаго формата (16 стр. убористой печати) съ 6—8 художественными рисунками.

12

К Ж З М Ъ Ь С Р Ч Н Ы Х Ъ

КНИЖЬ изыщно отпечатанныхъ на
плотной бумагѣ, объемомъ
каждая 10—12 листовъ (160—200 стран.).

И КРОМЪ ТОГО
НА МЕТАЛЛЪ

БЕЗПЛАТНО

ИСПОЛНЕННАЯ
12 КРАСОКЪ

РАЗМѢРОМЪ 5x6 ВЕРШКОВЪ ВЪ РЕЛЬЕФНОЙ ЗОЛОЧЕНОЙ РИЗѢ

КОПИЯ СЪ ЧУДОТВОРНОЙ

ИВЕРСКОЙ ИКОНЫ ПРЕСВЯТОЙ БОГОРОДИЦЫ.

Въ 12 книжкахъ «РУССКАГО ПАЛОМНИКА» будетъ дано:

1) На каждый день. Сказания изъ жизни святыхъ православной церкви восточныхъ и русскихъ, народные обычаи, повѣрья, обряды, легенды и преданія, 1-е полугодіе, мѣсяцы январь—іюнь. *И. Ф. Тюменева.*

2) **Последніе дни Іерусалима.** Историческая повѣсть *Д. Л. Мордовцева.*

3) Книга бытія моего. Извлеченіе изъ воспоминаній о Востокѣ, епископа Порфирія Успенскаго.

4 и 5) Деонскій подвижникъ. Графини
Багиревой-Сперанской.

6) По слѣдамъ апостола Павла. Жизнь и дѣятельность великаго апостола языковъ. *А. Александрова.*

7) На каждый день. 2-е полугодие мѣсяцы
июль—декабрь *И. Ф. Тюменева.*

8) Пророчица Соломея. Историческая повесть изъ быта поволжскихъ раскольниковъ. С. Воронина.

9) Путешествіе антиохійскаго патріарха
Макарія въ Москву въ XVII в. перев. съ араб-
скаго проф. *Г. А. Муркоса.*

10) Защитники христианства (апологеты).
Проф. И. В. Реверсова.

11) Паденіе Константинополя. Историческій очеркъ *Θ. Е. Шеляковского.*

12) Святѣи Приднѣпровья. Очерки и раз-
сказы изъ путешествія по св. обителямъ Юга.
С. Л. Астафьева.

ПОДПИСНАЯ ЦѢНА на журналъ
безъ доставки въ Сиб. ПЯТЬ руб.

РУССКИЙ ТАЛОМНИКЪ

Съ доставкой въ слѣд. пункты: рубли.

въ Москвѣ	6 руб.
въ Петербургѣ	8 руб.
въ Варшавѣ	9 руб.
въ Берлинѣ	10 руб.
въ Лондонѣ	12 руб.
въ Парижѣ	14 руб.
въ Венеціи	16 руб.
въ Римѣ	18 руб.
въ Неаполѣ	20 руб.
въ Мадридѣ	22 руб.
въ Барселонѣ	24 руб.
въ Гибралтарѣ	26 руб.
въ Севильѣ	28 руб.
въ Валенсїи	30 руб.
въ Бискаїи	32 руб.
въ Португаліи	34 руб.
въ Испаніи	36 руб.
въ Сициліи	38 руб.
въ Сардиніи	40 руб.
въ Корсицѣ	42 руб.
въ Мальтѣ	44 руб.
въ Греціи	46 руб.
въ Туркїи	48 руб.
въ Персіи	50 руб.
въ Индіи	52 руб.
въ Китаѣ	54 руб.
въ Японіи	56 руб.
въ Сѣверной Америкѣ	58 руб.
въ Южной Америкѣ	60 руб.
въ Австраліи	62 руб.
въ Новой Зеландіи	64 руб.
въ Океаніи	66 руб.
въ Африкѣ	68 руб.
въ Азіи	70 руб.
въ Европѣ	72 руб.
въ Россіи	74 руб.
въ Сѣверномъ полюсѣ	76 руб.
въ Южномъ полюсѣ	78 руб.
въ Антарктидѣ	80 руб.
въ Арктикѣ	82 руб.
въ Атлантическомъ океанѣ	84 руб.
въ Тихомъ океанѣ	86 руб.
въ Индийскомъ океанѣ	88 руб.
въ Средиземномъ морѣ	90 руб.
въ Черномъ морѣ	92 руб.
въ Балтич. морѣ	94 руб.
въ Каспійск. морѣ	96 руб.
въ Мрамор. морѣ	98 руб.
въ Черномъ морѣ	100 руб.

Съ доставкой и перес. во все города Россійской имперіи **шесть** руб. За границу 8 руб. Допускается разсрочка: при подпискѣ 2 руб., къ 1-му апрѣля 1 руб., къ 1-му іюня 1 руб. и къ 1-му августа остальные.

Подробное объявление и пробный № высылаются за 7 коп. марку.

Главная контора: С.-Петербургъ, Стремянная, № 12, собств. домъ.

ԱՌԱՋԻԿԱՅ 1898 ԹՈՒԱԿԱՆԻ

(26-րդ ՏԱՐԻ)

„ՄԶԱԿ“

ԳՐԱԿԱՆԱԿԱՆ ԵՒ ԲԱՆԱԲԱՆԱԿԱՆ ԼՐԱԳՐԻ

Նրա տարակուս թիֆլիսում: Նոյն պրոգրասայով եւ նոյն ուղղութեամբ:

«ՄՇԱԿԻ» տարեկան բաժանորդագիրը թէ Ռուսաստանում եւ թէ արտասահմանում 10 թուրքի է, տասնութ է եւ տասն ամսուանը՝ 9 թ., ինն եւ ութ ամսուանը՝ 8 թ., հոթ ամսուանը՝ 7 թ., վեց ամսուանը՝ 6 թ., հինգ ամսուանը՝ 5 թ., չորս ամսուանը՝ 4 թ., երեք ամսուանը՝ 3 թ., երկու ամսուանը՝ 2 թ., մի ամսուանը՝ 1 թուրքի:

ԱՄԵՐԻԿԱՅԻ ԲԱԺԱՆՈՐԳՆԵՐԸ ՎՃԱՐՈՒՄ ԵՆ 5 ԴՕԼԼԱՐ:

«ՄՇԱԿԻՆ» գրուել կարելի է յՄԲԱԳՐԱՏԱՆԸ (Բաղարնայա եւ Բարսնայա փողոցների անկիւն):

Կայսրութեան ուրիշ քաղաքներից «ՄՇԱԿԻՆ» գրուելու համար, եւ առհասարակ նամակներ եւ ծրարներ ուղարկելիս, պէտք է զիմէլ հետեւեալ հասցեով. ТИФЛИСЪ, Редакция «МШАКЪ», իսկ արտասահմանից՝ ТИФЛИС, Rédaction du journal arménien «MSCHAK».

Յայտարարութիւններ ընդունուում են թէ հայերէն, թէ ռուսերէն եւ թէ օտար լեզուներով, բառին վճարուում է 2 կոպէկ:

XVI ԱՂԻԻՐ XVI IX ՏԱՐԱԶ IX

Միամսեայ պատկերազարդ Պատկերազարդ Հաբա-
հանդէս մանուկների, ծը- թաթերթ ընտանեկան
նոգների եւ դաստիարակնե- ընթերցանութեան հա-
րի համար: մար:

Նըճրատարակուեն նոյն ուղղութեամբ եւ աշխատակիցների մասնակցութեամբ:

Առաջիկայ 1898 թ. կըճրատարակուեն «Տարազում» Լիմիտ Զօլայի նշանաւոր ՊԱՐԻԶ վէպը, որոնց թւում են եւ Հաս մեծ վէպեր, Բաղայ բուրժուազիայի, զործարանական եւ Բալխանի ՍԵԻ ՔԱՂԱՔ զործարանների կեանքից:

«Բ. Դուման զաղտնիքը» վէպ, Կ. Պօլսի սուլ-թանների կեանքից:

«Ազգերի» մէջ կըպագրուեն ԼԵՕՆ ԿԱՅՍՐ հրահանգիչ-դաստիարակիչ մանկական վէպը եւ մի շարք պատմական պօէմաներ. Բնագիտական բաժինը Ազգերի 1/5-ական մասը կը կազմէ:

ԱՂԲԻՐԻ տարեկան գիրը 3 ռուբ.: Պատկերները բացառապէս պարտասովում են Եւրոպայում: Ալբում պրեմիայով 4 ռ. (արտասահման 5 ռ. կամ 12 Ֆր.): Մայրական բախտ պրեմիայով 7 ռ. (արտասահման 10 ռ. կամ 30 Ֆր.): ՏԱՐԱԶԻ տարեկան գիրը 6 ռուբլի:

Պրեմիաները ստանում են տարեկան բաժանորդագիրը լիովին վճարելուց յետոյ:

Հասցեն՝ Тифлисъ, редакция иллюстр. жур. Агбуръ-Таразъ կամ Тифлисъ, (Caucase) Réd. des jour. Agbur et Taraz.

Խմբագիր հրատարակիչ՝ ՏԻԳՐԵՆ ՆԵՋԱՐԵՆ

ОТКРЫТА ПОДПИСКА

на 1898 годъ

(изданія годъ четвертый)

на политическую, литературную и общественную газету

„ЧЕРНОМОРСКІЙ ВѢСТНИКЪ“,

первую и единственную на всемъ восточномъ побережьи Чернаго моря, выходящую въ Батумъ ежедневно, за исключеніемъ послѣдипраздничныхъ дней, по полной программѣ ежедневныхъ столичныхъ газетъ.

Вступая въ четвертый годъ своего существованія, „ЧЕРНОМОРСКІЙ ВѢСТНИКЪ“ — органъ всего Западнаго Кавказа — будетъ по прежнему стремиться къ тѣмъ цѣлямъ, во имя которыхъ вотъ уже три года раздается на далекой русской окраинѣ нашъ совершенно независимый голосъ, неустанно проповѣдующій о томъ, что все благо Закавказья — въ скорѣйшемъ тѣсномъ сліяніи съ Россіей, въ возможно болѣе широкомъ просвѣщеніи массы, приобщеніи этой массы къ общегосударственной жизни и ассимиляціи кавказскихъ народностей съ русскимъ народомъ.

Въ виду исполняющихся въ 1898 году: семидесятилѣтія графа Льва Николаевича Толстого, пятидесятилѣтія кончины В. Г. Бѣлинскаго и тридцатилѣтія кончины Д. И. Писарева, будутъ выпущены специальные нумера, исключительно посвященные знаменитому русскому писателю и двумъ извѣстѣйшимъ русскимъ критикамъ.

Въ 1898 году минетъ ровно двадцать лѣтъ присоединенія Батума къ Россіи; этому знаменательному событію также будетъ посвященъ специальный нумеръ нашего изданія.

Ежедневно будутъ печататься, подъ рубрикой «Столичные вѣсти», всѣ наиболѣе интересныя административныя, общественныя, художественныя, научныя и др. новости, сообщаемыя редакціи изъ Петербурга, которыя будутъ появляться въ «Черноморскомъ Вѣстникѣ» днемъ раньше полученія столичныхъ газетъ съ этими же свѣдѣніями. Завѣдываніе этимъ отдѣломъ принялъ на себя одинъ изъ сотрудниковъ газеты «Правительственный Вѣстникъ».

Въ «ЧЕРНОМОРСКОМЪ ВѢСТНИКѢ» печатаются: дѣйствія и распоряженія правительства, политическія телеграммы, руководящія статьи, корреспонденціи, новости текущей жизни, политическія извѣстія, статьи по всѣмъ отраслямъ кавказской промышленности, критическія статьи, нефтяная хроника, отчеты о думскихъ и дворянскихъ собраніяхъ, новости науки и искусства, отчеты о выдающихся уголовныхъ и гражданскихъ судебныхъ дѣлахъ, обзоръ періодической печати, беллетристика и проч. Кроме того въ каждомъ номерѣ будутъ помещаться фельетоны, касающіеся исключительно интересовъ закавказскаго дня; батумскаго, кутаисскаго, сукхумскаго, потійскаго, новороссійскаго, тифлискаго и бакинскаго.

Подписка принимается на срокъ съ 1 числа любого мѣсяца и не далѣе какъ до конца года.

Подписная цѣна: на годъ — для городскихъ подписчиковъ, съ доставкой, 6 руб., — для иногородныхъ, съ пересылкой, 7 руб., — за границу 13 руб.; на полгода — для городскихъ 4 руб., для иногородныхъ 5 руб., за границу 9 руб.; на одинъ мѣсяцъ — для городскихъ 1 руб., для иногородныхъ 1 руб. 20 коп. Разсрочка платежа по соглашенію съ конторой изданія.

ТАРИФЪ ОБЪЯВЛЕНІЙ: на 4-й страницѣ, за мѣсто, занимаемое строкою петиціи, съ мѣстныхъ объявленій — 8 коп., съ иногородныхъ — 10 коп.; на 1-й страницѣ — вдвое. При многократныхъ объявленіяхъ — скидка.

Объявленія изъ-за границы и Россійской Имперіи, за исключеніемъ Кавказа, Закавказья и Закаспійской области, принимаются исключительно въ Центральной конторѣ объявленій торговаго дома **Л. И. Э. МЕТЦЛЬ И К^о**, въ Москвѣ (Мясницкая, домъ Сытова) и въ Петербургѣ (Большая Морская, 11).

Подписка принимается: въ Батумѣ — въ конторѣ «Черноморскаго Вѣстника» (Огабакинская, д. Тап, ова) въ Петербургѣ и Москвѣ — въ конторахъ **Л. И. Э. МЕТЦЛЬ И К^о**.

При газетѣ — батумское отдѣленіе Россійскаго телеграфнаго агентства, съ приемою отдѣльной городской подписки на биржевыя телеграммы (15 руб. въ годъ), выпускаемыя особыми бюллетенями два раза въ недѣлю.

Редакторъ-Издатель **Г. А. ПАЛЬМЪ**.

Открыта подписка на 1898 годъ

(10-й годъ изданія)

НА БОЛЬШУЮ

ЕЖЕДНЕВНУЮ ПОЛИТИЧЕСКУЮ, ОБЩЕСТВЕННУЮ И ЛИТЕРАТУРНУЮ
ГАЗЕТУ

„РУССКІЙ ЛИСТОКЪ“

издаваемую съ 1897 г. безъ предварительной цензуры по новой расширенной программѣ, новыми издателями и подъ новой редакціей. Будучи по обширности своей программы, по внутреннему содержанію, по полнотѣ и свѣжести матеріала, по объему и формату равной съ большими столичными дорогими изданіями, газета „РУССКІЙ ЛИСТОКЪ“ въ то же время является самой дешевой изъ нихъ. Кромѣ обычнаго содержанія всѣхъ газетъ, въ текстѣ нашей газеты будутъ помѣщаться портреты общественныхъ дѣятелей, рисунки, чертежи и планы; ежедневно два фельетона: въ одномъ помѣщаются романы, повѣсти, стихи и пр., въ другомъ—обозрѣнія московской („Улисъ“), петербургской („Аркадій Восторговъ“), провинціальной (А. Павловъ), русской вообще (В. Ирл.). иностранной жизни; научныя статьи въ общедоступномъ изложеніи и пр. Всѣ новости государственной жизни получаютъ телеграммами отъ собственныхъ корреспондентовъ и по повизлѣ своей опережаютъ всѣ московскія и даже петербургскія газеты. Желающимъ газета высылается для ознакомленія въ теченіе недѣли по полученіи 7 двухкопеечныхъ марокъ на пересылку.

ПОДПИСНАЯ ЦѢНА

на годъ съ доставкой и пересылкой

6Р. ШЕСТЬ РУБ. 6Р.

на 6 мѣсяцевъ	3 рубля 50 коп.	на 3 мѣсяца	2 рубля — копей.
» 5 »	3 » — »	» 2 »	1 » 40 »
» 4 »	2 » 50 »	» 1 »	— » 75 »

Годовымъ подписчикамъ допускается разерочка подписной платы: при подпискѣ—3 рубля и къ 10 апрѣля — 3 рубля.

Адресъ главной конторы: Москва Никитскій бульваръ, домъ Шмидтъ

Издатели: *М. Л. Казецкій и П. Х. Лензель.*

За редактора *М. Х. Казецкій.*

ОТКРЫТА ПОДПИСКА НА 1898 ГОДЪ НА ЖУРНАЛЪ

XIV
ГОДЪ ИЗДАНИЯ
1898 Г.

Н О В Ъ

XIV
ГОДЪ ИЗДАНИЯ
1898 Г.

иллюстрированный двухнедельный вѣстникъ современной жизни, политики, литературы, науки, искусства и прикладныхъ знаній

за **14** рублей

безъ всякой доплаты за пересылку премій, подписчики „НОВИ“ получаютъ въ 1898 году, съ доставкой и пересылкою во все мѣста Россійской Имперіи, слѣдующія шесть изданій:

1) ЖУРНАЛЪ НОВЬ 24 выпуска въ форматѣ наибольшихъ европейскихъ иллюстрацій	2) ОСОБЫЙ ИЛЛЮСТРИРОВАННЫЙ ОТДѢЛЪ МОЗАИКА (24 выпуска) составляющій какъ бы самостоятельный журналъ по прикладнымъ знаниямъ, вмѣщающій въ себѣ 16 рубрикъ.	3) ЖУРНАЛЪ ЛИТЕРАТУРНЫЕ СЕМЕЙНЫЕ ВЕЧЕРА (отдѣлъ для семейнаго чтенія) 12 ежемѣсячныхъ книжекъ романовъ и повѣстей.
4) ВОСЕМЬ ПЕРЕПЛЕТЕННЫХЪ ТОМОВЪ полнаго собранія сочиненій П. И. МЕЛЬНИКОВА (АНДРЕЯ ПЕЧЕРСКАГО)	5) ЧЕТЫРЕ ПЕРЕПЛЕТЕННЫЕ ТОМА полнаго собранія сочиненій В. И. ДАЛЯ (Казака Луганскаго)	6) ДВѢ РОСКОШНО ПЕРЕПЛЕТЕННЫЯ КНИГИ, формата in-folio, „ЖИВОПИСНОЙ РОССИИ“, посвященныя описанію МОСКВЫ и Москов. промышлен. обл.

XIV (1898) подписной годъ начался съ **Ноября 1897 г.**
ГODOВАЯ ПОДПИСНАЯ ЦѢНА за все вышеобъявленныя изданія
вмѣстѣ съ пересылкою во все мѣста Россійской Имперіи, безъ
всякой доплаты за перес. и дост. бесплатныхъ премій. За гра-
ницу — **24** рубля.

14 Руб.

Разсрочка платежа допускается, при чемъ при подпискѣ должно быть внесено не менѣе **2 руб.**; остальные же деньги могутъ высылаться по усмотрѣнію подписчика ежемѣсячно, до уплаты всехъ **14 руб.** При подпискѣ въ разсрочку бесплатныя премія высылаются только по уплатѣ всей подписной суммы.

Къ свѣдѣнію гг. новыхъ подписчиковъ не получавшихъ „НОВИ“ въ 1897 году
Лица не состоявшія подписчиками „НОВИ“ въ 1897 году и не имѣющія еще первой половины
СОЧИНЕНІЙ АНДРЕЯ ПЕЧЕРСКАГО и первой половины СОЧИНЕНІЙ В. И. ДАЛЯ,
могутъ, подписываясь на „НОВЬ“ въ 1898 году, получить первые шесть томовъ (т. е. томы 1 по 6)
сочиненій А. Печерскаго и первые шесть томовъ (т. е. томы 1 по 6) сочиненій В. И. Даля,
вмѣсто томовъ, выдаваемыхъ въ 1898 году прежнимъ подписчикамъ. Вторая же половина сочи-
неній, какъ А. Печерскаго, такъ и В. И. Даля, будетъ выдана этимъ новымъ подписчикамъ въ
1899 году, въ чемъ редація теперь же и принимаетъ передъ ними обязательство.

Новые подписчики на „НОВЬ“ 1898 года, т. е. лица, не бывшія подписчиками на журналъ въ минувшемъ
1897 г., при уплатѣ за 1898 г. 26-и рублей, вмѣсто 14-и руб., могутъ получить въ 1898 г.:

все 14 томовъ полнаго собранія сочиненій Андрея Печерскаго и
все 10 томовъ полнаго собранія сочиненій В. И. Даля,

а также и тѣ двѣ переплетенныя книги «Живописной Россіи», которыя выдавались подписчикамъ въ 1897 году;
значить, вмѣсто двухъ книгъ «Живописной Россіи», они получаютъ четыре переплетенныя книги этого изданія и,
вмѣсто 12 томовъ сочиненій А. Печерскаго и В. И. Даля, 24 тома.

Подписка принимается исключительно въ книжныхъ магазинахъ Товарищества М. О. Вольфъ, въ С.-Петер-
бургѣ, Гостинный Дворъ, 18; въ Москвѣ—Кузнецкій мостъ, № 12, и въ редакціи „НОВИ“, въ С.-Петер-
бургѣ, Васильевскій остр., 16 лин., собств. домъ, № 5—7.

Подробныя объявленія о подпискѣ и условіяхъ разсрочки платежа высылаются изъ Главной Конторы редак-
ціи журнала „Новь“ (С.-Петербургъ, Вас. Остр. 16 лин., д. 5—7) по востребованію бесплатно.

ОТКРЫТА ПОДПИСКА НА 1898 ГОДЪ НА ЖУРНАЛЫ „ЗАДУШЕВНОЕ СЛОВО“

Два еженедѣльные иллюстрированные журнала
XV г. ДЛѢ ДѢТЕЙ И ЮНОШЕСТВА XV г.
Основанные С. М. Макаровой

ИЗДАВАЕМЫЕ СЪ УЧАСТИЕМЪ ИЗВѢСТНЫХЪ РУССКИХЪ ПИСАТЕЛЕЙ, ПЕДАГОГОВЪ И ХУДОЖНИКОВЪ.

Быть товарищемъ, собесѣдникомъ и руководителемъ молодыхъ читателей, давать имъ разумное, полезное и, вмѣстѣ съ тѣмъ, интересное и самое разнообразное чтеніе, расширять кругъ ихъ знаній, содѣйствовать развитію у нихъ любознательности и пытливости, развлекать ихъ, поучая, дополнять, освѣжать и оживлять работу школы и дополнять возможные пробѣлы въ школьномъ образованіи — вотъ цѣль „ЗАДУШЕВНАГО СЛОВА“. Эту цѣль оно преслѣдовало строго въ теченіе пятнадцатилѣтняго своего существованія и намѣрено преслѣдовать и впредь, въ новомъ подлинномъ году изданія, какъ еженедѣльный журналъ (двадцать второмъ со времени основанія этого изданія).

„ЗАДУШЕВНОЕ СЛОВО“ издается въ видѣ двухъ совершенно самостоятельныхъ журналовъ, изъ которыхъ одинъ для младшаго возраста, другой — для старшаго.

а) „ЗАДУШЕВНОЕ СЛОВО“

ИЛЛЮСТРИРОВАННЫЙ ЕЖЕНЕДѢЛЬНЫЙ

ЖУРНАЛЪ ДЛЯ ДѢТЕЙ МЛАДШАГО ВОЗРАСТА

(отъ 5 до 8 лѣтъ)

помѣщаетъ занимательные рассказы для маленькихъ дѣтей со множествомъ рисунковъ, коротенькія повѣсти, сказки, стишки, басни, рассказы изъ священной исторіи, легкія повѣсти изъ жизни животныхъ и растений, очерки путешествій, первоначальное чтеніе, азбуку, наглядное обученіе, мелкія статьи по всѣмъ отраслямъ знаній (всѣ эти статьи печатаются крупными шрифтами), юмористическіе рассказы, анекдоты, игры, занятія, театральныя пьесы, музыкальныя произведенія для маленькихъ дѣтей и пр., и пр.

ВСѢ СТАТЬИ БОГАТО ИЛЛЮСТРИРОВАННЫ.

ДАРОВЫЯ ПРЕМІИ:

Библиотечка ЗАДУШЕВНАГО СЛОВА

Полная серія изъ шести книжекъ съ раскрашенными, хромолитографированными картинками, въ изящномъ и оригинальномъ форматѣ, а именно:

1. Мои игрушки. 49 маленькихъ рисунковъ.
2. Звѣри-неЦъ. Изображеніе 28 животныхъ.
3. По желѣзной дорогѣ. Маленькій рассказъ съ 9 рис.
4. Буквы, пѣсни и картинки.
5. Сказки въ картинкахъ.
6. Котъ-въ-сапогахъ. Старая сказка въ новомъ изложеніи, съ 21 рас.

Кромѣ того всѣ подписчики получаютъ:

7. Дѣтскія моды «Задумшевнаго Слова».
 8. Педагогическій листокъ.
- } для родителей.

ПОДПИСНАЯ ЦѢНА за годъ (52 выпуска со всѣми приложениями и преміями), съ пересылкой и доставкой **6 р.**

ПЕРВЫЕ НУМЕРА НА 1898 Г. УЖЕ ВЫШЛИ ВЪ СВѢТЪ И РАЗСЫЛАЮТСЯ ПОДПИСЧИКАМЪ

ПОДПИСКА ПРИНИМАЕТСЯ ВЪ КНИЖНЫХЪ МАГАЗИНАХЪ ТОВАРИЩЕСТВА М. О. ВОЛЬФЪ
С.-Петербургъ, Гостиный дворъ, № 18—21

б) „ЗАДУШЕВНОЕ СЛОВО“

ИЛЛЮСТРИРОВАННЫЙ ЕЖЕНЕДѢЛЬНЫЙ

ЖУРНАЛЪ ДЛЯ ДѢТЕЙ СТАРШАГО ВОЗРАСТА

(отъ 9 до 14 лѣтъ)

будетъ помѣщать, какъ и до сихъ поръ большіе рассказы со множествомъ рисунковъ, короткія повѣсти, путешествія и приключенія на сушѣ и на морѣ, рассказы изъ жизни отдѣльн. народовъ, историческіе рассказы и біографіи замѣчательныхъ людей, рассказы изъ географіи и естественныхъ наукъ, популярныя, занимательно и живо написанныя статьи по всѣмъ отраслямъ наукъ и знаній, стихотворенія, театральныя пьесы, игры и занятія на всѣ времена года, задачи, ребусы, загадки, анекдоты и т. п.; ноты, особыя задачи на премію и т. п.

ВСѢ СТАТЬИ БОГАТО ИЛЛЮСТРИРОВАННЫ.

ДАРОВЫЯ ПРЕМІИ:

Библиотека знаменитыхъ писателей для юношества

Первая серія, состоящая изъ слѣдующихъ четырехъ, иллюстрированныхъ, вполне законченныхъ сочиненій.

1. Куперъ. Шпіонъ, съ рис. Андриолли.
2. Вальтеръ Скоттъ. Квентинъ Дурвардъ, томъ I, съ рис. худ. Адриенъ-Мари, Делора, Тайлора и др.
3. Куперъ. Звѣробой, съ рис. Андриолли.
4. Вальтеръ Скоттъ. Квентинъ Дурвардъ, томъ II.

Кромѣ того всѣ подписчики получаютъ:

5. Календарь для учащихся съ записною книжкою на 1898 учебный годъ.
6. Дѣтскія моды «Задумшевнаго Слова».
7. Педагогическій Листокъ. Для родителей.

ПОДПИСНАЯ ЦѢНА за годъ (52 выпуска со всѣми приложениями и преміями), съ пересылкой и доставкой **6 р.**

О ПОДПИСКѢ НА ОБЩЕСТВЕННО—ПЕДАГОГИЧЕСКУЮ И ЛИТЕРАТУРНУЮ ЕЖЕНЕДЕЛЬ-
НУЮ ГАЗЕТУ „ЖИЗНЬ И ШКОЛА“ СЪ ПРИЛОЖЕН. „ШКОЛЬНОЕ ОБО-
ЗРѢНІЕ“, (г. X.).

„Жизнь и Школа“ имѣетъ цѣлью служить органомъ объединенія русскихъ учителей и интересовъ лицъ,
стоящихъ близко къ дѣлу образованія въ Россіи, и издается по слѣдующей программѣ:

1) Правительственныя узаконенія и распоряженія, касающіяся образованія въ Россіи.

2) Научно—популярныя статьи (съ чертежами и рисунками).

3) Мелкіе повѣсти и рассказы (бытовые и историческіе), путешествія, очерки и др. подоб. произведенія.

4) Статьи по педагогикѣ, дидактикѣ, методикѣ, училищевѣденію, школьной гигиенѣ. Очерки по народному образованію въ Россіи и на Западѣ.

5) Русская печать о школьномъ дѣлѣ. Мнѣнія и сужденія печати по педагогическимъ вопросамъ.

6) Библиотечное дѣло въ Россіи и за границей. Организация общественныхъ и школьных библиотекъ и др. образовательныхъ учреждений для народа.

7) Библиографія. Критика и рецензіи педагогическихъ сочиненій какъ русскихъ, такъ и иностранныхъ, разборъ учебниковъ и пособій. Обзорѣіе періодическихъ изданій какъ общихъ и спеціальныхъ: такъ и научныхъ, педагогическихъ и т. п.

8) Корреспонденціи. Современное обозрѣніе воспитанія и обученія у насъ и за границей.

9) Политическія извѣстія и Новости русской жизни. Обзорѣіе выдающихся событій въ Россіи и др. государствахъ.

10) Смѣсь. Наблюденія и замѣтки изъ школьнаго міра. Педагогическія темы.

11) Справочный указатель. Справки и указанія по различнымъ практическимъ вопросамъ учебнаго дѣла и школьнаго быта.

12) Что намъ пишутъ. Письма и сообщенія въ редакцію.

13) Книжный листокъ. Свѣдѣнія о вновь вышедшихъ книгахъ и указатель статей, встрѣчающихся въ новременныхъ изданіяхъ и заслуживающихъ вниманія какъ учителей, такъ и вообще образованнаго читателя.

14) Почтовый ящикъ. Отвѣты редакціи.

15) Объявленія. Последнія печатаются на первой стр. по 50 к., на послѣдней по 10 к. Подписчики (годовые) печатаются *бесплатно*.

При газетѣ издается въ видѣ приложенія, особый сборникъ подъ заглавіемъ „Школьное Обзорѣіе“, въ которомъ помѣщаются статьи, по объему, не удобныя для еженедѣльнаго изданія, а также портреты Августѣйшихъ Особъ и выдающихся дѣятелей въ сферѣ государственной дѣятельности, благотворительности и народнаго образованія.

Подписная цѣна съ доставкой и перес. 5 руб., за полгода 3 руб., и за три мѣсяца 2 руб., для начальныхъ школъ и учителей 4 руб., за границу 6 руб. за годъ.

Оставшіеся въ небольшомъ количествѣ полные комплекты газеты за 1893 г. и 1894 можно получать за два руб., 1895 и 1896 по три руб. за годъ. Библиотеки и бесplatныя читальни пользуются особой уступкой. Подписчики, приобретающіе за всѣ годы пользуются, сверхъ того, уступкой 50%.

Вышедшія №№ „Школьнаго Обзорѣія“ и „Жизнь и Шк“ тек. г., по требованію, высылаются *наложеннымъ платежомъ на счетъ конторы*.

Подписка принимается въ главной Конторѣ „ЖИЗНЬ И ШКОЛА“, С. Петербургъ, Загородный пр., 34.

Редакторъ—Издатель М. Е. Виноградовъ.

Տ Պ Ա Ր Ա Ն

ՄԱՅՐ ԱԹՈՌՈՅ Ա. ԷԶՄԻԱՇՆԻ

Վ. Ա. Ճ. Ա. Ռ. Ռ. Ռ. Ռ. Մ. Ե. Ն. Հ. Ե. Տ. Ե. Ի. Ե. Ա. Լ. Ն. ՈՐ. Գ. Բ. Բ. Ե. Բ. Ը.

	Ռ. Կ.
1. Վկայաբանութիւն Գործիւ և ՇՄՈՆԻ. (Ազալթանգեղոսի աղբիւր- ներից), — գրեց Գ. ՏԵՐ ՄԿՐՏՁԵԱՆ	— 50
2. ՊԱՐԶ ՔԱՐՈՋՆԵՐ. (Ա. զարդիկ) — գրեց ԷՄՄԱՆՈՒԷԼ ՔԱՀ. ՆԱԶԱՐԵԱՆՅ	— 15
3. ՆՈՅՆ Գ.	— 20
4. ՆՈՅՆ Գ.	— 20
5. ՍՐԲԱԶԱՆ ՊԱՏՄՈՒԹԻՒՆ ՀԻՆ ՌԻՍՏԻ. ԱՄԲՐՈՍԻՈՍ Վ. ԳԱԼՅԱՅԵԱՆՅԻ	1 —
6. ՆՈՅՆ, ՆՈՐ ՌԻՍՏԻ (Պատկերազարդ)	— 50
7. ԿՐՕՆԱԿԱՆ—ԲԱՐՈՅԱԿԱՆ ԽՈՐՀՐԴԱԾՈՒԹԻՒՆՆԵՐ, Թարգ- մանեց Գերմաներէնից Գրիգոր Եղիսիպոս ԱՂԱՓԻՐԵԱՆ Ա.—Ժ. ՎԻՐՐ, ԽՐԱՔԱՆՀԻՐ ՎԻՐՐՐ	— 20
8. ՍՈԿՐԱՏԵՑ ՍՔՈՒԱՏԻԿՈՍԻ ԵԿԵՂ. ՎԱՄՈՒ. ԱՀԽԱՄ. ՄԵՍՐՈՊ Վ. ՏԵՐ ՄՈՎՍԻՍԵԱՆ	2 —
6. ՍՈԿՐԱՏԵՑ (վարք) ՎԱՄՈՒ. ԵԿԵՂ. Մ. Տ. Մ.	— 60
10. ՏԵՐ—ՊԵՏՐՈՍ Ա. ԳԵՏԱԳԱՐԶ. Կ. ԿՈՍՏԱՆԵԱՆ	— 10
11. ԴԱՏԱԲԱՐԱԿՈՒԹԻՒՆ ԵՒ ԺԱՌԱՆԳԱԿԱՆՈՒԹԻՒՆ Մ.ԳԻՅԵՕ-Ի, Թարգմանեց Ա. Մ.	— 60
12. ՀԱՅԱՏԱՆԵԱՅՅ ԵԿԵՂԵՑԻՈՅ Ս. ԿԱՐԳԸ, ԱՐՇԱԿ ՏԵՐ ՄԻՔԵԼԵԱՆԻ	— 60
13. «ՅԻՇԱՏԱԿԱՐԱՆ ԱԳԵՑԻՑ» ԳՐԻԳՈՐԻ ԽԼԱԾԵՑԻՈՅ, աՀԽԱՄ. ԳՐԻԳՈՐ ԽԱԼԱԹԵԱՆ	— 15
14. ՊԱՐԹԵՆՆԵՐԸ ՊԱՐՍԿԱՏԱՆՈՒՄ ԵՒ ՆՐԱՆՅ ՅԱՐԱԲԵՐՈՒ- ԹԻՒՆՆԵՐԸ ՀԱՅՈՅ ՀԵՏ. Ն. ՔԱՐԱՄԵԱՆ	— 35
15. ՆԿԱՐԱԳՐՈՒԹԻՒՆ ՀՈԳԵՒՈՐԱԿԱՆ ՎԱՐՈՒՅ ՅՈՎԱՍԷՓՈՒ ՈՐԴԻՈՅ ԹԱԳԱՌՈՒՆ ՀՆԳԿԱՅ. ԱՀԽԱՄ. ՄԵՍՐՈՊ Վ. ՏԵՐ ՄՈՎՍԻՍԵԱՆ.	— 70
16. ՆԵՐԲՈՂԵԱՆ ՅԱՂԱԳՍ ՎԱՐՈՒՅ ԵՒ ՄԱՀՈՒԱՆ Ս. ՎԱՐԴԱ- ՊԵՏԻՆ ՄԵՍՐՈՊԱՅ. ՄԵՍՐՈՊ Վ. ՏԵՐ ՄՈՎՍԻՍԵԱՆ	— 40
17. ԲԱՂԴԱՏՈՒԹԻՒՆ ՍՈԿՐԱՏԻ ԵՒ ՆՐՈՒՍԱՂԻՄԻ ՉԵՌԱԳՐԻ ՍԱՀԱԿ ԵՂԻՍԿՈՊՈՍ և ՄԵՍՐՈՊ ՎԱՐԴԱՊԵՏ	— 10
18. ՅԱԽԵԼՈՒԱԾ ԳՐԻԳՈՐԻ ԽԼԱԾԵՑԻՈՅ Պատմական վիպասանու- թեան. աՀԽԱՄ. ԳՐ. ԽԱԼԱԹԵԱՆ	— 3

ՄԱՍ ՈՒՂԻ ՏԱԿ ԵՆ

1. Պատմութիւն Պարսից Խաչատուր Վարդապ. Զուղայեցոյ — Բ. Ա.
2. Համառօտութիւն բիւզանդական կայսրերի պատմութեան Գեղեցիկ. —
Թարգ. Մեսրոպ Վ. Տ. Մովսիսեան:
3. Պատմութիւն Մաթթեոս Ուռհայեցոյ.

Իւնտրու գնուելիքն 20 0/0 զեղուքով:

ՄԱՏԵՆԱԽՕՍՈՒԹԻՒՆ՝

Դիմ գրելու արտասուք. Նորա հեղինակներուն ուղ-
ղեալ քանի մը կարևոր ակնարկութիւններ, գրեց
Հ. Գաբրիէլ Վ. Մէնէվիշեան. Վիեննա. 1898.
Գինն է 50 կոպ.

Այս «կարևոր ակնարկութիւնները» շատ օգ-
տակար և իսկ ժամանակին հրապարակ հանած
պիտի համարէինք, եթէ հաւատայինք որ մեր
«նորու հեղինակներից» գէթ մէկն ու մէկը քանի
աւել կը գնէ իրենց փորձուած ու հմուտ մատե-
նագրի խրատները: Ո՞ր գիրք կամ յօդուած գրող
պատանին է մեզնում որ իրեն վաղուց արդէն
գալինեայ պրակի արժանի չէ համարում որ իրեն
կարող չէ զգուժ աչքու բերնի հոտն առնելուց յե-
տոյ խիղճն՝ իւր ուսուցիչներին գասեր տալու...

Եւ սակայն Հ. Մէնէվիշեանի գրքոյկը շատ
օգտակար խրատներ է պարունակում մեր... ոչ
միայն համբաւներէ համար. քանի՞նք արդեօք մեր
«մատենագիր» համարումներէ համապատաս-
խանում են այն օրինակին՝ որի համար Հ. Մէ-
նէվիշեանն հետեւեալ յատկութիւններն անհրա-
ժեշտ է համարում. «քերթնաւոր միտք» որ կարենայ
խմտանք ու գաղափարներն զիւրաւ ծնանիլ.
յեզոյի քաջ ծանօթութիւն և հմտութիւն... իւր ընտրած
ձեւովն ծանօթութեանց աստ արշար» և ընդ:

Մեր թարգմանիչներից քանի՞նք ունին այն
պայմանները, որ պահանջուում են ամէն գիրք
կամ յօդուած թարգմանողի համար. «սիրելի այն
լեզուն՝ որմէ թարգմանել կ'ուզուի... քաջ գիտել
նոյնպէս այն լեզուն որով թարգմանել կը ձեռ-
նարկուին»: Մեր հեղինակներից քանի՞նք արդեօք
զգուժ են թէ գիրք շարագրելու համար անհրա-
ժեշտ է «զանէ մէկ օտար լեզու լաւ գիտել»:

Սոցա նման և ուրիշ կարգի խրատներ շատ
կան Հ. Մէնէվիշեանի գրքոյկի մէջ, որ վատ չէր
լինի եթէ սերտէին մեր թէ նորուս և թէ իրենց
փորձուած ու հմուտ համարող հեղինակներից շա-
տերը:

Օգտակար խրատներ են նաեւ գիրք գրելու
արտեստի գործնական, արտաքին կողմին վերա-
բերեալ ցուցմունքները, օրին. գրութեան ձեւը,
ձեւագրի թղթի, տպագրելի գրերի ընտրութեան,
սրբագրութեան և ընդ. վերաբերեալ գլուխները:
Գրքոյկին իւր յատկուած կցում է և մի փոքրիկ
յօդուած՝ «Գիրք կարգաւոր արտեստ» վերնա-
գրով:

Ա. Յ.

ՍՏԱՑՈՒԱԾ ԵՆ՝

Կոյր առաջնորդ, բարոյական—վարդապետա-
կան ընկալութեամբ ինչ. Եղեշէ վարժ. Մե-
ծատունեան. Մոսկուա, 1897:

Դոմիտ. Յովսէփ Վ. Ճանկեան. Թիֆլիզ. 1897.

Ս Ո Ւ Ր Մ Տ Գ Ե Ր .

Նախ քան մէկին դատապարտելը, տեղե-
կացի՛ր՝ ինչ կը թուի ինչ է նա ստացել:

Յաճախ մարդիկ բողոք են որոնում այնպէս,
ինչպէս մէկը որոնում է քթին գրած ակնոցը:

«Յաւում եմ» գարծուածք ամենատարա-
ծուած ստախօտութիւնն է:

Երբեմն աւելի հեշտ է լինում փայլուն
ձառ տակը քան տեղին յարմար խօսք գտնել:

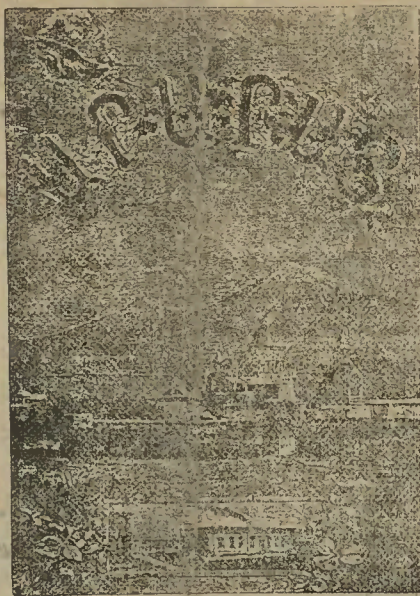
Մեծ հոգսն այն առտուելութիւնն ունի, որ
շատ փոքրեր կ'անում է:

Իւր վրայ բարկանալ՝ նշանակում է պառ-
ժել իրեն օտարի պակասութեանց համար:

Ով ծառաների ձեռքով է սրգելը կը թում՝
պէտք է չղարմանայ, երբ նորա մեծանալուց յե-
տոյ ծառայի հոգի են ունենում:

Դաւիններին վրայ քնողին նախանձը վար-
թեցնում է:

18
ԱՐԱ

98
ՐԱՏ

Ս. ԷՋՄԻԱԾՆԻ
ՊԱՇՏՈՆԱԿԱՆ

ՄԱՅՐ ԱԹՈՌԻ
ԵԿԵՂԵՑԱԿԱՆ

ԱՄՍԵԹԵՐԹ

Բ ա ժ ա ն ո ղ ա գ ի ն ն է { Ռուսաստանում 4 ռ.
Արտասահմանում 5 ռ.

Հասցեն Սв. Эчмиадзинъ. Типографическому Комитету, по части журнала „Арапатъ“. Արտասահմանի համար. Rédaction du Journal „Ararat“. Etchmiadzine (Caucase)

ԴԱՍՏԻԱՐԱԿՈՒԹԻՒՆ

Ե Ի

ԺԱՌԱՆԳԱԿԱՆՈՒԹԻՒՆ

Մ. Գ Ի Ի Յ Ե Օ-ի

(M. GUYAU)

ԹԱՐԳՄԱՆԵՑ ՌՈՒՍԵՐԷՆԵՑ

Ս. Ս.

Էջ ԺԶ+388. 80.

Գինն է 60 Լույ.

ՆԿԱՐԱԳՐՈՒԹԻՒՆ

ՀՈԳԵՒՈՐԱԿԱՆ ՎԱՐՈՒՅ

ՅՈՎՀԱՆՆՈՒ ՈՐԳԱՆՑ ԹԱԳԵՒՈՐԻՆ ՀՆԳԱՆՑ:

Գ Ր Ե Ա Լ

ՅՈՎՀԱՆՆՈՒ ԿՐԱՆԱՒՈՐԻ

ԱՇԽԱՏԱՍԻՐԵՅ

ՄԵՍՐՈՊ ՎԱՐԴԱՊԵՏ ՏԷՐ—ՄՈՎՍԷՍԵԱՆ

ՄԻԱԲԱՆԻ Ս. ԷՋՄԻԱԾՆԻ.

Էջ ՀԹ+176. 80.

Գինն է 70 Լույ.

Հասցեն Սв. Эчмиадзинъ, Типографическому Комитету.